

ISSN 2029-963X

LIETUVOS SOCIALINIŲ TYRIMŲ CENTRAS
LITHUANIAN SOCIAL RESEARCH CENTRE

LIETUVOS SOCIALINĖ RAIDA

SOCIAL DEVELOPMENT OF LITHUANIA

**UŽIMTUMO POLITIKOS IR SOCIALINĖS PAGALBOS ĮTAKA
SOCIALINEI STRATIFIKACIJAI**

**IMPACT OF EMPLOYMENT POLICY AND SOCIAL ASSISTANCE
ON SOCIAL STRATIFICATION**

2015 Nr. 4

Vilnius

Sudarytojai:

Prof. dr. (HP) Laimutė Žalimienė
Prof. dr. (HP) Boguslavas Gruževskis
Dokt. Jolita Junevičienė

Redkolegija:

Prof. dr. (HP) Romas Lazutka (Vilniaus universitetas)
Prof. dr. (HP) Laimutė Žalimienė (Lietuvos socialinių tyrimų centras)
Prof. dr. (HP) Meilutė Taljūnaitė (Lietuvos socialinių tyrimų centras)
Doc. dr. Inga Blažienė (Lietuvos socialinių tyrimų centras)
Dr. Andrius Marcinkevičius (Lietuvos socialinių tyrimų centras)
Doc. dr. Rasa Naujanienė (Vytauto Didžiojo universitetas)

Recenzentai:

Prof. dr. Teodoras Medaiskis
Prof. dr. Sarmitė Mikulionienė

Apsvarstyta Lietuvos socialinių tyrimų centro Mokslo tarybos posėdyje 2015 m. lapkričio 26 d. Mokslo tarybos protokolo Nr. MT-8

Kalbos redaktorė

Jurgita Dambrauskaitė

Maketuotoja

Regina Banevičienė

ISSN 2029-963X (spausdintinis)
ISSN 2424-497X (internete)

Tiražas 150 egz.

Leidžia Lietuvos socialinių tyrimų centras
A. Goštauto g. 11, LT-01108 Vilnius
Spausdino UAB „Vaibra“
Raugyklos g. 15

©Lietuvos socialinių tyrimų centras

TURINYS

PRATARMĖ	7
Gaidys V., Tureikytė D. UŽIMTUMO PROBLEMOS 1989–1993 METŲ VISUOMENĖS NUOMONĖS TYRIMUOSE	9
Okunevičiūtė-Neveauskienė L., Moskvina J. AKTYVIŲ DARBO RINKOS POLITIKOS PRIEMONIŲ ĮGYVENDINIMAS: ES IR LIETUVOS AKTUALI PATIRTIS	21
Okunevičiūtė-Neveauskienė L. Pocius A. TIKSLINIŲ GRUPIŲ INTEGRACIJOS Į DARBO RINKĄ GALIMYBIŲ VERTINIMAS	38
Krutulienė S. LĒTINĖMIS LIGOMIS SERGANČIŲ ŽMONIŲ UŽIMTUMO PAJĒGUMAS: EPILEPSIJA SERGANČIŲ ASMENŲ ATVEJIS	61
Gataūlinas A. DIRBANČIŲJŲ SKURDAS LIETUVOJE ES KONTEKSTE: SOCIALINĖS, EKONOMINĖS IR DEMOGRAFINĖS PRIEŽASTYS	75
Skučienė D. PAJAMŲ NELYGYBĖ: SENATVĖS PENSIJŲ VAIDMUO	88
Žalimienė L., Poviliūnas A., Lazutka, R. VISUOMENĖS GRUPIŲ POŽIŪRIS Į SOCIALINĖS PAŠALPOS ORGANIZAVIMĄ KAIP SOCIALINĖS PARAMOS POLITIKOS REFORMOS VEIKSNYS	104

CONTENTS

PREFACE	7
Gaidys V., Tureikytė D. PROBLEMS OF EMPLOYMENT IN 1989-1993 PUBLIC OPINION SURVEYS	9
Okunevičiūtė-Neveauskienė L., Moskvina J. IMPLEMENTATION OF ACTIVE LABOUR MARKET POLICIES: RELEVANT EXPERIENCE FOR LITHUANIA AND OTHER EU COUNTRIES	21
Okunevičiūtė-Neveauskienė L., Pocius A. ASSESSMENT OF OPPORTUNITIES FOR TARGET GROUP TO INTEGRATE INTO LABOUR MARKET	38
Krutulienė S. THE EMPLOYMENT CAPABILITY OF PEOPLE WITH CHRONIC ILLNESS: CASE STUDY OF PEOPLE WITH EPILEPSY	61
Gataūlinas A. IN-WORK POVERTY IN LITHUANIA IN THE CONTEXT OF EU: SOCIAL, ECONOMIC AND DEMOGRAPHIC FACTORS	75
Skučienė D. INCOME INEQUALITY: THE ROLE OF OLD-AGE PENSIONS	88
Žalimienė L., Poviliūnas A., Lazutka, R. SOCIETY GROUPS ATTITUDE TOWARD ORGANIZATION OF SOCIAL BENEFIT AS FACTOR OF SOCIAL ASSISTANCE POLICY REFORM	104

PRATARMĖ

Ketvirtame Lietuvos socialinių tyrimų centro leidinio numeryje pateiktuose moksliniuose straipsniuose analizuojamos užimtumo politikos ir socialinės pagalbos sąsajos su socialinės stratifikacijos procesais. Šios temos pasirinkimą lėmė tiek Centro darbuotojų pastarųjų metų įdirbis, tiek minėtos problematikos aktualumas Lietuvoje ir visoje Europos Sąjungoje, plėtojant aktyvios gerovės politiką. Viena vertus, užimtumo politika ir socialinės pagalbos organizavimas siekia mažinti įvairių visuomenės grupių socialinę atskirtį, didinti socialinę sanglaudą, kita vertus, užimtumo politikos ir socialinės pagalbos organizavimo ypatumai gali užprogramuoti naujas prielaidas socialinės stratifikacijos didėjimui.

Leidinyje leidžia pažvelgti į socialinės stratifikacijos problemą iš įvairių perspektyvų, tiek tiesiogiai, tiek atrasti netiesiogines sąsajas, tokiu būdu pamatant šio fenomeno kompleksiskumą ir sudėtingumą. Leidinyje pateiktuose septyniuose straipsniuose aptariamos užimtumo politikos, socialinės politikos, socialinės pagalbos etc. problemos įvairiuose kontekstuose, naudojant įvairias teorines perspektyvas, tačiau visus juos jungia didesnės ar mažesnės išvalgos, kaip tai atsiliepia visuomenės stratifikacijai. Reikia pažymėti, kad visi straipsniai remiasi atliktų empirinių tyrimų rezultatais, o pastarieji gauti naudojant kiekybinių tyrimų strategijas ir tokius tyrimo metodus kaip anketinė apklausa, statistinių duomenų analizė bei dokumentų analizė.

Leidinyje pradamas Vlado Gaidžio ir Danutės Tureikytės straipsniu „Užimtumo problemos 1989–1993 metų visuomenės nuomonės tyrimuose“. Straipsnyje analizuojama gyventojų užimtumo tematikos tyrimų ir mokslinio legitimizavimo eiga po Lietuvos Nepriklausomybės atkūrimo. Autoriai daug dirbo su archyvine medžiaga, aptiko ir naujų, mažai viešintų faktų apie moterų užimtumo vertinimą ir jų vietą šeimoje bei visuomenėje. Straipsnis yra naudingas ir iš istorinės perspektyvos, leidžia pamatyti, kaip formavosi Lietuvos gyventojų nuostatos užimtumo ir vykstančių transformacijų atžvilgiu. Straipsniu taip pat siekiama atskleisti, kada bedarbiai tapo reikšminga visuomenės stratifikacinės struktūros dalimi.

Antrame straipsnyje „Aktyvių darbo rinkos politikos priemonių įgyvendinimas: ES ir Lietuvos aktuali patirtis“ Laima Okunevičiūtė-Neveauskienė ir Julija Moskvina išsamiai nagrinėja užimtumo ir nedarbo, taip pat ilgalaikio nedarbo, pastarųjų metų tendencijas ES bei Lietuvoje, išskiria vyraujančias šalių narių strategijas mažinant nedarbą. Straipsnyje atkreipiamas dėmesys, kad tokios išliekančios socialinės rizikos kaip nedarbas, skurdas ir socialinė atskirtis šiulaikinėje Europoje pažymi gilėjančius socialinės stratifikacijos procesus tiek teritorine, tiek kartų prasme.

Arūno Pociaus ir Laimos Okunevičiūtės-Neveauskienės straipsnyje „Tikslinių grupių integracijos į darbo rinką galimybių vertinimas“ nagrinėjama skirtingų gyventojų grupių padėtis darbo rinkoje, regioninės situacijos darbo rinkoje specifika, aptariami neįgaliųjų padėties darbo rinkoje klausimai. Autoriai pastebi, kad užimtumo ir nedarbo rodiklių diferenciacija yra glaudžiai susijusi su socialine stratifikacija, mat skirtingos tikslinės grupės turi nevienodas integracijos darbo rinkoje galimybes.

Neįgalių asmenų problemoms aptarti skirtas Sandros Krutulienės straipsnis „Lėtinėmis ligomis sergančių žmonių užimtumo pajėgumas: epilepsija sergančiųjų asmenų atvejis“. Straipsnyje autorė pateikia teorinę užimtumo pajėgumo vertinimo schemą, aprašo atlikto tyrimo metodiką ir empirinio tyrimo rezultatus. Straipsnyje akcentuojama, kad užimtumas, darbo rinka ir stratifikacija glaudžiai susiję tarpusavyje, o užimtumo politika ir užimtumo politikos priemonės bei tam tikrų grupių užimtumo problemos ir galimybės – dažna ir nuolatinį populiarumą išlaikanti tema Lietuvos mokslo diskurse.

Darbo užmokestis yra pripažįstamas kaip vienas svarbių visuomenės stratifikacijos veiksnių. Lietuvoje darbas ne visada patenkina dirbančiųjų lūkesčius, ypač dažnai darbuotojų netenkina darbo užmokesčio dydis. Šiai tematikai skirtas Artūro Gataūlino straipsnis „Dirbančiųjų skurdas Lietuvoje ES kontekste: socialinės, ekonominės ir demografinės priežastys“. Autorius teigia, kad 2012 m. duomenimis dirbančiųjų skurdo lygis Lietuvoje nebuvo labai aukštas, lyginant su kitomis ES šalimis. Straipsnyje atskleidžiami Lietuvos dirbančiųjų skurdą formuojantys procesai ir aiškinamas dirbančiųjų skurdo lygio santykis su bendruoju skurdo lygiu bei pajamų pasiskirstymo netolygumu. Teigiama, kad dirbančių žmonių tendencija skursti parodo šių žmonių stratifikaciją pagal gyvenimo lygį.

Pajamų pasiskirstymo netolygumai, pajamų nelygybė yra analizuojami Daivos Skučienės straipsnyje „Pajamų nelygybė: senatvės pensijų vaidmuo“. Autorė pateikia daug statistinių duomenų, analizuoja įvairių tyrimų rezultatus ir daro išvadą, kad socialinio draudimo pensijų sistema prisideda prie pajamų išlyginimo tarp pensinio amžiaus gyventojų, tačiau negali išspręsti didelės pajamų nelygybės, kuri patiriama pensiniame gyvenimo etape, lyginant su dirbančiais šalies gyventojais, o tai stumia šalies pensininkus į skurdą ir didina visuomenės stratifikaciją.

Laimutės Žalimienės, Arūno Poviliūno ir Romo Lazutkos straipsnyje „Visuomenės grupių požiūris į socialinės pašalpos organizavimą kaip socialinės paramos politikos formavimo veiksnys“ analizuojamas piniginės socialinės paramos reformos Lietuvoje įgyvendinimas. Atlikto empirinio tyrimo rezultatai leidžia teigti, kad Lietuvoje didžioji dalis savivaldybių socialinės paramos politikoje dalyvaujančių veikėjų palaiko socialinės pašalpos mokėjimą reglamentuojančias nuostatas, kas sudaro prielaidas sėkmingam šios reformos įgyvendinimui. Kita vertus, šiose nuostatose atsispindi palankumas liberaliai socialinės paramos politikai ir dominuojantis neigiamas požiūris į pašalpos gavėjus. Vyraujantis moralinės varguomenės diskursas, kurį atskleidžia pateikti visuomenės grupių vertinimai, kuria diskriminuojančią aplinką, kuri ateityje gali padidinti visuomenės socialinę stratifikaciją, išstumiant socialinės pašalpos gavėjus į visuomenės užribį.

Trumpai apibendrinant šio leidinio išvalgas, galima būtų pasakyti, kad užimtumo problemos, aktyvių darbo rinkos politikos priemonių neefektyvumas, ypač pažeistų grupių integracijos į darbo rinką sunkumai, dirbančiųjų ir pensinio amžiaus žmonių skurdas, lėtinėmis ligomis sergančių asmenų ar socialinės pašalpos gavėjų integracijos į visuomenės gyvenimą problemos suponuoja daugialypį Lietuvos socialinės stratifikacijos diskursą, kuris verčia kelti klausimus tiek dėl tolimesnių ir gilesnių aptartos tematikos tyrimų aktualumo, tiek dėl užimtumo politikos, socialinės politikos ar socialinės pagalbos tobulinimo, integruojant į jas socialinės stratifikacijos aspektą.

Straipsnių autoriai ir leidinio sudarytojai bus dėkingi už pastabas bei pasiūlymus straipsnių tematika. Juos galite siųsti el. paštu: institutas@lstc.lt.

UŽIMTUMO PROBLEMOS 1989–1993 METŲ VISUOMENĖS NUOMONĖS TYRIMUOSE

Vladas GAIDYS
LSTC Sociologijos institutas
A. Goštauto g., 11, LT-01108, Vilnius
El. paštas: vladas@vilmorus.lt

Danutė TUREIKYTĖ
LSTC Sociologijos institutas
A. Goštauto g., 11, LT-01108, Vilnius
El. paštas: danatu@takas.lt

Anotacija. Straipsnyje nagrinėjami 1989–1993 m. Viešosios nuomonės tyrimų centro prie Lietuvos mokslų akademijos Filosofijos, sociologijos ir teisės instituto (VNTC) atliktų reprezentatyvių visuomenės nuomonės tyrimų duomenys. Straipsnio tikslas – atskleisti, kada ir kokiam kontekste apklausose atsirado sąvoka „bedarbis“, kada bedarbiai tapo reikšminga visuomenės stratifikacinės struktūros dalimi, kaip kito dirbančiųjų nerimo lygis dėl darbo praradimo, kokią vietą bedarbystės problema, gyventojų požiūriu, užėmė tarp kitų socialinių problemų, aptarti norą dirbti užsienyje, požiūrį į moterų užimtumą. Analizė remiasi pirminėmis elektroninių bylų, kurios bus ateityje skelbiamos Lietuvos HSM duomenų archyve (LiDA), duomenimis. Dauguma čia pateikiamų empirinių duomenų anksčiau nebuvo publikuoti.

Raktažodžiai: visuomenės nuomonės tyrimai, nedarbas, darbas užsienyje, moterų užimtumas.

Įvadas

Straipsnis parengtas Lietuvos socialinių tyrimų centre, vykdant Lietuvos mokslo tarybos finansuojamą projektą „Visuomenės nuomonės tyrimai Lietuvos istorinio lūžio laikotarpiu“ (LMT ir LSTC sutartis Nr. MIP-14391). Šio projekto tikslas – surinkti, išsaugoti ir apibendrinti 1989–1993 m. Viešosios nuomonės tyrimų centro prie Lietuvos mokslų akademijos Filosofijos, sociologijos ir teisės instituto vykdytų visuomenės nuomonės tyrimų empirinius duomenis (šiam Centre dirbo šio straipsnio autoriai). Iš viso buvo identifikuota apie 20 reprezentatyvių visuomenės nuomonės tyrimų. Tyrimai nebuvo skirti vienai temai, tai buvo vadinamieji „omnibusai“, kai anketoje pateikiami daugelio tyrinėtojų, besidominčių visuomenės nuomone, klausimai. Tematika būdavo labai įvairi: nepriklausomybė, politika, žiniasklaida, ekonomika, socialinės problemos ir kt. Tuo metu aktualiausias problemas lietė šalies nepriklausomybę, besiformuojančią politinę sistemą, perėjimą į rinkos ekonomiką. Užimtumo problematika, kaip sudėtinė bet kurios laisvos ekonomikos dalis, irgi buvo paliesta. Straipsnyje aprėpti visi šią temą liečiantys klausimai.

Pirmiausia turimi duomenys įgalina iširti užimtumo problematikos tuometinį diskursą visuomenės nuomonės apklausose: kokios ir kada buvo nagrinėjamos temos, kaip jos keitėsi, kokios buvo naudojamos sąvokos, žodžiai, apibūdinant šią tematiką, kaip su laiku keitėsi leksika. Labai svarbi taip pat turininė to meto tyrimų pusė, kokios socialinės demografinės grupės ir kokių mastu jautė nerimą, baimes dėl bedarbystės; ar nedarbas buvo suvokiamas kaip socialinė problema ir kokią vietą gyventojai jai skyrė tarp kitų svarbiausių Lietuvoje spręstinių socialinių problemų. 25 metų senumo duomenų byloje pavyko aptikti informacijos ir apie pastaruoju metu

itin aktualią migracijos problemą. Jau 1990 m. gyventojų buvo klausiama, ar jie norėtų vykti dirbti į užsienį ir į kokias šalis. Autoriams buvo netikėtai nauja aptikti medžiagos apie požiūrius į moterų užimtumą ir jų vietą šeimoje bei visuomenėje.

Straipsnyje yra trys aspektai, kurie gali būti naudingi skaitytojams. Pirma, tai tradicinė empirinė sociologinė analizė (pavyzdžiui, kokios socialinės demografinės grupės jautė nerimą dėl bedarbystės). Antra, palyginamasis sociologinis aspektas (lyginimas laike) – tyrimai, charakterizuojantys pradinį Nepriklausomos Lietuvos laikotarpio tašką. Trečia, tai gali būti papildoma medžiaga istorikams.

1. Nuo „laikiniai nedirbu“ iki „bedarbis“

Pirmoje respublikinėje reprezentatyvioje gyventojų apklausoje (1989 m. gegužės 23–31 d., N = 1725) buvo klausiama apie žiniasklaidą, politines jėgas ir judėjimus, pasitenkinimą materialine padėtimi, tačiau klausimų apie bedarbystę dar nebuvo. Nebuvo pozicijos „bedarbis“ ar „nedirbantis“ ir klausime apie socialinę padėtį klausimyno socialiniame demografiniame bloke. Socialinė padėtis buvo aprašoma pozicijomis: darbininkas, valstietis, tarnautojas be specialaus išsilavinimo, tarnautojas su specialiuoju viduriniu ar aukštuoju, moksleivis, studentas, pensininkas, kita. 1989 m. rugsėjo mėn. apklausoje klausime apie socialinę padėtį atsiranda pozicija „laikiniai nedirbu“. Praėjus 25 metams jau nebėra aišku, ar tai bedarbiai, ar moterys, auginančios vaikus, ar dar kas kita. Tik galime nurodyti kai kuriuos „laikiniai nedirbančių“ socialinius demografinius parametrus: daug dažniau tai buvo moterys (5,8 proc.) nei vyrai (0,8 proc.), dažniau 18–39 m. (7,4 proc.) nei 40–59 m. (1,2 proc.) amžiaus žmonės. Taigi, pagrįstai galima manyti, kad daugiausia tai buvo moterys, auginančios vaikus, o ne bedarbiai.

Bedarbystės tematikos nebuvo klausimynuose ir vėlesniuose 1989 m. atliktuose tyrimuose (klausime apie socialinę padėtį išliko pozicija „laikiniai nedirbu“). Ar tuo metu buvo galvojama apie dėl reformų ir dėl rinkos santykių atsirandančią bedarbystę? Tai gal ir buvo nujaučiama, bet vykstančių revoliucinių pokyčių kontekste, kai keitėsi geopolitinė padėtis, politinė ir ekonominė sankloda, apie galimą nedarbą kalbama buvo mažai, o gal ir iš viso nekalbama. Tuo metu tvyrojo visuomeninio solidarumo atmosfera, buvo populiaru vadinamoji „švediško socializmo“ idėja. 1989 m. rugsėjo 29 d. – spalio 5 d. atliktoje apklausoje (N = 1459) buvo klausiama: „Kokios ekonominės sistemos Jūs norėtumėte ateities Lietuvoje?“ Atsakymai pasiskirstė taip: socializmo – 23 proc., kapitalizmo – 6 proc., tarpinio varianto – 37 proc., kita – 5 proc., neturėjo nuomonės – 29 proc. Taigi, už kapitalistinius santykius buvo mažuma apklaustųjų; nebuvo tikimasi ar norima, kad žmonės patektų į laisvų ekonominių santykių stichiją, kur kiekvienas kovotų pats už save. Galima manyti, kad ekonominė padėtis buvo apytiksliai įsivaizduojama taip: kaime įsigalės privatus efektyvus žemės ūkis, tačiau taip pat bus plačiai taikoma kooperacija, mieste dominuos efektyvus privatus verslas, didžiosios gamyklos, kaip neefektyvus TSRS paveldas, nebus reikalingos, laisvoji rinka „sustyguos“ ekonomiką. Laisvoji iniciatyva ir žmonių aktyvumas užtikrins visiems norintiesiems darbo vietas. Bedarbystė nebuvo suvokiama kaip problema, bent jau to meto visuomenės nuomonės diskurse.

Beje, sąvokos „bedarbis“ nėra ir Statistikos departamento leidinyje „Lietuvos statistikos metraštis“ 1989–1990 m., ji atsiranda 1991 m. Tais metais susikuria ir Lietuvos darbo birža. 1991 m. pabaigoje Statistikos departamento duomenimis Lietuvoje buvo 9,6 tūkst. bedarbių (34 proc. vyrų, 66 proc. moterų)¹.

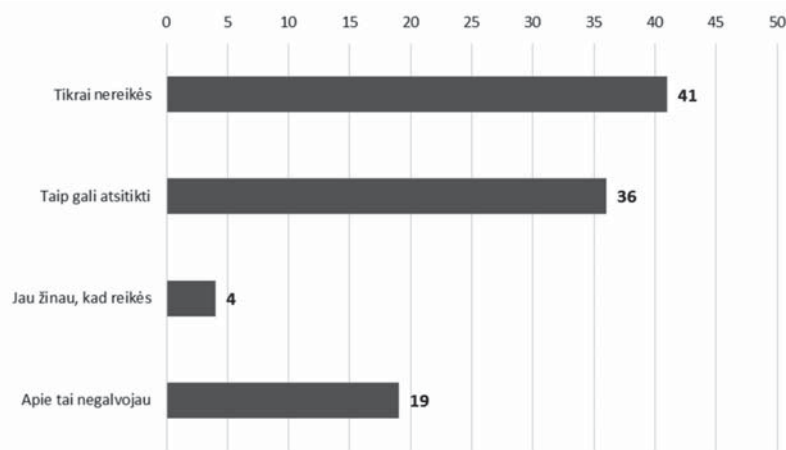
¹ Lietuvos Statistikos departamentas. Lietuvos statistikos metraštis. Vilnius: Informacinis-leidybinis centras, 1992, p. 42. Bedarbystės dinamika ir matavimo metodiniai ypatumai detaliau nagrinėti: B. Gruževskis, 1996; B. Gruževskis, 2000; B. Gruževskis, A. Pocius, 2002.

1990 m. kovo 23 d. – balandžio 2 d. apklausoje atsiranda klausimai: „Kaip Jūs manote, ar Jums šiais metais gali tekti keisti darbovietę?“², „Ar Jūsų profesijos žmogui šiuo metu būtų sunku susirasti darbą?“² Užimtumo tematika buvo atspindėta 1990 m. birželio 7–13 d. (tai ekonominės blokados laikotarpis) apklausoje (N = 1351). Joje buvo nustatyta nedarbo kaip problemos vieta tarp 19 paminėtų Lietuvos problemų, klausiama apie norą dirbti užsienyje, ar gali tekti keisti darbovietę. Metų pabaigoje jau atsiranda griežtesnės formuluotės, klausiama apie baimę netekti darbo ateinančiais metais, apie didelio nedarbo galimybę šalyje. 1991 m. balandžio 17–22 d. apklausoje buvo klausiama apie informuotumą dėl pagalbos bedarbiams, nedarbo kaip problemos vietą tarp 21 Lietuvos problemos. 1992 m. kovo 17–23 d. vykusioje apklausoje buvo klausiama apie tikimybę per pusmetį tapti bedarbiu, o 1992 m. rugsėjo 17–21 d. apklausoje tarp alternatyvų, apibūdinančių respondentų socialinę padėtį, atsiranda ir toliau išlieka sąvoka „bedarbis“. 1993 m. rugsėjo 15–20 d. atliktoje apklausoje jau nieko nebestebina klausimas: „Įsivaizduokite, kad šiuo metu esate bedarbis (o gal toks ir esate). Jums siūlomi keli darbai už toki pat atlyginimą. Kurį Jūs pasirinktumėte: eičiau į valstybinę įstaigą, dirbti pas verslininką, į valstybinę akcinę bendrovę, į privačią akcinę bendrovę, esu per senas, invalidas.“ Bedarbystė betarpiškai lemia žmogaus gyvenimo kokybę, pasitenkinimą gyvenimo lygiu (Realo, Dobewall, 2011: 88), taip pat daro poveikį artimiausiai žmogaus socialinei aplinkai.

2. Nerimas netekti darbo

Pirmą kartą VNTC apklausose grėsmė netekti darbo (dar ne bedarbystė) buvo paminėta 1990 m. kovo–balandžio mėn. apklausoje. Anketoje buvo pateiktas klausimas tik dirbantiems (žr. 1 pav.).

1 pav. *Kaip manote, ar Jums šiais metais gali tekti keisti darbovietę?*
(1990 m. kovo 23 d. – balandžio 2 d., dirbantieji, N = 1229), proc.

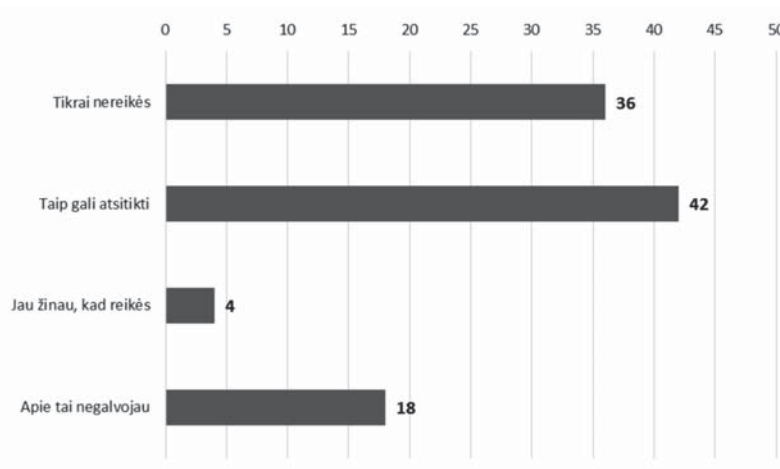
² Aprašant tyrimo duomenis žiniasklaidoje („Lietuvos rytas“, 1990 04 12), ši tematika komentuojama netgi su tam tikra nuostaba: „Vis dažniau išgirstame žodį „bedarbiai“, kol kas neteko aptikti tikslesnių šio reiškinio įvertinimų.“

Kaip rodo diagramoje pateikti apklausos rezultatai, 4 proc. respondentų prognozavo, kad jiems gali tekti keisti darbovietę, 36 proc. manė, kad jiems taip gali atsitikti. Taigi, 40 proc. apklaustų dirbančiųjų išreiškė susirūpinimą dėl savo ateities. Labiau buvo susirūpinę, kad gali tekti keisti darbovietę, miesto gyventojai, ypač turintieji aukštąjį išsilavinimą.

Taip pat buvo paklausta, ar tos profesijos, kurią turi respondentas, žmogui būtų sunku susirasti darbą. 35 proc. atsakė, kad būtų lengva susirasti, sunkoka – 35 proc., beveik neįmanoma – 11 proc., 19 proc. neturėjo nuomonės. Kad būtų neįmanoma susirasti darbą, daugiausia nurodė rusai (33 proc.). Galima manyti, kad tai atspindėjo didžiųjų priklausančių Maskvai gamyklų situaciją, taip pat faktas, kad rusai sudarė didžiąją karinio kontingento dalį, o karinės profesijos tuo metu neatrodė perspektyvios. Lietuvai tapus nepriklausomai, pradėjo trūkinėti ekonominiai ryšiai su Rusija, o ir pačioje Rusijoje (tuo metu dar TSRS) buvo gili ekonominė krizė, Lietuvoje gaminama produkcija tapo nelabai reikalinga. Kiek daugiau manančių, kad pagal turimą profesiją darbą susirasti būtų neįmanoma, buvo moterų – 15 proc. (vyrų – 8 proc.). Galima manyti, kad tai vėlgi susiję su didžiųjų lengvosios pramonės ir elektronikos įmonių perspektyva.

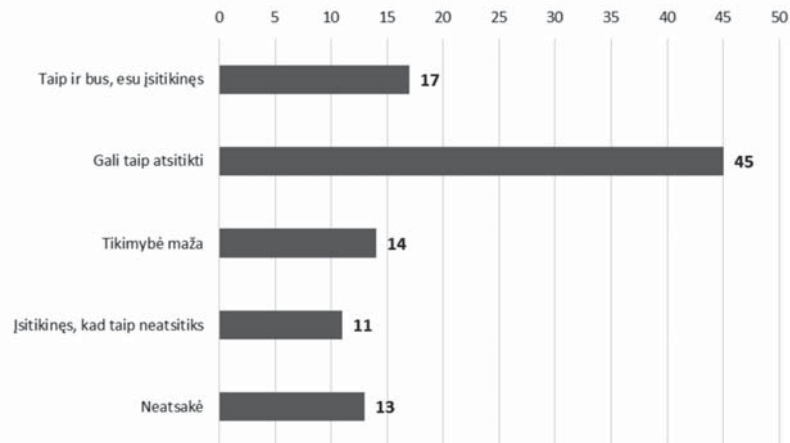
Klausimas, ar gali tekti keisti darbovietę, buvo pakartotinai užduotas dirbantiesiems (N = 977) 1990 m. birželį, kai Maskva buvo pradėjusi ekonominę Lietuvos blokadą. Per du mėnesius situacija pasikeitė į blogąją pusę: manančiųjų, kad „reikės“ ar „taip gali atsitikti“ padaugėjo nuo 40 proc. iki 46 proc., o kad „tikrai nereikės“ sumažėjo nuo 41 proc. iki 36 proc., likusieji 18 proc. nurodė, kad apie tai negalvojo.

2 pav. Kaip manote, ar Jums šiais metais gali tekti keisti darbovietę?
(1990 m. birželio 3–7 d., dirbantieji, N = 977), proc.

Panašus, bet ne identiškas klausimas dirbantiesiems buvo pateiktas ir 1992 m. kovo 17–23 d. vykusioje apklausoje (žr. 3 pav.).

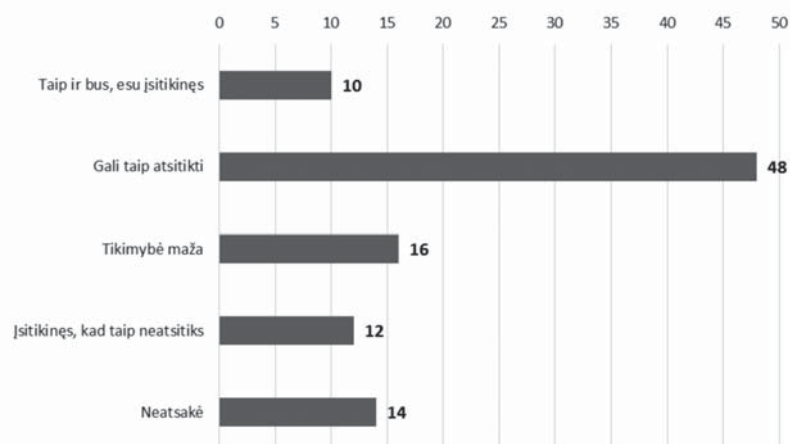
3 pav. *Kaip manote, ar yra tikimybė, kad per artimiausią pusmetį Jūs galite tapti bedarbiu?*
(1992 m. kovo 17–23 d., dirbantieji, N = 1011), proc.

3 pav. pateikti apklausos rezultatai, palyginus su 1990 m. birželio 7–13 d. apklausos rezultatais, rodo, kad nuo 1990 m. smarkiai padaugėjo įsitikinusių, kad gali netekti darbo – 17 proc. (buvo 4 proc.). Šioje apklausoje buvo nustatytas didelis skirtumas tarp miesto ir kaimo gyventojų nuotaikų: įsitikinusių, kad per artimiausią pusmetį gali tapti bedarbiais, buvo daugiau kaime – 25 proc., mieste jų buvo 14 proc. Galima spėti, kad tai susiję su dekokolektyvizacijos procesų kaime pradžia (kolūkių panaikinimu). 1992 m. išsiskiria ir tuo, kad tais metais buvo žemiausi Lietuvos ekonomikos ir savo materialinės padėties gyventojų vertinimai. Pavyzdžiui, 1992 m. lapkričio mėn. apklausoje Lietuvos ekonominę padėtį teigiamai vertino tik 2 proc. apklaustųjų, o neigiamai – net 90 proc. (Gaidys, 2012: 72).

Nuo 1993 m. klausimai apie bedarbystę buvo pateikiami gyventojams vis dažniau. 1993 m. kovo 23–29 d. apklausoje vėlgi gyventojų buvo klausama apie galimybę per artimiausią pusmetį tapti bedarbiais.

4 pav. *Kaip manote, ar yra tikimybė, kad per artimiausią pusmetį Jūs galite tapti bedarbiu?*
(1993 m. kovo 23–29 d., dirbantieji, N = 912), proc.

Iš 4 pav. pateiktų duomenų matome, kad įsitikinusiųjų, jog per artimiausią pusmetį taps bedarbiais, buvo 10 proc., kad gali atsitikti, jog taps bedarbiais, nurodė 48 proc.³ Taigi, įsitikinusiųjų, kad tikrai taps bedarbiais, 1993 m. kovo mėn. buvo mažiau nei 1992 m. kovo mėn. (17 proc.), o kad taip gali atsitikti, truputį daugiau – 48 proc. (1992 m. kovo mėn. buvo 45 proc.). Atrodytų, kad bedarbystės nuojauta 1993 m. lyginant su 1992 m. kiek sumažėjo. Apie šią tokią nuotaikų pagerėjimą liudija ir kiti to meto rodikliai (Lietuvos ekonominės padėties vertinimas, šeimos materialinės padėties vertinimas, ekonominiai lūkesčiai).

1993 m. gruodžio 3–7 d. apklausoje buvo klausama apie visų šeimos narių darbinę veiklą, taip pat buvo domėtasi, ar per paskutinius metus kam nors iš šeimos teko pasilikti nors porai savaičių be darbo. Apklausa parodė, kad 37 proc. šeimų kam nors iš šeimos narių teko pabūti be darbo. Daugiau taip nutiko turinčiųjų žemiausias pajamas grupėje. Šioje apklausoje taip pat buvo klausama, ar yra grėsmė, kad kuris nors šeimos narys gali netekti darbo bent kuriam laikui. Tokią grėsmę išvelgė beveik pusė respondentų (49 proc.). Daugiau tokią grėsmę nurodė jauni žmonės, turintieji žemiausias pajamas.

Taigi, apklausoje gautų empirinių duomenų apžvalga rodo, kad pagrindinis pokytis, kalbant apie bedarbystės baimes, įvyko po 1990 m. 1992 m. daugiau negu pusė apklaustų dirbančiųjų jautė nerimą ir baimę netekti darbo.

Nedarbas tarp kitų problemų

Pirmą kartą VNTC apklausoje klausimas apie gyventojams svarbias problemas buvo įtrauktas į klausimyną 1990 m. birželį. Iš viso buvo pateiktas aštuoniolikos problemų sąrašas ir prašoma nurodyti tris, respondentų nuomone, svarbiausias problemas (žr. 1 lentelę).

1 lentelė. Kurias šiandieninės Lietuvos problemas, Jūsų nuomone, reikėtų spręsti visų pirma? (galimi trys atsakymai) (1990 m. birželio 3–7 d., N = 1351)

Eil. Nr.	Problemos	Procentas
1.	Jaunuolių karinė tarnyba ne Lietuvoje	42
2.	Spekuliacija, „juodoji rinka“	40
3.	Nusikalstamumo didėjimas	38
4.	Nedarbas	21
5.	Per didelis alkoholio vartojimas	20
6.	Plataus vartojimo prekių trūkumas	20
7.	Butų problemos	20
8.	Gamtinės aplinkos užterštumas	18
9.	Skurdas	15
10.	Nesantaika tarp įvairių tautybių žmonių	14
11.	Prastas medicininis aptarnavimas	13

³ Panaši, bet ne identiška formuluotė visuomenės nuomonės apklausoje buvo panaudota 2003 ir 2011 m.: „Ar jaučiate nerimą, kad prarasite darbą (atsako dirbantys)?“ („jaučia stiprų nerimą“, „jaučia tam tikrą nerimą“, „nejaučia nerimo“). Kaip matėme 4 pav., alternatyvą „įsitikinęs, kad taip neatsitiks“ pasirinko 12 proc. apklaustų dirbančiųjų, 2003 m., kad „nejaučia nerimo“, nurodė jau 26 proc., o 2011 m. dar daugiau – 30 proc. Taigi nerimo dėl darbo praradimo nuotaikos 1993 m. buvo daug blogesnės nei 2003 m. ir 2011 m. (Dobryniņas, Drakšienė, Gaidys, Vileikienė, Žilinskienė, 2012 : 170).

1 lentelės tęsinys

Eil. Nr.	Problemos	Procentas
12.	Maisto produktų trūkumas	10
13.	Narkomanija	6
14.	Žmogaus teisių pažeidimas nevietinių gyventojų atžvilgiu	4
15.	Migracija	3
16.	Kelionių, išvykų laisvės ribojimas	3
17.	Politinių teisių varžymas	2
18.	Žodžio laisvės varžymas	1
19.	Kita	4
20.	Neatsakė	5

Nedarbas kaip problema buvo minimas (21 proc.) šalia tokių problemų kaip alkoholio vartojimas, plataus vartojimo prekių trūkumas, butų problemos, gamtinės aplinkos užterštumas. Nors nedarbas paminėtas ketvirtąja problema sąraše, tačiau pagal procentinę išraišką jis patenka į antro plano problemų grupę. Tuo metu svarbiausia problema Lietuvoje buvo įvardyta jaunuolių karinė tarnyba ne Lietuvoje. Lietuva jau buvo paskelbusi nepriklausomybę, tačiau visos TSRS struktūros (taip pat ir jėgos) tebefunkcionavo. Jaunuoliai buvo šaukiami į TSRS kariuomenę, o tai kėlė daug skausmingų ir pavojingų konfliktinių situacijų. Antroje vietoje irgi dažnai minima problema – spekuliacija, juodoji rinka (40 proc.). Jau M. Gorbačiovo „perestroikos“ metu deficitu tapo alkoholis, cigaretės, maisto ir pramoninės prekės. Jų kainos buvo žemos, tačiau parduotuvėse įsigyti buvo sunku. 1990 m. Lietuvoje dar nebuvo normalios prekybos sistemos ir realios rinkos, buvo ir valstybinis skirstymas bei aprūpinimas, ir privačios rinkos fragmentai. Perpardavimas, „spekuliacija“ buvo suvokiami kaip giliai negatyvūs reiškiniai. Vis didėjanti problema buvo nusikalstamumas (38 proc.). Čia turimas omeny kasdienis nusikalstamumas – chuliganizmas, vagystės, kas pereinamoje visuomenėje tapo kasdienybe, ir besiformuojantis organizuotas nusikalstamumas, kuris suklestėjo vėliau. Kiek dažniau nedarbą kaip problemą minėjo 18–39 m. amžiaus žmonės (26 proc.).

Nedarbas kaip problema nebuvo pirmoje vietoje ir 1991 m. birželį. Į klausimą, kurias problemos Lietuvoje reikia spręsti pirmiausia (respondentams pateiktame problemų sąraše buvo nurodyta 21 problema, atsakymų skaičius nebuvo ribojamas), dažniausiai buvo nurodomos derybos su TSRS (60 proc.), spekuliacija (50 proc.), nusikalstamumas (50 proc.), jaunuolių karinė tarnyba TSRS (42 proc.), kainų augimas (45 proc.), TSRS kariuomenės būvimas Lietuvoje (38 proc.), plataus vartojimo prekių trūkumas (38 proc.), butų problemos (30 proc.), gamtinės aplinkos užterštumas (30 proc.), per didelis alkoholio vartojimas (29 proc.), maisto produktų trūkumas (27 proc.), prastas medicininis aptarnavimas (27 proc.), skurdas (18 proc.). Nedarbą kaip pirmiausia spęstiną problemą įvardijo tik 15 proc. atsakiusių (mažiau nurodė tik nesantaiką tarp įvairių tautybių žmonių (12 proc.), nedorovingumą (12 proc.), tautinių mažumų teisių pažeidimą (7 proc.), žodžio laisvės varžymą (6 proc.), politinių teisių varžymą (4 proc.)). Taigi, tuo metu nedarbas buvo toli nuo pagrindinių to meto Lietuvos problemų.

Vėlesnėse apklausose (1992–1993 m.) klausimas apie įvairių problemų svarbą gyventojams nebuvo užduotas. Bet 1993 m. gruodžio 11–15 d. apklausoje į klausimą buvo įtrauktas klausimas apie gyventojų susirūpinimą dėl nedarbo kaip socialine problema, lyginant su infliacija (žr. 2 lentelę).

2 lentelė. *Prašome pasakyti, ar Jūs esate susirūpinęs dėl šių socialinių problemų?*
(1993 m. gruodžio 11–15 d., N = 1000)

Eil. Nr.	Problemos	Labai susirūpinęs	Šiek tiek susirūpinęs	Gana mažai susirūpinęs	Visiškai nesusirūpinęs	Sunku pasakyti
1.	Nedarbas	62	18	7	9	4
2.	Infliacija, kainų augimas	84	12	2	1	1

Kaip matome, dauguma respondentų buvo labai susirūpinęs dėl nedarbo, tačiau kainų kilimas gyventojams atrodė dar didesnę nerimą kelianti problema.

Galimybė dirbti užsienyje

Nors nedarbas kaip problema į visuomeninį diskursą atėjo negreitai, tačiau maži uždarbiai ir ribotos kokybiško gyvenimo galimybės buvo gal ir viso sovietmečio aktualija, apdainuota daugelio TSRS satyrų. Skurdus gyvenimas buvo ir pirmųjų nepriklausomybės metų atributas. Viena iš galimybių gyventi geriau tuo metu buvo darbas užsienyje. 1990 m. birželį gyventojams buvo pateiktas klausimas šia tema (žr. 3 lentelę).

3 lentelė. *Jei Jums ar Jūsų šeimai pasiūlytų dirbti ne Lietuvoje, tai kokioje šalyje Jūs norėtumėte laikinai padirbėti?* (1990 m. birželio 3–7 d., N = 1351)

Eil. Nr.	Alternatyvos	Procentas
1.	Aš nenorėčiau dirbti ne Lietuvoje	46
2.	Labiausiai norėčiau dirbti Jungtinėse Amerikos Valstijose	15
3.	Labiausiai norėčiau dirbti Federacijoje Vokietijos respublikoje	11
4.	Labiausiai norėčiau dirbti Švedijoje	9
5.	Labiausiai norėčiau dirbti Suomijoje	7
6.	Labiausiai norėčiau dirbti Tarybų Sąjungoje	4
7.	Labiausiai norėčiau dirbti Lenkijoje	1
8.	Labiausiai norėčiau dirbti kitoje šalyje	4
9.	Neatsakė	3

Tyrimas parodė, kad norinčių dirbti buvo 51 proc. atsakiusiųjų, t. y. daugiau nei pusė Lietuvos 18 m. ir vyresnių gyventojų. Suprantama, kad mažiau tokių buvo tarp vyresnių, ypač pensinio amžiaus žmonių. Tarp jaunimo (18–29 m.) norinčių dirbti užsienyje buvo net 71 proc. Kaip parodė gyvenimas, tas emigracijos potencialas vėliau išsiliejo į didžiulius, nenustojančius išvykstančiųjų iš Lietuvos srautus.

Išvykimo šalių sąrašė nėra tų šalių, kurios vėliau tapo populiariausiomis (Jungtinė Karalystė, Airija, Norvegija), o yra tos, kurios netapo pagrindiniais traukos taškais lietuviams: TSRS, Lenkija, Suomija. Tiesa, yra JAV, Vokietija, Švedija, bet jos netapo masinės lietuvių emigracijos šalimis. Daugiausia norinčiųjų buvo vykti dirbti į JAV (15 proc.) (tarp jaunimo – 22 proc.) ir į Vokietiją (11 proc.) (tarp jaunimo – 15 proc.).

Iš norinčiųjų dirbti užsienyje 32 proc. būtų sutikę dirbti bet kokią darbą, 21 proc. – ir žemesnės kvalifikacijos darbą, 26 proc. būtų sutikę dirbti tik pagal turimą kvalifikaciją (21 proc. – neturėjo nuomonės).

Nuomonės apie moterų užimtumą

Sovietmečiu oficiali ideologija pabrėžė vyrų ir moterų lygybę darbo sferoje, buvo vykdoma visuotinio gyventojų užimtumo politika (Kanopienė, 2004:5). Buvo sveikintinas moterų darbas įvairiausiose sferose, netgi ten, kur buvo reikalingos nemažos fizinės pastangos. Labiausiai moterų darbas visose sferose įgavo didelį mastą pokario laikotarpiu (ypač Rusijoje). Visuomenės nuomoneje tai kėlė tam tikrą neigiamą atvirkštinę reakciją: idealu tapo vakarų pasaulio moterys – gerai apsirengusios, besirūpinančios savimi ir šeima. Su pavydu kino filmuose buvo žiūrima, kaip amerikietė namų šeimininkė savo limuzinu atveža ir parsiveža vaikus iš mokyklos. Lietuviams tai buvo tolimesnė svajonė (beje, vairuojančios automobilius moterys buvo retenybė).

Kitas Atgimimo ir pirmųjų nepriklausomybės metų idealas – gausi šeima. 1990 m. kovo mėn. klausimyne buvo blokas klausimų apie pageidaujamas šeimos modelius⁴. Apklausia parodė, kad 70 proc. gyventojų manė, jog idealus vaikų skaičius yra 3 ir daugiau vaikų, 51 proc. norėtų turėti tris ir daugiau vaikų, jei būtų tam sąlygos, ir tik 20 proc. ketino turėti tiek vaikų. Šie duomenys atspindi to laikotarpio nuotaikas, norą gražinti moterį iš tarybinio modelio, kai ideali moteris buvo traktorininkė, kolūkio pirmininkė, į šeimą, kur pagrindinė moters misija – šeima, vaikai, manant, kad daug vaikų šeimoje – sveikos ir perspektyvios visuomenės simbolis. Šią mintį iliustruoja ir kiti klausimai (žr. 4 ir 5 lenteles).

4 lentelė. *Kaip Jūs manote, ar yra gero, kad vaikai lanko ikimokyklines vaikų įstaigas?* (1990 m. kovo 23 d. – balandžio 2 d., N = 1680)

Eil. Nr.	Alternatyvos	Procentas
1.	Taip / greičiau taip	34
2.	Ne / greičiau ne	55
3.	Neturėjo nuomonės	11

Manytume, kad tuomet pateikto klausimo formuluotė atspindi to meto visuomenės nuotaikas. Klausime esantys žodžiai „ar yra gero...“ lyg ir numatė, kad to gero nėra. Dauguma gyventojų tuo metu pasisakė prieš ikimokyklines mokymo įstaigas. Ypač įdomūs ir iškalbingi atsakymai į klausimą apie idealios šeimos charakteristikas (žr. 5 lentelę).

5 lentelė. *Kokiu būdu, Jūsų nuomone, galima būtų geriausiai materialiai pagelbėti šeimoms, auginančioms vaikus?* (pažymėkite tik vieną atsakymą) (1990 m. kovo 23 d. – balandžio 2 d., N = 1680)

Eil. Nr.	Alternatyvos	Procentas
1.	Reikia sudaryti sąlygas vyrui uždirbti tiek, kad jis galėtų visiškai išlaikyti šeimą	64
2.	Reikia sukurti plačią ir lanksčią lengvatinių kreditų jaunoms šeimoms sistemą	8
3.	Šeimoms, kurios neveda savo vaikų į lopšelius ir darželius, mokėti kas mėnesį 50 rublių pašalpą	9
4.	Mokėti dirbančiai motinai pašalpą mažamečio vaiko auginimui ---- rublių. Kas mėnesį, kol jam sueis --- metų	10
5.	Neturėjo nuomonės	9

⁴ Lietuvos mokslų akademijos Ekonomikos instituto užsakymas; žr.: Stankuniene, 1995.

Kaip matome, dominuoja modelis, kai moteris yra namuose, o vyras aprūpina šeimą materialiai (64 proc.) (tokia nuostata buvo būdinga visoms socialinėms demografinėms grupėms)⁵. Praėjus 25-eriems metams, toks modelis Lietuvoje, kaip ir kitose Europos šalyse, nėra priimtinas, netgi įžeidžiantis moters orumą.

Išvados

1989–1993 m. visuomenės nuomonės apklausų apžvalga parodė, kad užimtumo tematika klausimynuose tuo metu nebuvo labai populiari. Pirmoje respublikinėje apklausoje (1989 m. gegužė) tarp socialinių demografinių respondentų parametrų nebuvo sąvokos „bedarbis“, 1989 m. rugsėjį jau atsiranda sąvoka „laikiniai nedirbu“, tačiau jos turinys apėmė pirmiausia moteris, auginančias vaikus. 1990 m. kovo mėn. apklausiamiesiems jau pateikiamas klausimas apie galimybes keisti darbą, ar bus sunku jį rasti. 1990 m. ir 1991 m. birželio mėn. apklausoje atsakymuose į klausimą apie svarbiausias Lietuvos problemas nedarbas nebuvo įvardijamas kaip pirmąją problema. Nuo 1992 m. sąvoka „bedarbis“ atsiranda tarp socialinių demografinių apklaustųjų charakteristikų ir pradeda naudoti tyrimuose vis plačiau.

Per dvejus metus, nuo 1990 m. iki 1992 m., smarkiai padaugėjo dirbančiųjų, nerimaujančių dėl darbo praradimo (nuo 40 proc. iki 62 proc.). 1993 m. pabaigoje 37 proc. respondentų nurodė, kad jų šeimoje bent vienas iš šeimos narių per paskutinius metus buvo praradęs darbą. Pusė respondentų jautė, kad kažkuris šeimos narys gali prarasti darbą. Taigi, bedarbiai tuo metu jau tapo reikšminga visuomenės stratifikacinės struktūros dalimi.

Jau 1990 m. apie pusę respondentų pageidavo vykti dirbti į užsienį, o tarp jaunimo tokių buvo net 71 proc. Populiariausios numatomos kryptys buvo JAV ir Vokietija.

Nuomonės apie moterų užimtumą Nepriklausomybės pradžioje (1990 m. kovas) buvo pakankamai patriarchalinės: tuo metu dominavo idealas, kad moteris su vaikais yra šeimoje, o pragyvenimui uždirba vyras (64 proc.). Dauguma (55 proc.) buvo nusiteikusi prieš vaikų auklėjimą ikimokyklinėse įstaigose. Tokios nuotaikos buvo kaip priešprieša sovietiniam laikotarpiui.

Literatūra

- Dobryninas, A., Drakšienė, A., Gaidys, V., Vileikienė, E., Žilinskienė, L. (2012). Pasitikėjimo Lietuvos teisėsąuga profiliai. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 413 p.
- Gaidys, V. (2012). Ekonominių nestabilumų atspindys visuomenės sąmonėje. *Lietuvos socialinė raida: Lietuvos socialinė raida ekonomikos nuosmukio sąlygomis*. Vilnius: Lietuvos socialinių tyrimų centras, Nr. 1, p. 54–75.
- Gražulis, V., Gruževskis, B. (2008). Lietuvos darbo rinkos politikos raidos ypatumai: situacijos analizė ir raidos perspektyvos. *Viešoji politika ir administravimas*, Nr. 26, p. 45–51.
- Grigas, R. (1998). Socialinių įtampų Lietuvoje laukai: Kritinė sociologinė XX a. pabaigos panorama. Vilnius: Pedagoginis universitetas, Lietuvos Filosofijos ir sociologijos institutas, 185 p.
- Gruževskis, B. (1996). Užimtumas ir gyvenimo kokybė: Nedarbas Lietuvos visuomenėje. *Lietuva socialinių pokyčių erdvėje*. Sociologų konferencijos, vykusios 1995 m. gruodžio 13–14 d. medžiaga. Vilnius: Lietuvos sociologų draugija, Lietuvos Filosofijos ir sociologijos institutas, p. 337–347.

⁵ Išsamiau šeimos modelių dinamika analizuojama monografijoje „Lietuvos šeima: tarp tradicijos ir naujos realybės“ (Stankūnienė, Maslauskaitė, 2009).

- Gruževskis, B. (2000). Darbas – užimtumo struktūros kaita. *Socialiniai pokyčiai: Lietuva, 1990–1998*. Vilnius: Garnelis, p. 52–73.
- Gruževskis, B., Pocius, A. (2002). Užimtumas. Stankūnienė V. (ats. red.) *Lietuvos gyventojai 1990–2000 m.* Vilnius: Lietuvos Filosofijos ir sociologijos institutas. Demografinių tyrimų centras, p. 95–111.
- Gruževskis, B., Zabarauskaitė, R. (2012). Ekonomikos nuosmukio socialinės pasekmės Lietuvoje. *Lietuvos socialinė raida: Lietuvos socialinė raida ekonomikos nuosmukio sąlygomis*. Vilnius: Lietuvos socialinių tyrimų centras, Nr. 1, p. 5–22.
- Kanopienė, V. (2004). Moterų užimtumas Lietuvoje: Galimybių darbo rinkoje įvertinimas. Mokslinių darbų, teikiamų habilitacijos procedūrai, apžvalga. Vilnius: MRU.
- Pocius, A., Okunevičiūtė-Neverauskienė, L. (2003). Ilgalaikio nedarbo problema Lietuvoje. *Filosofija ir sociologija*, Nr. 1, p. 43–48.
- Realo, A., Dobewall, H. (2011). Age, unemployment, and life satisfaction in Estonia, Finland, Latvia and Sweden. Estonian Human Development Report, 2010 /2011. Baltic Way(s) of Human Development: Twenty Years On. Eesti Koostöö Kogu, Tallinn, 88 p.
- Stankūniene, V. (1995). Policy in Lithuania: Experience and Attitudes. Taljunaite, M. (ed.). *Lithuanian Society in Social Transition*. Vilnius: The Republic of Lithuania Institute of Philosophy, sociology and Law. Lithuanian Sociological Association, p. 60-68.
- Stankūnienė, V. Maslauskaitė, A. (ats. red.). (2009). Lietuvos šeima: tarp tradicijos ir naujos realybės. Vilnius: Socialinių tyrimų institutas. 559 p.

PROBLEMS OF EMPLOYMENT IN 1989-1993 PUBLIC OPINION SURVEYS

Vladas GAIDYS
LSRC Institute of Sociology
Goštauto st. 11, LT-01108 Vilnius
E-mail: vladas@vilmorus.lt

Danutė TUREIKYTĖ
LSRC Institute of Sociology
Goštauto st. 11, LT-01108 Vilnius
E-mail: danatu@takas.lt

Summary: The results of Public Opinion Research Centre (Institute of Philosophy, Sociology and Law, Lithuanian Academy of Sciences) representative public opinion surveys conducted in 1989-1993 are analysed in the paper. The goal of the paper is to reveal, when and in what context the concept of “unemployment” appeared in the surveys, how a level of fear to lose a job had been changing, which place unemployment occupied among other social problems, willingness to work abroad, attitude towards women employment. This analysis is based on the results retrieved from the original data files which will be deposited at the Lithuanian HSM data archive (LiDA). The majority of empirical data presented here, have not been published before.

Keywords: public opinion polls, unemployment, work abroad, women employment.

AKTYVIŲ DARBO RINKOS POLITIKOS PRIEMONIŲ ĮGYVENDINIMAS: ES IR LIETUVOS AKTUALI PATIRTIS

Laima OKUNEVIČIŪTĖ-NEVERAUSKIENĖ
LSTC Darbo rinkos tyrimų institutas
Goštauto g. 11, LT-01108, Vilnius
El. paštas: laima.okuneviciute@dsti.lt

Julija MOSKVINA
LSTC Darbo rinkos tyrimų institutas
Goštauto g. 11, LT-01108, Vilnius
El. paštas: julija.moskvina@dsti.lt

Anotacija. Straipsnyje pristatoma ES šalių narių patirtis taikant aktyvias darbo rinkos politikos (ADRP) priemones, nagrinėjami ADRP finansavimo klausimai, pateikiama ADRP priemonių įgyvendinimo situacija ES šalyse, vertinamas ADRP priemonių taikymas Lietuvoje. Pirmoje straipsnio dalyje išsamiai nagrinėjamos užimtumo ir nedarbo, taip pat ilgalaikio nedarbo, pastarųjų metų tendencijos Europos Sąjungos šalyse ir Lietuvoje. Ypač akcentuojamos pastarosios globalios finansinės krizės pasekmės atskiroms socialinėms grupėms (jaunimui, vyresnio amžiaus asmenims, nekvalifikuotiems ir ilgalaikiams bedarbiams). Antrą straipsnio dalyje, remiantis Eurostato statistiniais duomenimis, nagrinėjami ES šalių narių pokyčiai taikant ADRP priemones prieš ir pokriziniu laikotarpiu. Nagrinėjami ADRP priemonių, taip pat bedarbių rėmimo ir įdarbinimo tarnybų paslaugų finansavimo rodikliai įgalino išskirti vyraujančias šalių narių strategijas mažinant nedarbą ir / ar kovojant su nedarbo pasekmėmis. Analizė parodė, kad finansiškai pajėgesnės šalys labiau orientuojasi į žmogiškojo kapitalo plėtrą pasitelkiant bedarbių mokymo priemones. Šalys, tradiciškai skiriančios ADRP priemonėms mažą BVP dalį, krizės laikotarpiu daugiau investuoja į subsidijuojamo įdarbinimo priemones. Trečioji straipsnio dalis skirta ADRP priemonių taikymo Lietuvoje analizei. Remiantis Eurostato ir Lietuvos darbo biržos duomenimis, analizuojami šių priemonių aprėpties, struktūros bei dalyvių dinamikos aspektai. Analizė neparodo aiškaus ryšio tarp ADRP priemonių finansavimo galimybių ir šių priemonių aprėpties (išskyrus krizės laikotarpį) bei šių priemonių struktūros.

Raktažodžiai: aktyvi darbo rinkos politika, nedarbas, ilgalaikis nedarbas, socialiai pažeidžiamos grupės.

Įvadas

Pastaraisiais metais daugelyje ES šalių narių situacija darbo rinkose yra sudėtinga. Eurostato duomenimis (Eurostat, 2013) 2014 m. pradžioje ES 28 nedarbo lygis siekė 10,8 proc. (Lietuvoje – 11,3 proc.). Lietuva yra tarp šalių, kur stebimas nedarbo mažėjimas (palyginimui 2013 m. pradžioje nedarbo lygis siekė 12,8 proc.). Pavyzdžiui, Kipre, Graikijoje, Kroatijoje, Italijoje ir Olandijoje nedarbo lygis auga. 2014 m. pradžioje ES be darbo buvo likę daugiau kaip 26 mln. gyventojų, iš jų 5,5 mln. – jaunimas iki 25 m. amžiaus. Aukštas išlieka ir ilgalaikio nedarbo lygis. Taigi, tokios išliekančios socialinės rizikos kaip nedarbas, skurdas ir socialinė atskirtis šių laikų Europoje pažymi gilėjančius socialinės stratifikacijos procesus tiek teritorine, tiek kartų prasme.

Žiūrint į apsaugą nuo socialinių rizikų (taip pat ir nedarbo) iš G. Bonoli 2005 m. apibrėžtos socialinių investicijų perspektyvos, ADRP priemonės gali būti traktuojamos kaip socialinės apsaugos įrankis, kartu skirtas padidinti žiniomis grįstos ekonomikos augimą ar prie jo prisidėti.

Tuo tikriausiai galima paaiškinti šių priemonių santykinį visuotinumą šiuolaikinėse gerovės valstybėse.

Kovojant su nedarbu visose ES šalyse taikomos aktyvios darbo rinkos politikos priemonės. Šios priemonės pasitelkiamos siekiant padidinti gyventojų užimtumo galimybes ir sumažinti neatitikimą tarp darbo jėgos pasiūlos ir paklausos. Tačiau ADRP priemonių taikymo mastai, taikomų priemonių struktūra ir jų poveikis nedarbui socialiniam mobilumui įvairiose ES šalyse gali labai skirtis.

Europos Komisija palaiko šalių narių iniciatyvas įgyvendinant ADRP priemones ir skatina šalis nares jas plėtoti, tačiau akcentuojamas priemonių taikymo adekvatumas ir efektyvumas. 2013 m. parengtoje kasmetinėje ekonomikos augimo apžvalgoje (Annual Growth Survey, 2013) Lietuva kartu su kai kuriomis kitomis ES šalimis narėmis išskirta kaip šalis, kurioje ADRP priemonių taikymas tapo tikslingesnis, o darbo biržos veikla efektyvesnė. Tačiau pažymima, kad, nepaisant atskirų šalių narių pažangos, būtina toliau kovoti su darbo rinkų segmentacija ir didinti ekonominių gyventojų aktyvumą. ES kontekste ypatingas dėmesys skiriamas jaunimo užimtumo didinimui (Jaunimo garantijų iniciatyvos).

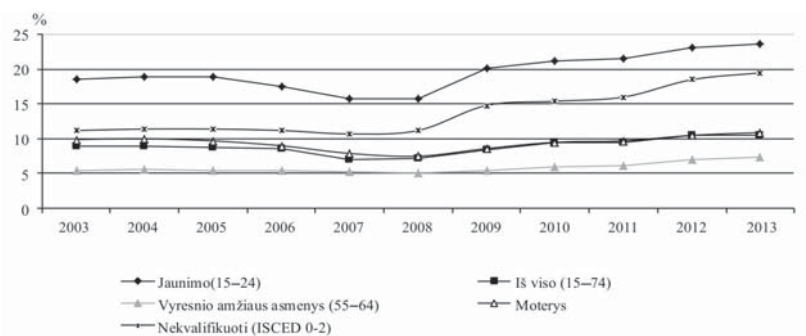
Straipsnio tikslas – apžvelgti ADRP priemonių įgyvendinimo situaciją Europos Sąjungos šalyse ir Lietuvoje kovojant su nedarbu.

Analizės metu buvo taikomi antrinės statinių duomenų analizės, dokumentų analizės, duomenų interpretavimo metodai.

1. Nedarbo ir ilgalaikio nedarbo kaita ES šalyse

Europos Komisijos Bendrosios užimtumo ataskaitos projekte buvo konstatuojama (Europos Komisija, 2013), kad 2013 m. ES 28 šalyse pasiektas precedento neturintis nedarbo lygis. Nuo 2008 m. iki 2013 m. nedarbo lygis ES 28 padidėjo nuo 7,1 proc. iki 10,5 proc. Struktūriniai skirtumai rodo, kad didžiausias yra jaunimo, nekvalifikuotų darbuotojų, moterų ir vyresnio amžiaus darbuotojų nedarbo lygis.

1 pav. Nedarbo lygio raida ES 28: iš viso, jaunimo, vyresnio amžiaus darbuotojų, nekvalifikuotų darbuotojų ir moterų nedarbas (sudaryta remiantis Eurostato duomenimis)

Ilgalaikis nedarbas Europos Sąjungoje pastoviai didėja. 2013 m. ilgalaikis nedarbas siekė 12,3 mln. ilgalaikių bedarbių, t. y. 5,1 proc. aktyvių gyventojų. 2013 m. 10,8 mln. (4,7 proc. aktyvių gyventojų) Europos bedarbių neturėjo darbo ilgiau kaip 12 mėn. Nuo 2008 m. ilgalaikis nedarbas ES 28 padvigubėjo.

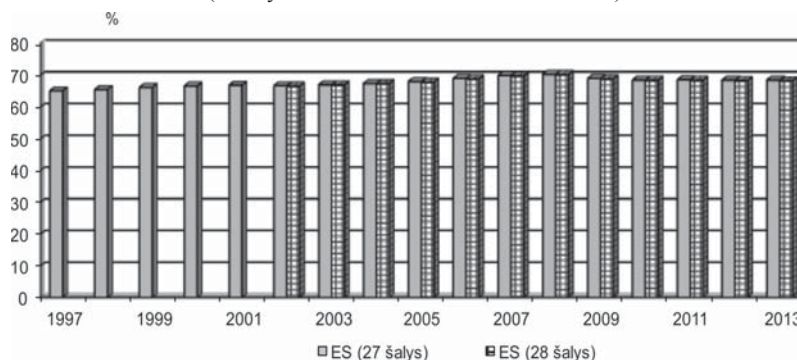
Ekonominio nuosmukio metu Lietuvoje stipriai išaugo nedarbas ir 2010 m. buvo pastebėtas rekordinis nedarbo lygis – 17,8 proc. Nors 2011–2012 m. jis sumažėjo 2,1 proc. punkto, tačiau vis dar išlieka aukštas ir viršija ES vidurkį (2012 m. Lietuvoje nedarbas siekė 13,3 proc., ES – 10,5 proc.).

Nedarbo problemą aštrina tai, kad išaugo ilgalaikis ir žemos kvalifikacijos asmenų nedarbo lygis. Daugiau nei pusė Lietuvos bedarbių yra ilgalaikiai bedarbiai, t. y. darbo ieškojo daugiau kaip metus, kas ketvirtas – daugiau kaip dvejus metus. 2012 m. ilgalaikis nedarbas Lietuvoje siekė 6,5 proc. (ES – 4,5 proc.). Lietuvos darbo biržos duomenimis, 2012 m. buvo registruoti 195 tūkst. bedarbių, iš kurių tik kas dešimtas grįžo į darbą greičiau kaip per vieną mėnesį, o net pusė visų bedarbių nedirbo metus ar ilgiau. 2012 m. apie 41 proc. asmenų neturėjo profesinio pasirengimo.

Ilgalaikis nedarbas labiausiai pažeidžia jaunimą, vyresnio amžiaus žmones ir žemos kvalifikacijos darbuotojus. Ilgalaikis nedarbas Lietuvoje 2011 m. sudarė 8,0 proc., 2013 m. – 5,1 proc. ir viršijo ES vidurkį (atitinkamai ES aptariamas rodiklis siekė 4,6 proc. ir 5,0 proc.).

Užimtumo lygio tendencijos išlieka ir toliau nepalankios ES. Siekiant ES strategijoje „Europa 2020“ nustatyto 75 proc. gyventojų užimtumo, reikalingi stiprūs užimtumo didinimo svertai. 2012 m. užimtumo lygis buvo 68 proc. (2008 m. – 70 proc.). 2013 m. šis rodiklis dar sumažėjo: 2013 m. aptariamas rodiklis euro zonoje sumažėjo 0,50 proc. punkto (ir atitinkamai siekė 67,5 proc.), o ES 28 – padidėjo 0,42 proc. punkto (ir atitinkamai siekė 68,4 proc.).

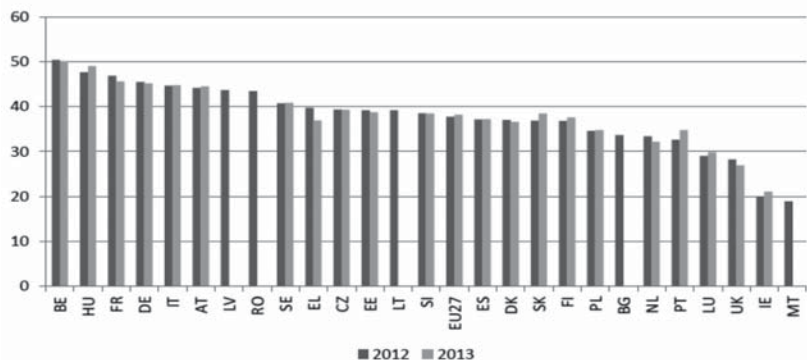
2 pav. 20–64 metų amžiaus gyventojų užimtumo rodikliai ES 1997–2013 m.
(sudaryta remiantis Eurostato duomenimis)

Socialinių grupių užimtumas. Reikia pažymėti, kad krizės metu įvairių socialinių grupių užimtumas kito nevienodai. Nors 20–64 m. vyrų užimtumas nuo 2008 m. sumažėjo daugiau kaip 3 procentiniais punktais (nuo 77,9 proc. 2008 m. iki 74,5 proc. 2012 m.), moterų užimtumas beveik nesumažėjo, o 2011 m. netgi šiek tiek padidėjo. Nemenkai padidėjo vyresnio amžiaus darbuotojų užimtumas (3,3 procentinio punkto nuo 2008 m. ir pasiekė 48,8 proc. 2012 m.; visų pirma tai pasakytina apie moteris (5,0 procentiniai punktai)). Vertinant pagal išsilavinimą, daugiausia sumažėjo nekvalifikuotų darbuotojų užimtumas, mažiausiai – aukštą išsilavinimo lygį turinčių asmenų. Trečiųjų šalių piliečių (20–64 m.) užimtumas ES 28 sumažėjo nuo 58,5 proc. 2010 m. iki 56,8 proc. 2012 m. Vertinant užimtumo tendencijas atskiruose sektoriuose, nuo 2012 m. (2 ketv.) iki 2013 m. (2 ketv.) didžiausias užimtumo sumažėjimas užfiksuotas statybų (–4,5 proc.), žemės ūkio (–1,5 proc.) ir gamybos (–1,2 proc.) sektoriuose. Itin didelis užimtumo padidėjimas užfiksuotas informacinių ir ryšių technologijų (IRT) sektoriuje (+2,5 proc.). Nors pastarieji penkeri metai padarė žalos ir nuolatinėms darbo vietoms, didžiausia prisitaikymo našta teko laikinoms darbo vietoms (darbo sutartys nebuvo pratęsimos). Galiausiai, visos darbo dienos darbo vietų skaičius mažėja

jau ketvirtus metus paeiliui: nuo 2008 m. paskutinio ketvirčio jis sumažėjo 8,3 mln. (–4,6 proc.). Darbo vietų, kuriose dirbama ne visą darbo dieną, pastaraisiais metais – priešingai – nuolat daugėja: nuo 2008 m. jų skaičius išaugo 2,5 mln. (6,4 proc.).

3 pav. Žemų pajamų gavėjų (67 proc. vidutinio atlyginimo vienišo asmens, be vaikų) mokesčių naštos lygis (proc. nuo bendrų darbo išlaidų) 2012 m. ar 2013 m. (kairėje – 2012 m., dešinėje – 2013 m.).

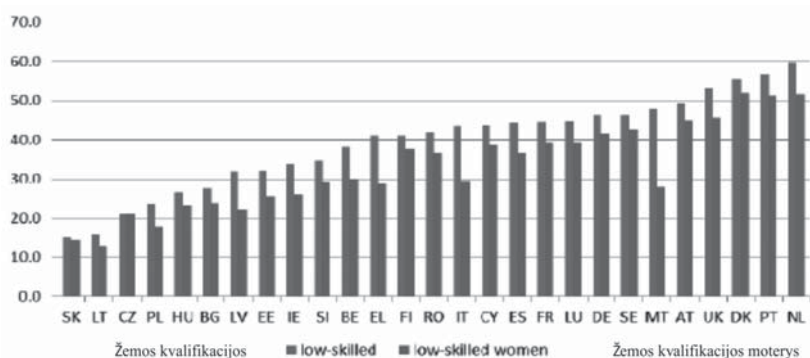

Šaltinis: Joint European Commission–OECD project⁶

Europos Komisijos pateikti duomenys (European Commission, 2013) apie mokesčių naštą darbo jėgai rodo (3 pav.), kad Lietuvoje (2011 m. duomenimis) mažas pajamas gaunančiųjų darbuotojų darbo apmokestinimas buvo vienas aukščiausių Europos Sąjungoje (Lietuva – 8 vietoje, Estija – 11, Latvija – 12), tačiau Lietuvos rodiklis 2012 m. duomenimis yra dvyliktas iš 27 ir yra aukščiau Europos Sąjungos vidurkio bei tokių šalių kaip Suomija, Lenkija, Airija (Airijoje šis rodiklis didesnis tik už Maltos). Aukščiausias – Belgijoje, Vengrijoje, Prancūzijoje, Vokietijoje ir Italijoje, Latvija – 7, Estija – 11.

Toje pačioje ataskaitoje pažymima, kad dar blogesnė situacija su žemos kvalifikacijos gyventojų įsidarbinimu Lietuvoje, atsiliekame tik nuo Slovakijos, o pagal žemos kvalifikacijos moterų įsidarbinimą Lietuva yra paskutinė tarp ES šalių (4 pav.).

4 pav. Žemos kvalifikacijos (iki pradinio ir žemiau vidurinio išsilavinimo) gyventojų (15–64 m.) įsidarbinimo lygis (proc.), 2012 m. (kairėje – visi, dešinėje – moterys).

Šaltinis: Joint European Commission–OECD project

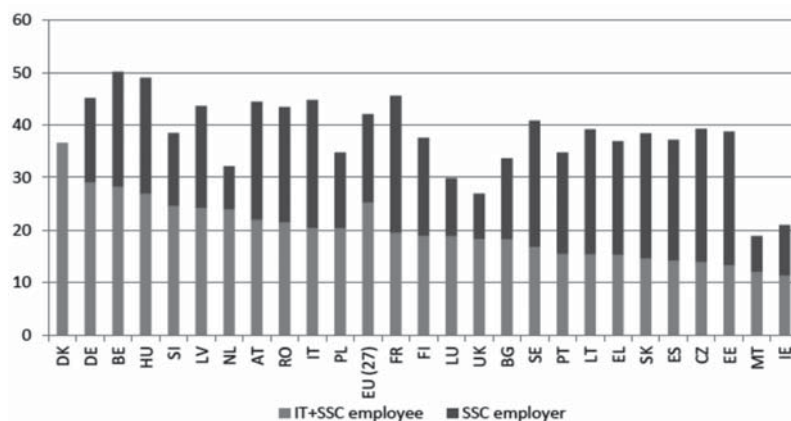
⁶ BG, LV, LT, MT ir RO duomenys pateikti už 2012 m.

Pagal darbdaviams tenkančią socialinio draudimo mokesčių našta 2012 m. (skaičiuojant 67 proc. darbo užmokesčio vidurkio), Lietuva⁷ yra 17 vietoje tarp ES 27. Tačiau pagal mokesčių našta dirbantiems (skaičiuojant 67 proc. darbo užmokesčio vidurkio), įskaitant darbuotojo mokamą pajamų mokestį ir socialinio draudimo įmoką, 2012 m. Lietuva atsilieka tik nuo Danijos, Vokietijos, Belgijos, Vengrijos, Slovėnijos. Mažiausia darbuotojams tenkanti mokesstinė našta – Airijoje. Bendra mokesčių našta (darbdaviui ir darbuotojui) Lietuvoje yra septintoje pozicijoje, po Belgijos, Vengrijos, Prancūzijos, Vokietijos, Italijos ir Austrijos.

Lietuvoje mokesčių našta žemų pajamų darbuotojams (pajamų mokesčiai ir socialinio draudimo įmokos) yra palyginus žema (lenkia tik Graikiją, Slovakiją, Ispaniją, Čekiją, Estiją, Malta ir Airiją) (5 pav.).

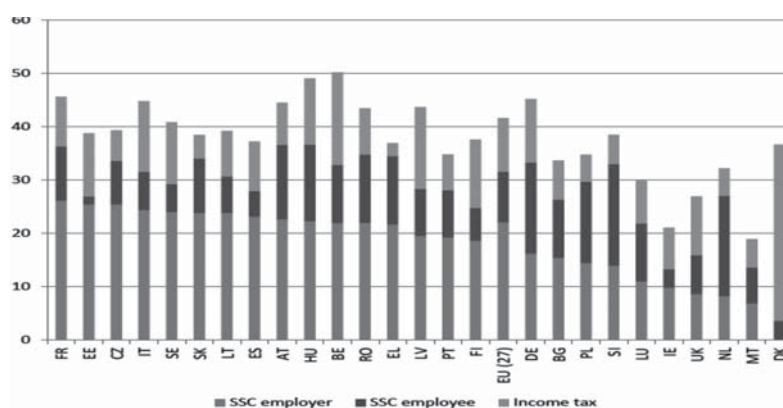
5 pav. Mokesčių našta atlyginimams, sudarantiems 67 proc. vidutinio darbo žmokesčio, 2013 m., ne EBPO narių duomenys 2012 m.

(apačioje – darbuotojo mokesčiai: pajamų mokestis ir socialinio draudimo įmoka, viršuje – darbdavio mokama socialinio draudimo įmoka) (Eurostato duomenys)

6 pav. Žemų pajamų gavėjų (67 proc. vidutinio darbo užmokesčio, viengungių) mokesstinės naštos struktūra 2013 m. (2012 m. ne EBPO šalių)

(nuo apačios: darbdavio mokama socialinio draudimo įmoka, darbuotojo mokama socialinio draudimo įmoka, pajamų mokestis) (Eurostato duomenys)

⁷ Lietuvos duomenys 2011 m.

Tačiau skaičiuojant darbdavio sumokamas socialinio draudimo įmokas už žemų pajamų gavėjų darbo užmokestį (6 pav.), Lietuva užleidžia pozicijas tik Prancūzijai, Estijai, Čekijai, Italijai, Švedijai ir Slovakijai. Ši įmoka yra aukštesnė už kitas nagrinėjamas šalis – Latvija, Suomija, Vokietija, Lenkija ir du kartus didesnė už Airijos darbdavių mokamas socialinio draudimo įmokas.

Didelis gyventojų pajamų apmokestinimas mažina mažas pajamas gaunančiųjų norą dirbti. Atsižvelgiant į tai, kad, palyginus su kitomis ES valstybėmis, Lietuvoje gana žemas ir vidutinis darbo užmokestis, toks darbo apmokestinimas mažina paskatas dirbti.

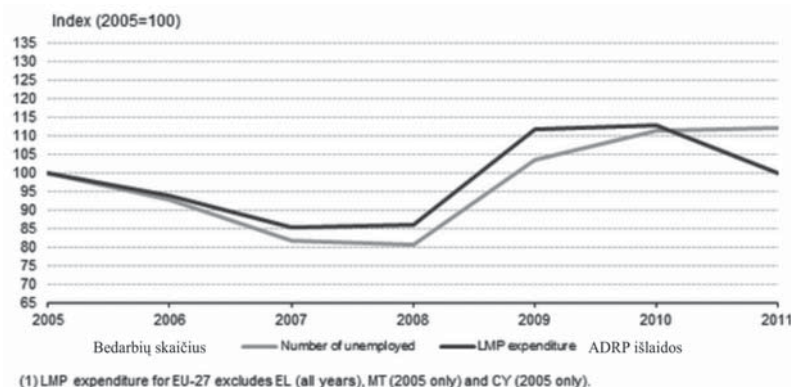
Šiame kontekste reikėtų paminėti ir mokslininkų (Lazutka ir kt., 2013) atliktus tyrimus bei nedarbo spąstų, neaktyvumo spąstų ir mažo darbo užmokesčio spąstų reiškinių analizės išvadas – finansinės paskatos dirbti Lietuvoje, kai asmuo renkasi tarp nedarbo ir mažo darbo užmokesčio, yra mažos.

2. ES šalių narių patirtis taikant ADRP

Pastaroji ekonominė krizė ypač išryškino skirtingų valstybių narių pozicijas ADRP priemonių vystymo kryptį atžvilgiu. Tačiau galima paminėti ir vyraujančias tendencijas. Augantis bedarbių skaičius sąlygojo paklausą nedarbo pasekmes mažinančioms priemonėms, taigi augo išlaidos darbo rinkos intervencijoms. Nepaisant to, kad bendras bedarbių skaičius ES 27 augo ir 2011 m., išlaidos darbo rinkos politikos priemonėms (įvertinant aktyvias priemones ir bedarbių rėmimą bendrai) mažėjo. Vėliausi Eurostato duomenys (Ronkowski, 2013) rodo 2008–2011 m. periodu augantį bedarbių skaičių ir nuo 2010 m. mažėjančias išlaidas darbo rinkos politikos priemonėms ir paslaugoms. Apskritai 2011 m. ES šalys darbo rinkos politikos (DRP) priemonėms išleido apie 2 proc. BVP (Europos mastu tai reiškia 205 milijardus eurų).

Analizuojant ES šalių duomenis, iliustruojančius nedarbo lygio ir išlaidų DRP tendencijas, pastebima, kad šie rodikliai iki 2010 m. buvo susiję – augant bedarbių skaičiui, didėjo išlaidos DRP. Tačiau vėliau šis sąryšis išsiro. Pavyzdžiui, 2009 m. nedarbas ES 27 išaugo 28,3 proc., tuo pačiu ir išlaidos DRP išaugo panašia apimtimi, t. y. 29,9 proc. Tačiau 2010 m. išlaidos DRP liko beveik tokios pačios, kai nedarbas ir toliau augo. 2011 m. išlaidos DRP sumažėjo 11 proc., o nedarbo lygis toliau nesmarkiai augo.

7 pav. Išlaidų DRP (juoda spalva) ir bedarbių skaičiaus (pilka spalva) pokyčiai ES 27 2005–2011 m. (indeksas 2005 m. = 100)

Šaltinis: Eurostat. Labour market policy expenditure

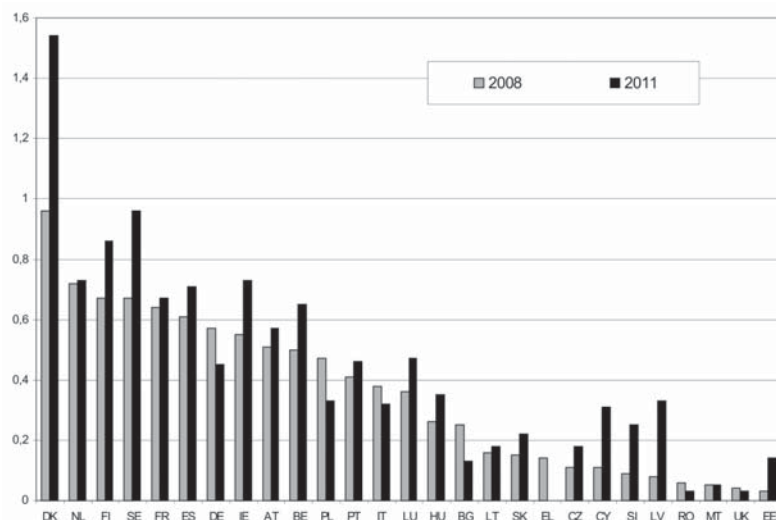
Naujausi Eurostato duomenys rodo, kad daugiausia lėšų ES šalyse yra skiriama pasyviam bedarbių rėmimui – 63,4 proc. visų išlaidų DRP, kiek daugiau nei ketvirtadalis (25,7 proc.) finansavimo

tenka aktyvioms darbo rinkos politikos priemonėms ir 0,9 proc. – įdarbinimo tarnybų paslaugoms. 2008–2009 m. išlaidos visoms DRP kategorijoms išaugo beveik 30 proc. ir didžiausias padidėjimas (40,5 proc.) teko pasyviai bedarbių rėmimui. Atitinkamai 19,1 proc. ir 12,6 proc. padidėjimas teko ADRP ir bendrosioms užimtumo tarnybų paslaugoms. 2010 m. pasyvių priemonių rėmimas ES vidutiniškai sumažėjo 1,3 proc., o išlaidos ADRP ir įdarbinimo tarnybų paslaugoms išaugo atitinkamai 3,9 proc. ir 4,9 proc. 2011 m. išlaidos visoms DRP kategorijoms sumažėjo daugmaž dešimtadaliu.

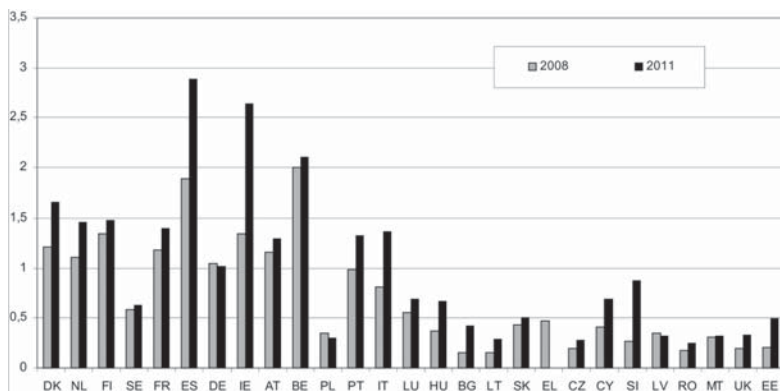
Krizės ir pokrizinis periodas taip pat buvo reikšmingas DRP priemonių struktūros pokyčiams. Analizuojant ES 28 patirtį 2008–2011 m. laikotarpiu, galima matyti, kad tiek pasyvių, tiek aktyvių priemonių svoris skirtingose šalyse skyrėsi.

Tradiciskai dosniai ADRP finansuojančios skandinavų šalys (Danija, Švedija, Suomija) palyginus su 2008 m. dar labiau padidino šioms priemonėms skiriamą BVP dalį 2011 m. Kartu padidėjo BVP dalis, skirta bedarbių rėmimui, tačiau kiek mažesne dalimi. Kelis kartus išlaidas ADRP padidino šalys, paprastai aktyvioms priemonėms skirusios iki 0,1 proc. BVP: Estija, Latvija, Slovėnija, Kipras. Estijoje, Slovėnijoje ir Kipre išaugo ir išlaidos pasyvioms darbo rinkos politikos priemonėms.

8 pav. Išlaidos ADRP (proc. nuo BVP, Eurostato duomenimis)

9 pav. Išlaidos bedarbių rėmimui (proc. nuo BVP, Eurostato duomenimis)

Pokrizinis periodas išryškino gana ryškius skirtumus pasirenkant įvairias ADRP priemones kovojant su nedarbo pasekmėmis ES narėse. 2008–2011 m. periodas parodo, kad skirtingos šalys daugiausia pasirinko šias strategijas taikant ADRP priemones:

- a) investicijos į žmogiškąjį kapitalą (daugiausia mokymas ir perkvalifikavimas) arba
- b) darbo vietų išlaikymas ir nedarbo (ilgalaikio nedarbo) mažinimas pasitelkiant subsidijuojamo įdarbinimo priemones.

2008–2011 m. išlaidų ADRP priemonėms pokyčių analizė leido pamatyti, kad daugelyje šalių dėl itin sumažėjusių finansinių galimybių investuoti į DRP teko rinktis vieną iš šių dviejų strategijų, t. y. padidėjusios išlaidos vienoms priemonėms reiškia sumažėjusias išlaidas kitoms. Tik keletas ES šalių (Čekija, Danija, Airija, Kipras ir Slovėnija) padidino išlaidas tiek mokymams, tiek užimtumo rėmimo priemonėms (tiesa, kitų ADRP kategorijų, tokių kaip reabilitacija ar naujų darbo vietų kūrimas, sąskaita). Daugelis ES šalių narių kriziniu ir pokriziniu laikotarpiu nusprendė daugiau investuoti į švietimo ir mokymo veiklas. Belgija, Estija, Graikija, Italija, Lietuva, Liuksemburgas, Lenkija, Slovakija ir Jungtinė Karalystė daugiausia finansinių pajėgumų skyrė užimtumo rėmimo veikloms. 2011 m. išlaidos šioms ADRP kategorijoms svyravo nuo vieno iki trijų ketvirtadalių visų išlaidų ADRP priemonėms šiose šalyse. Būtina pažymėti, kad anksčiau paminėtos šalys tradiciškai mažai investuoja į ADRP priemones palyginus su kitomis ES šalimis⁸. Aktyvios priemonės čia taikomos ypatingų sunkumų darbo rinkoje turintiems asmenims ir yra glaudžiai susijusios su socialinėmis išmokomis. Atsižvelgiant į tai, kad tiek įdarbinimo subsidijuojant priemones, tiek mokymo priemonės yra brangiausios tarp visų ADRP kategorijų, suprantama, kad esant finansiniams apribojimams kriziniu laikotarpiu palaikyti norimą dalyvavimo visose ADRP priemonėse lygį yra sudėtinga.

Be minėtų pagrindinių strategijų, t. y. investicijų į žmogiškojo kapitalo stiprinimą per mokymą ir nedarbo (ilgalaikio nedarbo) pasekmių ir lygio mažinimo per užimtumo rėmimo priemones, galima išskirti trečią kryptį, kurią buvo pasirinkusios Bulgarija, Vengrija ir Latvija krizės laikotarpiu. Tai naujų darbo vietų kūrimas. Bulgarijoje šiai ADRP rūšiai 2011 m. buvo skirta 70 proc. viso ADRP skirto biudžeto. 2008–2011 m. išlaidos tiesioginiam darbo vietų kūrimui Vengrijoje ir Latvijoje išaugo beveik dvigubai, skaičiuojant dalį nuo visų išlaidų ADRP priemonėms šiose šalyse (t. y. nuo 3 iki 62 proc.).

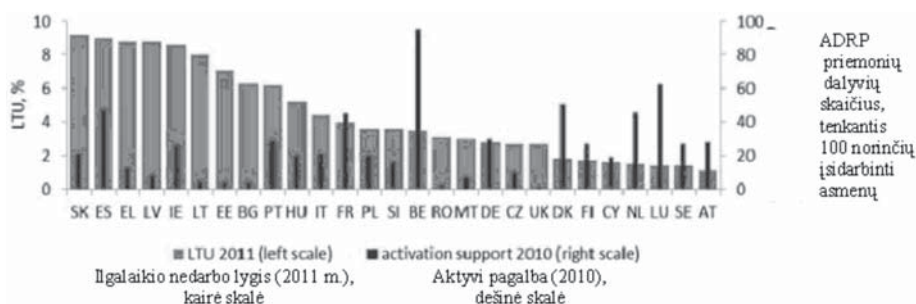
Analizuojant statistinius duomenis pagal ADRP priemones ir nedarbo lygį pokriziniu laikotarpiu tarp ES šalių, galima pamatyti skirtingų scenarijų: pavyzdžiui, Ispanijoje ir Airijoje didelės išlaidos ADRP (viršija 3,5 proc. nuo BVP) kartu buvo lydimos aukšto nedarbo, o Lietuvoje ir Latvijoje kriziniu laikotarpiu nedarbas taip pat buvo pasiekęs aukštą lygį, tačiau išlaidos ADRP buvo vienos žemiausių ES (atitinkamai 0,7 ir 0,5 proc. nuo BVP). Ronkowski (2013) pastebi, kad ES mastu išlaidos DRP priemonėms yra aukštesnės narėse senbuvėse (atitinkamai vidutiniškai 2,4 proc. ES–15 ir 0,7 proc. naujai įstojusiose šalyse). Tokie skirtumai atsispindi ir nedarbo išmokų dosnyme, ir aktyviose valstybės intervencijose į darbo rinką.

2008–2011 m. laikotarpiu ilgalaikio nedarbo augimas Ispanijoje, Graikijoje, Airijoje, Latvijoje, Lietuvoje, Estijoje buvo ypač didelis (Eurostat, Labour Force Survey). Nedarbo trukmė yra vienas dažniausiai taikomų kriterijų dalyvauti ADRP priemonėse (siekiant išvengti „tuščios eigos“ (*dead-weight*) poveikio ir kitų neigiamų pasekmių) (Ronkowski, 2013). Kaip parodė pastarųjų metų DRP statistinių duomenų analizė (Active labour market policies, 2014), dalyvavimas ADRP

⁸ Eurostato duomenimis, Bulgarija, Čekija, Estija, Latvija, Lietuva, Malta, Lenkija, Slovakija, Didžioji Britanija 2011 m. DRP priemonėms skyrė mažiau kaip 1 proc. BVP.

priemonėse padeda mažinti ilgalaikį nedarbą palengvinant perėjimus iš nedarbo, o ne sustabdant patekimą į nedarbą (t. y. beveik neturi įtakos cikliniams procesams). Šalyse, kur ilgalaikio nedarbo lygis yra žemiausias, pastebimas didesnis dalyvavimas ADRP priemonėse (pavyzdžiui, Danijoje, Liuksemburge, Suomijoje, Olandijoje, Austrijoje). Kitose ES šalyse pastangos investuoti į ADRP priemones neatsispindi mažesniame ilgalaikio nedarbo lygyje.

10 pav. Dalyvavimas aktyviose darbo rinkos politikos priemonėse ir ilgalaikio nedarbo lygis (LTU) ES27

Šaltinis: Eurostat (pagal Active labour market policies, 2014)

Pastebima, kad Šiaurės ir kontinentinės Europos šalys paprastai pasižymi tiek didelėmis išlaidomis ADRP, tiek trumpiausiais nedarbo laikotarpiais. Centrinės ir Rytų Europos atstovės, taip pat kai kurios Pietų Europos šalys, pavyzdžiui, Italija ir Graikija, ADRP priemonėms išleidžia mažiausiai, o nedarbo laikotarpiai trunka ilgai. Lietuva priklauso šalių, skiriančių mažą finansavimą ADRP priemonėms, grupei, tačiau ir nedarbo rodikliai yra itin nepalankūs.

3. ADRP priemonių taikymas Lietuvoje

ADRP priemonių aprėptis. Ankstesniame skyriuje buvo pažymėta, kad Lietuva yra tarp ES šalių, kurios tradiciškai ADRP priemonėms skiria palyginti mažą BVP dalį. Kalbant apie Lietuvą, pripažįstama, kad pasiekta pažanga mažinant nedarbą ir didinant aktyvios darbo rinkos politikos priemonių efektyvumą. Tačiau aktyvios darbo rinkos politikos priemonių finansavimui skiriamų lėšų dalis nuo bendrojo vidaus produkto lieka viena žemiausių Europos Sąjungoje ir sąlygoja žemą aktyvios darbo rinkos politikos priemonių aprėptį (Lietuva: 2014 m. Nacionalinė reformų darbotvarkė, 2014; Europos Sąjungos Taryba, 2013).

Toliau pateikiami Eurostato duomenys, iliustruojantys tiek žemą investicijų į ADRP priemonės lygį, tiek sąlyginai žemą dalyvavimo šiose priemonėse lygį Lietuvoje.

1 lentelė. Išlaidos DRP priemonėms ir paslaugoms pagal kategorijas (mln. eurų, Eurostato duomenimis)

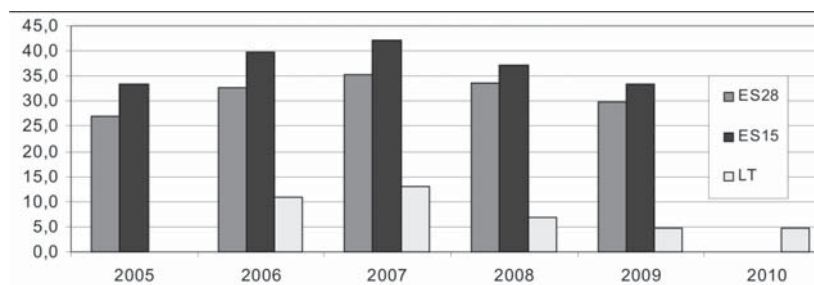
	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Darbo rinkos paslaugos	7,73	14,88	20,08	23,84	25,03	26,63	22,47	25,08	19,05	19,25
Mokymas	11,13	10,77	17,67	24,97	21,17	22,19	20,10	6,95	5,98	14,4
Užimtumo subsidijavimas	7,43	9,12	13,16	17,62	14,70	15,36	15,16	21,62	23,92	24,28

1 lentelės tęsinys

	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Remiamas užimtumas ir rehabilitacija	:	0,02	1,22	14,11	11,72	10,24	13,78	12,76	15,14	9,83
Tiesioginis darbo vietų kūrimas	9,32	10,50	11,24	5,66	4,90	5,07	13,31	14,81	12,86	12,58
Paskatos savarankiškai veiklai pradėti	0,01	0,00	0,00	:	:	:	:	:	:	:
Pajamų palaikymas nedarbo laikotarpiu	13,44	21,74	28,48	32,43	49,62	162,75	132,46	90,89	78,14	76,52
Ankstyvas išėjimas į pensiją	6,47	3,72	1,27	:	:	:	:	:	:	:
Visos DRP (categories 1–9)	55,53	70,75	93,11	118,63	127,14	242,24	217,27	172,11	155,09	156,86
Visos ADRP (categories 2–7)	27,88	30,41	43,28	62,36	52,49	52,86	62,34	56,14	57,9	61,09
Visos PDRP supports (categories 8–9)	19,91	25,47	29,75	32,43	49,62	162,75	132,46	90,89	78,14	76,52

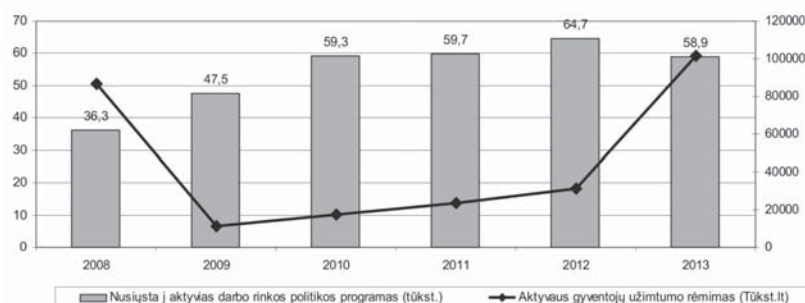
Pastaba: nėra duomenų

11 pav. ADRP dalyvių skaičius, tenkantis 100 asmenų, norinčių dirbti (sudaryta remiantis Eurostato duomenimis)

Išlaidų ADRP priemonėms apimtis ir šių priemonių dalyvių dinamikos analizė nerodo tiesioginio ryšio tarp šių dviejų rodiklių, tačiau darome prielaidą, kad nestabilus šių priemonių finansavimas yra vienas iš veiksnių, turinčių įtakos ribotam bedarbių įtraukimui į šias priemones (12 pav.).

12 pav. Aktyvaus gyventojų užimtumo rėmimas (sudaryta remiantis Lietuvos darbo biržos duomenimis)

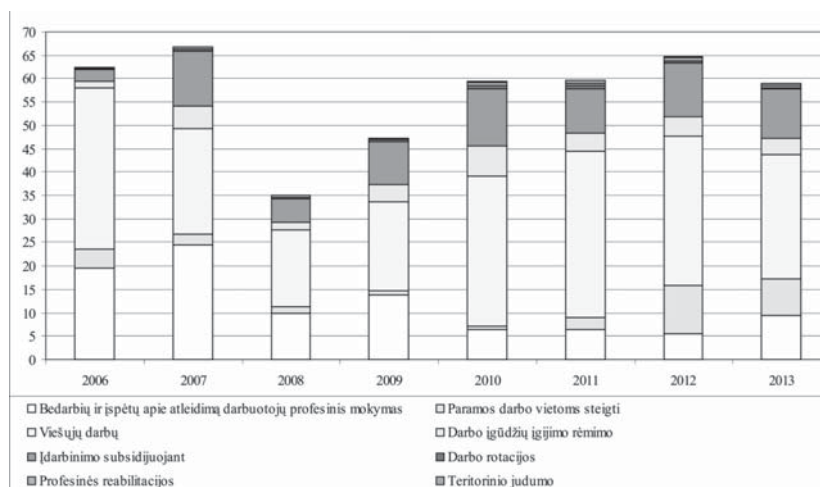
Analizuojant išlaidų struktūrą, galima pastebėti, kad tarp ADRP dominuoja užimtumo rėmimas (*employment incentives*), o ilgą laiką buvusios palyginus didelės išlaidos mokymui smarkiai sumažėjo 2011 m.

13 pav. Išlaidos ADRP ir paslaugoms Lietuvoje
(mln. eurų, Eurostato duomenimis)

ADRP priemonių struktūros pokyčiai. Kaip rodo ADRP priemonių struktūros pokyčiai, kriziniu laikotarpiu ypač padaugėjo nukreipimų į viešuosius darbus (14 pav.). Tokia situacija iš esmės atitinka XX a. Europos šalių ADRP įgyvendinimo praktikas, kuomet recesijos laikotarpiu nedarbo pasekmes buvo siekiama sumažinti remiant įdarbinimą valstybiniame sektoriuje (2012 m. nukreiptieji į viešuosius darbus sudarė 60 proc. visų nukreiptųjų į ADRP). 2012 m. itin užaugo paramos darbo vietoms steigti priemonių apimtys (15 proc. visų nukreiptųjų). Taikymas tokių priemonių kaip darbo rotacija, profesinė rehabilitacija ir teritorinis bedarbių judumas išlieka ribotas.

14 pav. ADRP priemonių struktūros pokyčiai Lietuvoje (nukreipta asmenų per metus, tūkst., sudaryta remiantis Lietuvos darbo biržos duomenimis)

Nepaisant ryškaus viešųjų darbų priemonės dominavimo, Lietuvos ADRP priemonių struktūra iš esmės atitinka bendras ES tendencijas, kuomet „ADRP priemonių taikymas dažniausiai apsiriboja darbo jėgos pasiūlos skatinimu. Paklausos pusė atliepiama tik kuriant bei pritaikant darbo vietas“ (Kauppi (2005), pagal ESF finansuojamų užimtumą skatinančių priemonių..., 2011).

ADRP struktūros pokyčiai, susiję su darbo rinkos konteksto sąlygomis, nurodo jų finansavimo prioritizavimą priklausomai nuo ekonomikos raidos etapų. Vertinant ESF finansuojamų užimtumą skatinančių priemonių įgyvendinimo efektyvumą (2011) buvo išskirtas

optimistinis ir pesimistinis scenarijai, atitinkantys ekonomikos augimo ir ūkio stagnacijos / recesijos laikotarpius, taip pat pristatomi siūlymai formuoti ekonominei situacijai adekvačių ADRP priemonių rinkinius (daugiau informacijos – „ESF finansuojamų užimtumą skatinančių priemonių įgyvendinimo efektyvumo vertinimas“ (2011), žr. 4.3 skyrių).

Tikėtina, kad tokiems ADRP struktūros pokyčiams turėjo įtakos ne tik darbo rinkos priemonių planavimas, atsižvelgiant į darbdavių ir bedarbių poreikius, bet ir nestabilus šių priemonių finansavimas (2 lentelė).

2 lentelė. Gyventojų užimtumo programų finansavimas
2006–2013 metais (tūkst. litų)

Metai	Iš viso	Aktyviam gyventojų užimtumo rėmimui								Užimtumo rėmimo bendrosios paslaugos	ES projektai ir kiti tarptautiniai projektai užimtumo srityje	Pasyviam bedarbių rėmimui
		Iš viso	Iš jų:						Profesinė rehabilitacija			
			Profesinis mokymas	Neformalus švietimas	Remiamasis įdarbinimas	Parama darbo vietoms steigti	Teritorinio judumo rėmimas	Darbo rotacija				
2008	246878,9	86593,4	19557,4	1715,6	49332,1	12550,3	0,0	1251,9	2186,1	304,1	6862,9	153118,5
2009	557065,6	11242,5	386,9	0,0	93,1	10759,1	3,4	0,0	0,0	0,0	6497	539326
2010	418827,4	17282,1	2,4	0,0	8688,7	8534,1	56,9	0,0	0,0	0,0	6731	394814
2011	267050,2	23660,8	0,0	0,0	6945,1	16714,9	0,8	0,0	0,0	0,0	2925,1	240464
2012	266403,0	31498,4	0,0	0,0	9564,38	21934	0,0	0,0	0,0	0,0	199,3	234705
2013	101384,2	101345,8	5413,8	0,0	68205,8	27438,9	287,3	0,0	0,0	0,0	38,4	–

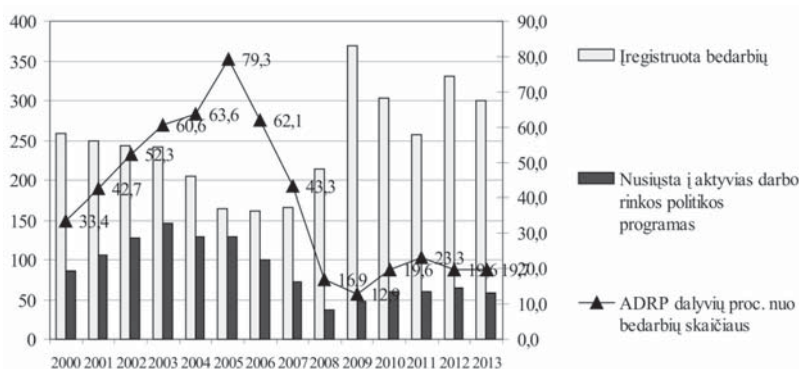
Šaltinis: Lietuvos darbo rinka skaičiais (2013)

Kalbant apie ADRP priemonių finansavimą Lietuvoje, tikslinga atsižvelgti į ESF vaidmenį. Kaip teigiama „ESF finansuojamų užimtumą skatinančių priemonių įgyvendinimo efektyvumo vertinimo“ (2011) galutinėje ataskaitoje, projektinis priemonių finansavimo principas prisideda prie ADRP priemonių įgyvendinimo lankstumo. Į smarkiai pastarosios krizės metu užaugusį bedarbių skaičių „tiesiog buvo reaguojama projektiniame lygmenyje, ir toks prisitaikymas prie situacijos neprieštarauja priemonės tikslams, uždaviniams ir numatytoms veikloms bei užtikrina ADRP priemonių įgyvendinimo lankstumą“.

ADRP priemonių dalyvių dinamika. Dinaminių rodiklių (bedarbių skaičiaus ir nukreiptų į ADRP priemones asmenų skaičiaus per metus) analizė rodo akivaizdžias disproporcijas iki krizinių ir pokrizinių laikotarpiu (t. y. iki ir po 2008 m.).

15 pav. pateikta informacija apie nukreiptųjų į ADRP priemones asmenų dalį nuo bendro bedarbių skaičiaus. Matyti, kad, mažėjant bedarbių skaičiui 2000–2005 m. laikotarpiu, galimybės dalyvauti priemonėse nuosekliai didėjo ir 2005 m. beveik keturi iš penkių bedarbių (79,3 proc.) pasinaudojo ADRP teikiamomis galimybėmis. Drastiškai išaugus bedarbių skaičiui, dalyvavimo aktyviose priemonėse galimybės itin sumenko (nuo 12 iki 23 proc. bedarbių dalyvavo ADRP pradant nuo 2009 m.).

15 pav. Bedarbių ir ADRP priemonių dalyvių dinamika
(sudaryta remiantis Lietuvos darbo biržos duomenimis)

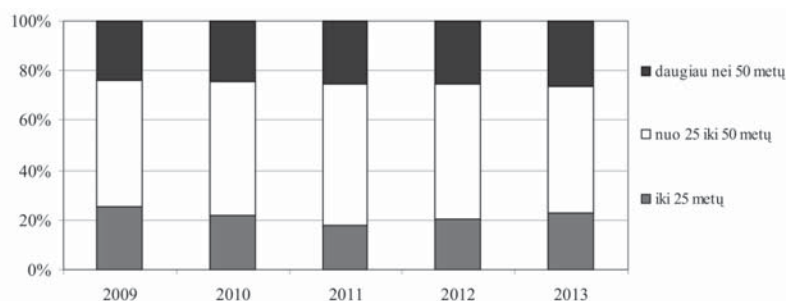
Iš kitos pusės, minėtu kriziniu laikotarpiu (2009–2012 m.) absoliutūs nukreipimų į ADRP priemones rodikliai augo (3 lent.). 2008–2012 m. bedarbių skaičius išaugo nuo 214 iki 330 tūkst. (t. y. trečdaliu), o nukreiptųjų į ADRP – nuo 36 iki beveik 65 tūkst. (t. y. 44 proc.).

3 lentelė. Bedarbiai, įdarbinti ir nusiųsti į ADRP
(Darbo biržos duomenimis, per laikotarpį, tūkst.)

	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Įregistruota bedarbių	214,2	369,4	303,1	256,7	330,8	299,6
Įdarbinta ieškančių darbo	122,6	121,8	191,2	218,8	202,6	197,4
Nusiųsta į aktyvias darbo rinkos politikos programas	36,3	47,5	59,3	59,7	64,7	58,9

Nusiųstų į ADRP priemones bedarbių struktūroje dominuoja 25–50 m. asmenys, tačiau vyresnio amžiaus ir jaunų priemonių dalyvių skaičius truputį didėja. Tai ypač svarbu atsižvelgiant į šių bedarbių grupių charakteristikas. Štai 2013 m. jauni asmenys sudarė 22,7 proc. visų įregistruotų bedarbių (0,3 proc. punkto daugiau nei 2012 m.). Du penktadaliai jų (26,7 tūkst.) darbo ieškojo pirmą kartą, kas antras jaunas bedarbis (33,0 tūkst.) neturėjo profesinės kvalifikacijos. Darbo rinkai nėra pasirengusi ir nemaža priešpensinio amžiaus bedarbių dalis: du iš penkių 50 m. ir vyresnio amžiaus bedarbių neturi kvalifikacijos.

16 pav. Nusiųsta į ADRP bedarbių
(proc., per metus, sudaryta remiantis Lietuvos darbo biržos duomenimis)

Atlikti moksliniai tyrimai rodo, kad darbo rinkoje sunkiau įsitvirtina *ilgalaikiai bedarbiai, vyresnio amžiaus asmenys ir nekvalifikuoti asmenys* (Okunevičiūtė-Neveauskienė et al., 2006–2007). Lyginant gautus duomenis su bendromis bedarbių dinamikos tendencijomis, ADRP priemonių dalyvių struktūra, kurioje didėja vyresnio amžiaus asmenų dalis, yra dėsninga ir atitinka darbo pasiūlos skatinimo priemonių poreikį kalbant apie ilgalaikių ir nekvalifikuotų asmenų integraciją į darbo rinką. Taigi, minėtieji veiksniai, t. y. amžius, nedarbo trukmė ir kvalifikacijos lygis turėtų būti pagrindiniai, nustatant prioritetus ADRP priemonėms taikyti, siekiant pažeidžiamų bedarbių integracijos į darbo rinką.

ADRP priemonių įgyvendinimas priklausomai nuo ekonominio konteksto. Gilesnė ADRP charakterizuojančių ir makroekonominių rodiklių analizė leido atskleisti ryšį tarp bedarbių aktyvinimo ir nedarbo. Nedarbo, taip pat ilgalaikio, lygio rodiklio dinamikos analizė, apimanti krizinę ir pokrizinę laikotarpį, parodo, kad praktiškai nėra ryšio tarp išlaidų ADRP ir gyventojų nedarbo. Lietuvos socialinių tyrimų centro Darbo ir socialinių tyrimų instituto atlikti makroekonominiai skaičiavimai iš dalies patvirtina šias tendencijas: bedarbių dalyvavimas ADRP turi statistiškai reikšmingą poveikį nedarbo lygio mažinimui, tačiau didesnę poveikį nedarbo lygiui turi užimtų darbo vietų skaičius (Okunevičiūtė-Neveauskienė, Moskvina, 2010–2013). Akivaizdu, kad kuo daugiau užimtų žmonių, tuo žemesnis nedarbas, tačiau palanki ekonominė aplinka sudaro ne tik geresnes finansines sąlygas didesnei bedarbių skaičių įtraukti į ADRP, bet ir geresnes santykinės galimybes įsidarbinti jose dalyvaujantiems asmenims užpildant laisvas darbo vietas. Tokiu būdu ekonominis nedarbo lygio komponentas yra svaresnis už aktyvios politikos (aktyvių priemonių) poveikio komponentą (Okunevičiūtė-Neveauskienė, Moskvina, 2010–2013).

Išvados

Užsienio šalių užimtumo ir nedarbo tendencijų analizė patvirtina išliekančios darbo rinkos segmentacijos problemą Europoje. Išliekančios įtemptos situacijos darbo rinkoje sąlygomis tam tikros socialinės grupės patiria didelių sunkumų siekiant užimtumo. Tai ypač pasakytina apie asmenų, negalinčių konkuruoti dėl darbo vietų, kur mokamas aukštesnis darbo užmokestis, situaciją. Tarp jų didelė dalis žemos kvalifikacijos ir nekvalifikuotų darbuotojų.

Atliktos finansinių rodiklių analizės pagrindu galima teigti, kad Šiaurės ir kai kurios senosios kontinentinės Europos šalys paprastai pasižymi tiek aukštomis išlaidomis ADRP, tiek trumpiausiais nedarbo laikotarpiais. Centrinės ir Rytų Europos atstovės, taip pat kai kurios Pietų Europos šalys, pavyzdžiui, Graikija, ADRP priemonėms išleidžia mažiau, o nedarbo laikotarpiai trunka ilgai. Pažymėtina, kad Lietuva priklauso šalių, skiriančių mažą finansavimą ADRP priemonėms, grupei, tačiau nedarbo rodikliai yra palyginti aukšti.

Kalbant apie aktyvios darbo rinkos politikos priemonių taikymą susiklosčiusiomis aplinkybėmis, galima tikėtis valstybių investicijų į šios darbo rinkoje pažeidžiamos gyventojų grupės mokymą ir perkvalifikavimą. Tačiau, kaip rodo pastarųjų metų patirtis, tik nedaugelis valstybių atranda pakankamai išteklių investuoti į bedarbių žmogiškuosius išteklius, t. y. didesnę svorį ADRP struktūroje suteikia mokymosi priemonėms.

Panaši situacija buvo pastebima ir Lietuvoje. Krizės ir pokriziniais metais, esant dideliame išteklių trūkumui, ADRP priemonėse dominavo trumpalaikis užimtumo rėmimas. Galima teigti, kad tokios priemonės kaip viešieji darbai ir subsidijuojamas įdarbinimas tarnavo papildomos socialinės paramos bedarbiams įrankiu. Gerėjant situacijai darbo rinkoje, mažėjant bedarbių skaičiui ir atitinkamai stiprėjant valstybės galimybėms finansuoti jų dalyvavimą ADRP, taip pat didėjant politikų dėmesiui jaunimo užimtumo problematikai, investicijos į mokymosi priemones pradėjo augti.

Nepaisant ryškaus viešųjų darbų priemonės dominavimo, Lietuvos ADRP priemonių struktūra iš esmės atitinka bendras ES tendencijas, kuomet ADRP priemonių taikymas dažniausiai apsiriboja darbo jėgos pasiūlos skatinimu. Paklausos pusė atliepiama tik kuriant ir pritaikant darbo vietas.

Literatūra

- Active labour market policies. (2014)* [Interaktyvus]. Prieiga per internetą: http://ec.europa.eu/europe2020/pdf/themes/24_almp_and_employment_services.pdf
- Annual Growth Survey 2014. (2013)*. Brussels, 13.11.2013. COM(2013) 800 final. http://ec.europa.eu/europe2020/pdf/2014/ags2014_en.pdf
- Bonoli, G. (2005). The politics of the new social policies: providing coverage against new social risks in mature welfare states. *Policy & politics*, 33(3), 431-449.
- European Commission. (2013). *Tax Burden on Labour* [Interaktyvus]. Prieiga per internetą: http://ec.europa.eu/europe2020/pdf/themes/20_tax_burden_on_labour.pdf [žiūrėta 2015-09-12].
- ESF finansuojamų užimtumą skatinančių priemonių įgyvendinimo efektyvumo vertinimas. (2011)*. Galutinė vertinimo ataskaita. UAB „PricewaterhouseCoopers“, UAB „ProBaltic Consulting“. Vilnius.
- Europos Komisija. (2013). *Bendrosios užimtumo ataskaitos projektas*. Metinė augimo apžvalga 2014 m. Briuselis, 2013 11 13 COM(2013) 801 final.
- Europos Sąjungos Taryba. (2013). *Strategija „Europa 2020“*. 2013m. birželio mėn. Užimtumo rodiklių stebėseną. Briuselis, 2013 m. birželio 13 d. <http://register.consilium.europa.eu/doc/srv?l=LT&f=ST%2010373%202013%20REV%20>
- Eurostat. (2014). News Release. February 2014 [Interaktyvus]. Prieiga per internetą: http://epp.eurostat.ec.europa.eu/cache/ITY_PUBLIC/3-28022014-AP/EN/3-28022014-AP-EN.PDF
- Eurostat. (2015). *Labour market policy expenditure*. [Interaktyvus]. Prieiga per internetą: http://epp.eurostat.ec.europa.eu/statistics_explained/index.php/Labour_market_policy_expenditure
- Joint European Commission–OECD project. (2015). Tax & benefits indicators database. [Interaktyvus]. Prieiga per internetą: http://ec.europa.eu/economy_finance/db_indicators/tab/ [žiūrėta 2015-10-07].
- Kauppi H. (2005). *General Framework for Long-Term Social Impact Evaluation of and Employment Strategy*. Project report.
- Lazutka, R., ir kt. (2013). *Socialinis draudimas Lietuvoje: kontekstas, raida, rezultatai*. Lietuvos socialinių tyrimų centras, Vilnius.
- Lietuva: 2014 m. Nacionalinė reformų darbotvarkė. (2014)*. Prieiga per internetą: http://ec.europa.eu/europe2020/pdf/csr2014/nrp2014_lithuania_lt.pdf
- Lietuvos darbo biržos duomenų bazė.*
- Lietuvos darbo rinka skaičiais. (2013)*. Lietuvos darbo birža. [Interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://www.ldb.lt/Informacija/Veikla/Documents/Ataskaitos/Darbo%20rinka%20skai%C4%8Diais%202013.pdf>

- Okunevičiūtė Neverauskienė L., Moskvina J. (2010–2013). *Darbo rinkos politikos priemonių poveikis užimtumui įvairiomis ekonomikos raidos ciklo sąlygomis*. Mokslinio tyrimo ataskaitos. Vilnius: Lietuvos socialinių tyrimų centro Darbo ir socialinių tyrimų institutas.
- Okunevičiūtė Neverauskienė L., Gruževskis B., Kabaila A., Moskvina J. (2006a). *Bedarbių užimtumo rėmimas. Užimtumo rėmimo programų efektyvumo vertinimas*. Vilnius: Darbo ir socialinių tyrimų institutas.
- Okunevičiūtė Neverauskienė L., Gruževskis B., Žalimienė L., Čėsnuitytė V. (2006b). *Sunkiai integruojamų asmenų padėties darbo rinkoje analizė ir priemonės jų užimtumui didinti*. Mokslinio tyrimo ataskaita. Vilnius: Darbo ir socialinių tyrimų institutas. Prieiga per internetą: http://www.ldb.lt/Informacija/Apie/Documents/sunkiai_integruojami.pdf
- Okunevičiūtė Neverauskienė L., Gruževskis B., Moskvina J., Pocius A., Šileika A., Šlekienė K. (2007a). *Aktyvios darbo rinkos politikos priemonių efektyvumo tyrimas*. Vilnius: Darbo ir socialinių tyrimų institutas. Prieiga per internetą: <http://www.ldb.lt/Informacija/Apie/Documents/ADRPP%20efektyvumo%20tyrimas.pdf>
- Okunevičiūtė Neverauskienė L., Gruževskis B., Čėsnuitytė V. (2007b). *Asmenų, neturinčių pagrindinio išsilavinimo, integracijos į Lietuvos darbo rinką problemos*. Socialinis darbas. Nr. 6 (2). Vilnius: Mykolo Romerio universitetas. P. 87–94. ISSN 1648-4789.
- Okunevičiūtė Neverauskienė L., Moskvina J. (2010). *Aktyvios darbo rinkos politikos priemonių socialinė nauda*. Filosofija. Sociologija. Vilnius. P. 101–111.
- Ronkowski, P. (2013). *Labour market policy expenditure and the structure of unemployment*. Statistics in focus 31/2013.

IMPLEMENTATION OF ACTIVE LABOUR MARKET POLICIES: RELEVANT EXPERIENCE FOR LITHUANIA AND OTHER EU COUNTRIES

Laima OKUNEVIČIŪTĖ-NEVERAUSKIENĖ
LSRC Institute of Labour Market Research
Goštauto st. 11, LT-01108 Vilnius
E- mail: laima.okuneviciute@dsti.lt

Julija MOSKVINA
LSRC Institute of Labour Market Research
Goštauto st. 11, LT-01108 Vilnius
E- mail: julija.moskvina@dsti.lt

Summary. Active labor market policies (ALMP) are employed to fight the consequences of the unemployment in all European Union countries. These policies are also used to increase the employment opportunities of the different groups of population as well as to reduce the mismatch between labor supply and demand. However, the extent of the ALMP implementation, the structure of ALMP initiatives, and the impact of ALMP's to unemployment varies in the different EU countries.

The paper aims to review the implementation of ALMPs in the European Union countries including Lithuania while tackling the problem of unemployment. The article presents the experience of the EU member countries in implementation of ALMP measures. The ALMP funding issues are analysed here, the situation in implementation of the ALMPs in EU countries is described, and in particular the situation of Lithuanian ALMPs is evaluated. In the first part of the paper the detailed analysis of the recent trends in employment and unemployment, including long-term unemployment, in the EU countries, including Lithuania is presented. A particular emphasis is given to the recent global financial crisis and its consequences for the certain social groups (such as young people, the elderly, unskilled and long-term unemployed).

In the second part of the paper on the basis of Eurostat data the developments in the EU member states within the period before and after-crisis are analyzed with regard to implementation of ALMP measures. The analysis of the relevant indices that covered both: ALMP and unemployment support, as well as financing indicators of employment services enabled to distinguish the prevailing strategies for reducing unemployment and / or fighting the consequences of the unemployment in the EU member countries. The research has shown that countries that are more capable financially are more focused on human capital development through training measures for the unemployed. Meanwhile, countries that traditionally give a small share of GDP to ALMPs, during the crisis were mainly investing in subsidized employment measures.

The third part of the paper is devoted to the analysis of Lithuanian ALMPs. According to the data from Eurostat and the national employment service (Lithuanian Labour Exchange) such aspects as the coverage of the ALMPs, the structure of these measures and the dynamics of the participants are examined. The analysis shows that there are no direct connection between ALMPs financing possibilities, the coverage, and the structure of these instruments (except for the crisis period).

Keywords: active labor market policies, unemployment, long-term unemployment, socially vulnerable groups.

TIKSLINIŲ GRUPIŲ INTEGRACIJOS Į DARBO RINKĄ GALIMYBIŲ VERTINIMAS

Arūnas POCIUS
LSTC Darbo rinkos tyrimų institutas
A. Goštauto g. 11, LT-01108, Vilnius
El. paštas: arunas.pocius@dsti.lt

Laima OKUNEVIČIŪTĖ-NEVERAUSKIENĖ
LSTC Darbo rinkos tyrimų institutas
A. Goštauto g. 11, LT-01108, Vilnius
El. paštas: laima.okuneviciute@dsti.lt

Anotacija. Šiame straipsnyje vertinamos Lietuvos gyventojų užimtumo ir nedarbo raidos tendencijos pagal lytį ir amžių, prioritetą skiriant skirtingų gyventojų grupių padėties darbo rinkoje pokyčių stebėsenai. Taikant palyginamosios analizės metodą, publikacijoje vertinamos moterų, vyrų, neigaliųjų, pagyvenusių asmenų ir jaunimo integracijos į darbo rinką galimybės siejant jas su šių grupių aktyvumo skatinimu. Svarbi problema – pačių tikslinių darbo rinkos grupių išskyrimas, kurios publikacijoje yra esminis palyginamosios analizės objektas. Publikacijoje taip pat analizuojamas aktyvių darbo rinkos priemonių vaidmuo šalies bedarbių integracijos į darbo rinką procese.

Raktažodžiai: integracija, užimtumas, nedarbas, darbo rinką, darbo rinkos politika, ilgalaikis nedarbas.

Įvadas

Mažėjant galinčio įsitraukti į darbo rinką jaunimo skaičiui, Lietuvoje, kaip ir kitose Europos šalyse, kasmet vis didesnę visuomenės dalį sudaro pagyvenę žmonės. Senstant šalies įmonių darbuotojams, sumažės potencialiai galinčio įsitraukti į darbo rinką jaunimo lyginamasis svoris. Stebimos gyventojų senėjimo tendencijos Lietuvoje turėtų bent jau formaliai sudaryti palankesnes sąlygas jaunimui įsidarbinti. Tolimesnėje perspektyvoje jauni žmonės darbo rinkoje gali tapti tikru „deficitu“. Statistikos departamento duomenimis, 15–24 m. jaunimo skaičius 1998–2014 m. Lietuvoje sumažėjo daugiau nei 100 tūkst., t. y. 27 proc. (nuo 496 iki 377 tūkst.).

Tačiau stebima šalies gyventojų senėjimo tendencija dabartiniu metu anaipol neužtikrina sėkmingos jaunimo integracijos į darbo rinką, nes mokymo institucijos vis dar rengia daug nepakankamai paklausių profesijų specialistų, jauni žmonės neturi pakankamos kvalifikacijos ir stokoja darbo patirties. Esant tokiai situacijai, darbo rinkoje vis svaresnį vaidmenį vaidina turintys paklausias profesijas vyresnio amžiaus žmonės. Senstančiai šalies darbo rinkai svarbu prisitaikyti prie esamų iššūkių. Tai sąlygoja užimtumo ir nedarbo tendencijų analizės svarbą pagal pagrindines demografines grupes. Svarbūs yra moterų integracijos į darbo rinką klausimai. Darbo rinkos politikos požiūriu siektina mažinti darbo rinkos rodiklių skirtumus pagal lytį ir skatinti plačiau taikyti lanksčias užimtumo formas siekiančioms įsidarbinti moterims.

Šiame straipsnyje siekiama įvertinti skirtingų gyventojų grupių integracijos į darbo rinką galimybes, užimtumo ir aktyvumo raidos tendencijas bei nedarbo pokyčius, išnagrinėti regioninius rodiklių pokyčių skirtumus tarp miesto ir kaimo. Patirtis rodo, kad stebimų užimtumo ir nedarbo rodiklių diferenciacija yra glaudžiai susijusi su socialine stratifikacija. Skirtingos tikslinės

grupės toli gražu turi nevienodas integracijos darbo rinkoje galimybes. Tai atspindi nevienodą skirtingų visuomenės grupių vaidmenį socialinės integracijos procese, kurio viena iš pagrindinių sudedamųjų dalių yra darbo rinkos santykiai.

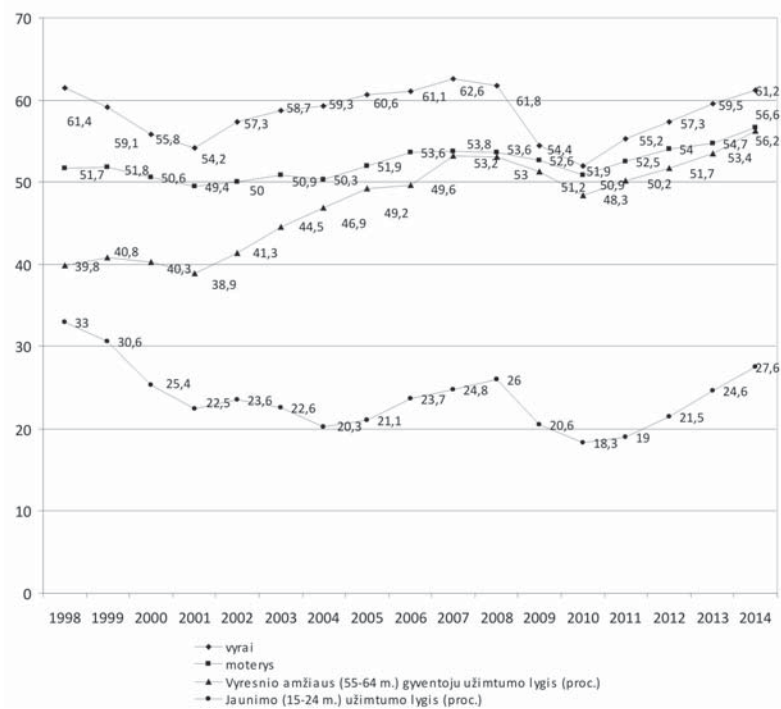
Svarbi problema – pačių tikslinių grupių išskyrimas vertinant situaciją darbo rinkoje. Reikia pažymėti, kad, atliekant darbo jėgos tyrimus, nacionalinių statistikų tarnybos ir Eurostat prie jaunimo priskiria 15–24 metų gyventojus, vyresnio amžiaus asmenims priskiriami 55–64 metų amžiaus gyventojai. Be šių grupių, kurias išskiria tyrimo autoriai, straipsnyje analizuojama moterų ir vyrų padėtis darbo rinkoje. Tačiau pastarąsias tikslines grupes jokių būdu negalima tapatinti su darbo rinkoje papildomai remiamais asmenimis, kurios išskiriamos nacionalinės politikos lygmeniu. Lietuvos Respublikos Užimtumo rėmimo įstatyme (Žin., 2006, Nr. 73-2762) darbo biržoje užregistruotų papildomai remiamų bedarbių grupės nebuvo skirstomos pagal lytį, nors būtent pagal lytį galima identifikuoti moteris, auginančias ir prižiūrinčias vaikus. Kita vertus, egzistuoja ir atskirų bedarbių grupių nesutapimai pagal lytį. Pastarieji skirtumai gali gerokai apsunkinti darbo rinkos politikos rezultatų vertinimą. Siekiant išvengti šių keblumų, straipsnio skyriuje prioritetas buvo teikiamas Statistikos departamento duomenims.

Bendrosios užimtumo ir aktyvumo raidos tendencijos

Paprastai masinėje spaudoje ir netgi mokslinėje literatūroje nepelnytai užmirštami gyventojų užimtumo rodikliai, ignoruojant faktą, kad esminė realaus nedarbo priežastis yra dirbančiųjų skaičiaus sumažėjimas. Tokia vienpusiška nedarbo analizė gali priversti prie klaidingų išvadų apie stebimus pokyčius darbo rinkoje, nes formalūs nedarbo rodikliai nieko nesako apie faktišką bedarbių skaičiaus dinamiką sąlygojančias priežastis. Vertinant situaciją darbo rinkos politikos požiūriu, svarbu atsižvelgti į gyventojų užimtumo ir aktyvumo rodiklius. Bene tinkamiausi rodikliai iliustruojant skirtingų tikslinių demografinių grupių padėties darbo rinkoje skirtumus – užimtumo ir aktyvumo lygio rodikliai, kurių kaitos ypatumus aptarsime plačiau.

Paskutiniojo ekonomikos nuosmukio padariniai atskiroms gyventojų grupėms buvo ypač skirtingi. 2008 m. krizės metu labiausiai nukentėjo samdomi darbuotojai, turintys žemą kvalifikaciją, dirbę pramonės ar statybos sektoriuose. Užimtumo lygio svyravimams pagal tikslines demografines grupes būdingos bangos pavidalo kreivės. Tai rodo didelį šalies ekonomikos ciklų poveikį skirtingų grupių padėčiai darbo rinkoje. Vertinant užimtumo pasiskirstymą pagal lytį, svarbu pažymėti, kad vyrų užimtumo rodiklis tradiciškai yra aukštesnis nei moterų (1 pav.). Ypač aukštas tarp vyrų šis rodiklis buvo prieš ekonomines krizes: 1998 m. ir 2007 m. (siekė kiek daugiau nei 60 proc.). Pasireiškiant nepalankiai ekonomikos ciklų kaitos įtakai, vyrų užimtumas sparčiai sumažėjo (ypač paskutiniosios ekonominės krizės metu). Pasikeitus situacijai darbo rinkoje, vyrų bedarbių grupė greičiau nei moterų prisitaikė ir sugrįžo į darbo rinką. Lietuvos užimtumo ir nedarbo rodiklių analizė pagal lytį patvirtina, kad, pokriziniu laikotarpiu darbo rinkos sąlygoms keičiantis palankia linkme, moterims yra sudėtingiau pereiti iš nedarbo į užimtumą. Pavyzdžiui, analizuojant bedarbių struktūrą pagal lytį, pastebimas mažesnis moterų užimtumo lankstumas atsižvelgiant į ekonominius svyravimus – ilgalaikių bedarbių proporcijos moterų grupėje mažėja lėčiau.

1 pav. Lietuvos gyventojų užimtumo lygis pagal tikslines demografines grupes (proc.)*

Šaltinis: sudaryta remiantis Statistikos departamento duomenimis (<http://db1.stat.gov.lt/statbank/default.asp?w=1360>)

*Užimtumo lygis pagal lytį apskaičiuotas remiantis 15–74 metų amžiaus grupės rodikliu.

Stebint moterų užimtumą, galima teigti, kad šios gyventojų demografinės grupės užimtumo svyravimų cikliškumas yra gerokai mažesnis nei vyrų. Tai liudija gerokai žemesnė šio rodiklio svyravimo amplitudė; moterų užimtumo lygio pakilimai ir nuosmukiai gerokai mažesni. Todėl ekonominių krizių pasekmės moterims pajuto mažiau nei vyrai, kurie prarado gerokai daugiau darbo vietų nei dailiosios lyties atstovės. Moterų užimtumo lygis 2007–2010 m. sumažėjo nuo 53,8 iki 50,9 proc. ir buvo juntamas gerokai mažiau nei analogiškas vyrų rodiklio pokytis.

Analizuojant pastarojo dešimtmečio moterų ir vyrų užimtumo tendencijas pagal ekonomines veiklos rūšis, buvo pastebėta, kad horizontali darbo rinkos segregacija faktiškai išliko tokio pat lygmens ar net pagilėjo. Pagrindine moterų veiklos sritimi išliko žmonių sveikatos priežiūra ir socialinis darbas, apgyvendinimo ir maitinimo paslaugų veikla, taip pat švietimas. Didžiąją dalį moterims sudarė tarp jaunesniųjų specialistų ir technikų, jaunesniųjų tarnautojų bei aptarnavimo sferos ir prekybos darbuotojų. 67 proc. valstybinio sektoriaus darbuotojų taip pat sudaro moterys. „Tradicinės“ moterų užimtumo sferos lieka tekstilės pramonė, sveikatos apsauga ir švietimas. Be to, daugiau moterų nei vyrų gauna mažesnes pajamas, taigi Lietuvoje ir toliau išlieka skurdo feminizacijos grėsmė (Moters ir vyrai Lietuvos visuomenėje, 2009).

Nors jaunimo užimtumas yra žemiausias, tačiau po Rusijos krizės jaunimo užimtumas dar ilgai mažėjo gerokai sparčiau nei vyrų ir moterų užimtumas. Prasidėjus paskutinijai ekonominei krizei,

jaunimo užimtumo kreivė krito itin sparčiai (2008–2010 m. nuo 26 iki 18,3 proc.). 2009–2012 m. darbą turėjo tik kas penktas jaunas žmogus, analogiška padėtis buvo Lietuvos įstojimo į ES metais.

Būtina pabrėžti, kad, nepaisant gana aukšto skirtingų demografinių grupių užimtumo raidos ciklų sinchroniškumo, pagyvenusių žmonių užimtumo raidos tendencijos gana smarkiai skyrėsi. Vyresnio amžiaus žmonių užimtumo banga beveik nuolat kilo, tačiau 2004–2007 m. jų užimtumo augimo tempai buvo gerokai lėtesni nei kitais laikotarpiais, kai pastarasis rodiklis didėjo. 1998–2004 m. lyginant su kitomis demografinėmis grupėmis pasireiškė ryškus pagyvenusio amžiaus gyventojų užimtumo kaitos ciklo sinchroniškumas. Per šį laikotarpį pagyvenusių asmenų užimtumas labai padidėjo, o tarp kitų gyventojų grupių šio rodiklio svyravimų banga smarkiai nukrito. Tenka pripažinti, kad pagyvenę asmenys – tai demografinė grupė, kurių užimtumas stabiliai augo iki 2007 m. beveik nepriklausomai nuo šalies ekonomikos ciklų raidos.

Kita vertus, pasireiškus paskutiniosios ekonominės krizės įtakai, lyginant 2010 m. su 2007 m., vyresnio amžiaus žmonių užimtumo lygis sumažėjo nuo 53,2 iki 48,3 proc., tačiau šis neigiamas pokytis buvo gerokai mažesnis lyginant su vyrų ir jaunimo amžiaus grupėmis. Apie santykinai geresnę pagyvenusių žmonių padėtį darbo rinkoje galima spręsti iš to fakto, kad, esant nepalankiai ekonominei situacijai 2008–2009 m., jų užimtumo lygis nedaug sumažėjo palyginti su kitomis straipsnyje išskirtomis demografinėmis žmonių grupėmis. Pagyvenusių žmonių užimtumas po ekonominės krizės kiek daugiau išaugo tik 2014 m. (iki 56,2 proc.), viršydamas 2008 m. pasiektą šio rodiklio reikšmę.

Darbo rinkos politikos požiūriu itin svarbus gyventojų aktyvumo rodiklis. Kuo pastarojo rodiklio reikšmė aukštesnė, tuo atskiros socialinės demografinės grupės gyventojai yra aktyvesni šalies darbo rinkoje. Gyventojų aktyvumas yra jų dalyvavimo darbo rinkoje išraiška. Atliekamoje statistinėse analizėse vartojama sąvoka „dalyvavimo darbo rinkoje lygis“ (Europos Komisija, 2014), kartais vartojama ir kita sąvoka – „darbo jėgos aktyvumo lygis“. Pastarąją apibūdina darbo jėgos ir visų gyventojų santykio rodiklis; tačiau ši sąvoka nėra korektiška, kadangi darbo jėgos aktyvumo rodiklis atspindi ne darbo jėgos, o visos aptariamų gyventojų visumos (arba jų grupės) aktyvumą. Kadangi visą darbo jėgą sudaro tik ekonomiškai aktyvūs gyventojai, kalbėti apie jos aktyvumą tikrai nėra prasmės. Kita vertus, teiginiui „dalyvavimas darbo rinkoje“ trūksta konkretumo, nes jis gali būti sutapatinamas tiek su gyventojų aktyvumu, tiek su užimtumu (<http://zodynas.vz.lt>, 2015).

Reikia pažymėti, kad gyventojų aktyvumo rodiklis (lyginant su užimtumo rodikliu) priklausomai nuo ūkio raidos cikliškumo kinta daug mažiau ir jo analizės atveju faktiškai negalima išvelgti bent kiek ryškesnių bangos pavidalo svyravimų, kaip kad analizuojant užimtumo ir nedarbo rodiklių raidos tendencijas. Aukščiausias tradiciškai buvo vyrų aktyvumas; stebimu laikotarpiu šis rodiklis svyravo 7 procentinių punktų ribose (svyravimo amplitudė buvo nuo 62 iki 69 proc.). Dar didesnės jaunimo ir pagyvenusių asmenų aktyvumo lygio rodiklių svyravimo amplitudės (atitinkamai kito nuo 25 iki 43 proc. ir nuo 43 iki 63 proc.).

Lietuvoje, palyginus su kitomis Europos šalimis, moterų dalyvavimas darbo rinkoje yra aukštas. Kaip parodė 2009 m. Moterų informacijos centro atliktas tyrimas, moterų nuostatos dėl dalyvavimo darbo rinkoje tampa dar stipresnės: iki 1994 m. (imtinai) ir moterys, ir vyrai, tuo atveju, jei darbo rinkoje trūksta darbo vietų, teikė pirmenybę vyrų užimtumui. 2000 m. dauguma moterų jau nebepritarė šiai nuostatai, o 2009 m. pastaroji nuomonė nelaikoma bendra Lietuvos gyventojams. 70 proc. Lietuvos gyventojų renkasi šeimą, kurioje tiek vyras, tiek žmona dirba, ir abu rūpinasi namais bei vaikais (Moters ir vyrai Lietuvos visuomenėje, 2009).

Lyginant su užimtumo pokyčiais vyrų ir jaunimo amžiaus grupėse, aktyvumo pokyčiams būdingesnės atvirkštinės tendencijos. Augant šių grupių užimtumui, labiau pasireiškė aktyvumo

mažėjimo tendencija, o šiam rodikliui mažėjant, aktyvumas dažniau didėjo. Tokiu būdu šių grupių aktyvumo kaita dažniau pasižymi priešingomis tendencijomis užimtumo pokyčių atžvilgiu.

Pagyvenusių žmonių aktyvumas darbo rinkoje analizuojamu laikotarpiu beveik nuolat augo. Tačiau kelia nerimą itin spartus šio rodiklio mažėjimas jaunimo amžiaus grupėje 1998–2005 m. Pažymėtina, kad tik po Lietuvos įstojimo į ES jaunimo aktyvumas pradėjo kiek stabilizuotis. Vertinant situaciją darbo rinkoje galima teigti, kad jaunų žmonių pasyvumo darbo rinkoje padidėjimą kompensuoja didelis pagyvenusių asmenų aktyvumo darbo rinkoje padidėjimas. Dar 1998 m. jaunimo ir pagyvenusių žmonių aktyvumo rodiklis buvo faktiškai vienodas (suapvalinus vienetų tikslumu siekė 43 proc.). Tačiau iki 2012 m. pagyvenusių žmonių aktyvumas padidėjo net iki 59 proc., o jaunimo sumažėjo iki 29 proc., nors 2006 m. pačiame ekonominio pakilimo įkarštyje buvo nukritęs dar daugiau (iki 25 proc.).

Pastebėtos tendencijos nieko negali mums pasakyti apie stebimų pokyčių priežastis, be to, Lietuvoje beveik nėra atlikta tyrimų, kurie nagrinėtų ir palygintų skirtingų gyventojų grupių elgsenos darbo rinkoje motyvaciją. Šie pastebėjimai itin svarbūs darbo rinkos politikos požiūriu. Itin aktualu atsižvelgti į stebimas jaunimo aktyvumo tendencijas, kurias galima interpretuoti kaip pakankamai pasyvią jaunų žmonių elgseną vidaus darbo rinkoje. Politikai ir specialistai turėtų skirti didelį dėmesį kompleksinių aktyvios darbo rinkos politikos priemonių formavimui, kurios padėtų daliai jaunimo pereiti iš ekonomiškai neaktyvių gyventojų į aktyvius. Šiuo atveju negalima apsiriboti tik aktyvių priemonių taikymu per darbo biržą. Itin svarbus jaunimo aktyvime būtų kitų institucijų vaidmuo, kurios skatintų ir padėtų ekonomiškai neaktyviems jauniems žmonėms įgyti paklausias specialybes bei sėkmingai integruotis į šalies darbo rinką.

Nedarbo pokyčiai

Darbo pasiūlos struktūros vertinimus svarbu papildyti nedarbo lygio pasiskirstymo analize pagal tikslines demografines grupes. Pastaroji, pasitelkus Statistikos departamento darbo jėgos tyrimo duomenis, leidžia įvertinti nedarbo lygio intensyvumo skirtumus ir pokyčius skirtingų ekonomikos ciklų kaitos sąlygomis laiko atžvilgiu. Nedarbo lygio svyravimams pagal tikslines demografines grupes būdingos bangos pavidalo kreivės. Kai šalies ekonomikos kaitos ciklų poveikis nepalankus, išskyla nedarbo augimo banga, kai situacija normalizuojasi – šio rodiklio svyravimo kreivė krenta žemyn.

Tradiciskai aukščiausias yra jaunimo nedarbo lygis. Tai išryškėja lyginant tikslinių gyventojų demografinių grupių padėtį darbo rinkoje. Nors po Rusijos krizės jaunimo nedarbas 2001 m. buvo išaugęs net iki 31,1 proc., tačiau paskutinioji ekonomikos krizė sukėlė dar didesnę jaunimo nedarbo augimą Lietuvoje (iki 35,1 proc. 2010 m.). Pastarosios grupės nedarbo lygio svyravimai itin jautrūs ekonominių krizių padariniams, todėl nagrinėjamo jaunimo nedarbo rodiklio svyravimo amplitudė yra didžiausia.

Stebint jaunų iki 25 m. amžiaus bedarbių skaičių per pastaruosius dešimtmečius, pastebima, kad rekordinis jų skaičius buvo pasiektas 2000 m. 2001 m. sausio 1 d. biržoje buvo užsiregistravę daugiau kaip 34 tūkst. jaunuolių. XXI a. pradžia šalies ekonomikai nebuvo palanki, darbo paklausa buvo itin sumažėjusi. Pakartotinai neigiamas rekordas buvo pasiektas 2010 m., metų pabaigoje jaunų bedarbių skaičius perkopė 44 tūkst.

Pažymėtina, kad 2008 m., kuomet ekonominio nuosmukio padariniai dar nebuvo stipriai jaučiami, jaunimo nedarbas išaugo labiausiai. Pirmąjį 2009 m. ketvirtį jaunimo nedarbo lygis siekė 25 procentus ir per ketvirtį išaugo 44 procentais, o per metus – net 2,5 karto (Nedarbo lygio pokyčiai, 2009).

Būtina pabrėžti, kad, Lietuvos darbo biržos duomenimis, santykinė jaunimo dalis bendrame gyventojų skaičiuje nuo 1995 m. nesiekė 20 proc. Įdomu pastebėti, kad tiek 2000 m., tiek 2010 m., t. y. tuomet, kai bendras bedarbių skaičius buvo pasiekęs maksimumą, jaunimo dalis kiek viršijo dešimt procentų. Darbo rinkai atsigaunant, jaunimo santykinė dalis taip pat kinta gana nežymiai. Tai parodo, kad, nepaisant ekonominio konteksto, tam tikrai daliai jaunų asmenų įsitvirtinimas darbo rinkoje yra sunkiai įveikiama kliūtis.

Didžioji dalis jaunų į darbo biržą besikreipiančių bedarbių neturi profesinio pasirengimo ir darbo patirties: Lietuvos darbo biržos duomenimis, 2012 m. nekvalifikuoti jauni bedarbiai sudarė beveik 58 proc., o niekur nedirbė – 56 proc. (Jauno bedarbio portretas, 2013).

Okunevičiūtės-Neveauskienės (2006a) disertacijoje „Jaunimo nedarbo socialinių ekonominių pasekmių vertinimas bei jo mažinimas“ buvo atlikta sisteminė jaunimo nedarbo Lietuvoje problemų (jų kaip visumos) analizė. Atliekant analizę buvo pagrindžiama, kad egzistuoja glaudus ryšys tarp bendrojo užimtumo lygio ir jaunimo amžiaus grupės užimtumo lygio. Atliktas tyrimas parodė, kad 1997–2005 m., mažėjant bendram gyventojų užimtumui, jaunimo užimtumas taip pat mažėjo. Tačiau, kaip parodė detalesnė statistinių duomenų analizė, vykstantys pokyčiai darbo rinkoje skirtingas demografines grupes veikė labai nevienodai – užimtumo sumažėjimas labiausiai palietė jaunimo amžiaus grupei priskiriamus asmenis.

Disertacijoje įvertintas ekonominis nuostolis dėl jaunimo padėties darbo rinkoje pokyčių, kuris matuojamas nesukuriamu BVP. Didelė negauta potencinė nauda rodo, kad šalies ūkyje buvo neišnaudotos galimos nedarbo sumažinimo galimybės. Nors jaunimo nedarbo mažėjimas turėtų reikšti didesnę jo užimtumą, tačiau, užuot pagausinę dirbančiųjų gretas, dalis jaunų žmonių, tiriamu laikotarpiu palikusių šalies darbo rinką, papildė ekonomiškai neaktyvių gyventojų dalį. Atlikti skaičiavimai taip pat parodė, kad ekonominiams nuostoliui dėl užimtumo mažėjimo įtakos turėjo ir didėjanti jaunimo emigracija. 1997–2005 m. dėl šalies gyventojų migracijos nesukuriamas BVP padidėjo nuo 3,5 proc. iki 7,1 proc., jaunimo amžiaus grupėje – nuo 4,0 proc. iki 9,1 proc. Taigi migracija, kurioje vyrauja jaunesnio amžiaus asmenys, yra svarus Lietuvos ekonomikos augimą lėtinantis veiksnys. Tyrimo rezultatai suteikia galimybę analizuoti ir platesnes nedarbo socialines pasekmes: 68,6 proc. tyrime dalyvavusių respondentų nurodė, kad jaunimo nusikalstamumas yra gyvenimo sąlygų pasekmė, ir net 72,8 proc. – kad jaunimo darbinė veikla yra pagrindinis nusikalstamumą mažinantis veiksnys (Pocius, Okunevičiūtė-Neveauskienė, 2005).

2005 m. atliktas jaunimo situacijos sociologinis tyrimas (Spinter tyrimai, 2005) atskleidė sudėtingą jaunimo padėtį šalies darbo rinkoje. 36 proc. apklaustų jaunuolių dirbo, nedirbantieji dažniausiai nurodė tyrimo metu besimokantys. Dauguma turinčiųjų darbą tvirtino esą juo patenkinti, dauguma dirbo pilną darbo dieną. Apklaustieji dirbo tiek pagal specialybę (36 proc.), tiek jos neatitinkantį darbą (39 proc.). 22 proc. dirbančiųjų neturėjo jokios specialybės. Dauguma dirbančiųjų nurodė esą sandomi darbuotojai, 10 proc. teigė turį savo verslą.

Tyrimai parodė, kad jaunimo nedarbas – tai nepakankamai efektyvios švietimo, profesinio rengimo (plačiąja prasme), socialinės apsaugos, darbo rinkos ir ekonominės politikos visumos rezultatas. Darbe motyvuojama, kad, sprendžiant jaunimo nedarbo problemas, svarbiausia yra užtikrinti sisteminius ir kompleksinius sprendimus, tiek tobulinant jaunimo darbo potencialo formavimo, tiek ir jo įdarbinimo priemones – lanksti kompleksinė jaunimo nedarbo prevencijos bei jo mažinimo sistema turėtų prasidėti bendrojo lavinimo mokykloje ir užsibaigti mokesčių lengvatų įvairove darbdaviams, įdarbinantiems atitinkamų grupių jaunimą (Okunevičiūtė-Neveauskienė, 2006–2010).

Tiriant darbo rinkoje itin pažeidžiamas 15–29 m. amžiaus jaunimo grupes (nuteistuosius be laisvės atėmimo bausmės, asmenis, besigydančius priklausomybės reabilitacijos centruose,

iš švietimo sistemos iškritusius jaunos asmenis), daug dėmesio apklausos metu buvo skiriama respondentų turimam profesiniam pasirengimui ir praktinei darbo patirčiai, nes šie veiksniai turi reikšmingą įtaką individų situacijai darbo rinkoje (Okunevičiūtė-Neverauskienė, Moskvin, 2008). Tyrimas parodė, kad dauguma apklaustųjų neturėjo profesinio pasirengimo, o net 44 proc. apklaustųjų neturėjo net vidurinio išsilavinimo. Nepaisant menko išsilavinimo, dauguma apklaustųjų galėjo pasigirti turintys, nors ir nedidelę, savarankiško ar samdomo darbo patirtį.

Nepakankamas profesinis pasirengimas, nepasitenkinimas siūlomu darbo užmokesčiu ir nepakankama darbo patirtis pirmiausia sąlygoja nepalankią situaciją darbo rinkoje. Geresnes jaunimo konkurencijos darbo rinkoje galimybes užtikrina aukštesnis išsilavinimas (Okunevičiūtė-Neverauskienė, Moskvin, 2008, Okunevičiūtė-Neverauskienė et al., 2007d).

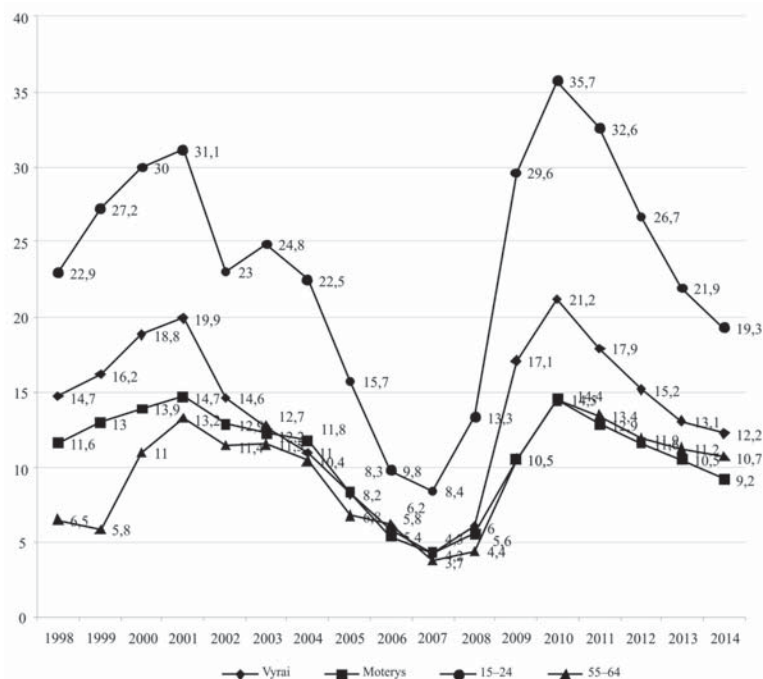
Atlikta minėtų nedirbančio jaunimo tikslinių grupių charakteristikų ir problemų integruojantis į darbo rinką analizė (Okunevičiūtė-Neverauskienė, Moskvin, 2008) leido dar kartą patvirtinti, kad profesinis pasirengimas ir darbo patirtis turi lemiamą vaidmenį siekiant užimtumo. Tačiau be jų egzistuoja daug subjektyvių veiksnių, apsunkinančių darbinės veiklos pradžią arba sugrįžimą į ją – bendrųjų kompetencijų ir socialinių įgūdžių trūkumas, priklausomybės, polinkis į deviantinį elgesį, nepakankamas informuotumas apie galimybes darbo rinkoje. Manoma, kad, esant palankioms sąlygoms šalies darbo rinkoje, šių kliūčių šalinimas ir prevencija, pasitelkiant tiek darbo rinkos institucijų, tiek socialinių partnerių (pirmiausia nevyriausybinių sektoriaus) pastangas, efektyviai prisidėtų prie didesnio jaunų šalies gyventojų ekonominio aktyvumo.

Jaunimo tikslinę grupę dažnai yra tyrimų, nukreiptų į darbo jėgos poreikio vertinimą, objektas. Detaliai siekiama išsiaiškinti darbdavių reikalavimus darbuotojų kompetencijoms. Darbdaviams priimant į darbą jaunos asmenis, be profesinio pasirengimo didelės reikšmės turi jų asmeninės savybės (Šileika et al., 2005). 2007 m. atliktas darbdavių nuomonių tyrimas (Rosinaitė et al., 2007) taip pat atskleidė bendrųjų kompetencijų svarbą integruojantis į darbo rinką. Darbdavių nuomone, bendro pobūdžio gebėjimai yra vienas svarbiausių sėkmingą įsidarbinimą lemiančių veiksnių.

Anksčiau pristatyti tyrimai (Šileika et al., 2005, Rosinaitė et al., 2007, Okunevičiūtė-Neverauskienė et al., 2007d) rodo, kad pagrindinė kliūtis jaunimo dalyvavimui darbo rinkoje yra nepakankamas profesinis pasirengimas. Nemažėja vaikų ir jaunimo, nedalyvaujančių švietimo sistemoje, dalis. Lietuvos ankstyvojo pasitraukimo iš švietimo sistemos prevencinė politika yra nukreipta į vaikus iki 16 m., siejant šį amžių su privalomojo mokymosi riba. Problemoms, skatinančioms ankstyvąjį pasitraukimą iš švietimo sistemos, spręsti numatyta nemažai valstybės intervencijų, tačiau jos nėra nuosekliai susiejamos į sistemą. Ankstyvojo pasitraukimo iš švietimo sistemos priežastys yra kompleksinės, susijusios su individualia asmens situacija. Todėl siekiant veiksmingos prevencinės politikos nepakanka taikyti priemones, tobulinant švietimo paslaugų teikimą, būtina jas derinti su kitų politikos sričių – socialinės, užimtumo, nusikalstamumo prevencijos ir kt. – priemonėmis (Viešosios politikos ir vadybos institutas, 2007).

Ekonomikos nuosmukių ir pakilimų padariniai turi įtakos nedarbo skirtumams pagal lytį. Dėl krizės poveikio padarinių paprastai išauga skirtumai tarp vyrų ir moterų nedarbo, tačiau kai situacija normalizuojasi, stebima diferenciacija smarkiai sumažėja. Be to, vyrų nedarbo rodiklis kito daug sparčiau nei moterų. 2007–2010 m. vyrų nedarbo lygis padidėjo nuo 4,2 iki 21,2 proc., moterų – nuo 4,3 iki 14,5 proc. (žr. 2 pav.). Pastaroji augimo tendencija aiškinama „vyrų“ darbo vietų praradimu ekonominės krizės metu. Nors vyrų nedarbas dažniausiai būna aukštesnis nei moterų, tačiau pastarojo pasiskirstymo pobūdžio nereikėtų pernelyg sureikšminti. Gilesnė stebimų procesų analizė rodo, kad aukštesniam vyrų nedarbui reikšmingas yra didesnis jų aktyvumas darbo rinkoje, kuris yra daug aukštesnis nei moterų.

2 pav. Lietuvos gyventojų nedarbo lygis pagal tikslines demografines grupes Statistikos departamento duomenimis* (proc.)

Šaltinis: sudaryta remiantis Statistikos departamento duomenimis (<http://osp.stat.gov.lt/statistiniu-rodikliu-analize1>)

*Nedarbo lygis pagal lytį apskaičiuotas remiantis 15–74 metų gyventojų amžiaus grupės rodikliu.

Stebimi pokyčiai rodo itin spartų skirtingų gyventojų demografinių grupių nedarbo augimą Lietuvoje paskutiniosios ekonominės krizės metu. Nepaisant to, kad Vakarų šalyse nedarbo problemoms sunkmečio metais buvo skiriamas didelis dėmesys (Berlota, 2009), pastangos išlaikyti esamas ir sukurti naujas darbo vietas Lietuvoje ekonominio nuosmukio metu buvo menkos. Galima diskutuoti, ar apskritai Lietuvoje paskutiniais metais egzistavo vientisa darbo vietų kūrimo politika valstybės lygmeniu. Dažniausiai viskas automatiškai buvo paliekama verslui ir palankiai ekonomikos ciklų raidos savieigai, perspektyvoje tikintis, kad bent kiek atsigavus šalies ūkiui darbo vietų pagausės savaime.

Tyrimai rodo, kad nedarbas skirtingai paliečia vyrus ir moteris. Pirmiausia reikia pažymėti, kad ekonominio nuosmukio laikotarpiu didžiausią nuosmukį patiria su vyrų darbo jėga besisijiančios ūkio šakos, tad vyrų nedarbas auga daug sparčiau negu moterų. Atitinkamai atsigaunant šalies ūkiui, vyrai bedarbiai greičiau susiranda darbo vietas. Antra, vyrų ir moterų bedarbių galimybes įsitvirtinti darbo rinkoje yra skirtingos. Bedarbėms moterims yra didesnė tikimybė be darbo likti ilgą laiką (ilgiau kaip 12 mėn.). Trečia, ilgalaikį nedarbą patyrusioms moterims sunkiau sugrįžti į darbo rinką.

Moterų ir vyrų perėjimo iš užimtumo į nedarbą ir iš nedarbo į užimtumą skirtumai parodo, kad moterų grupės prisitaikymas prie pokyčių darbo rinkoje ekonomikos pakilimo laikotarpiu vyksta lėčiau, todėl vykstantys makroekonominiai procesai gali turėti ilgalaikių neigiamų pasekmių. Galima daryti prielaidą, kad moterys labiau suinteresuotos savo darbo vietos išsaugojimu, o tai

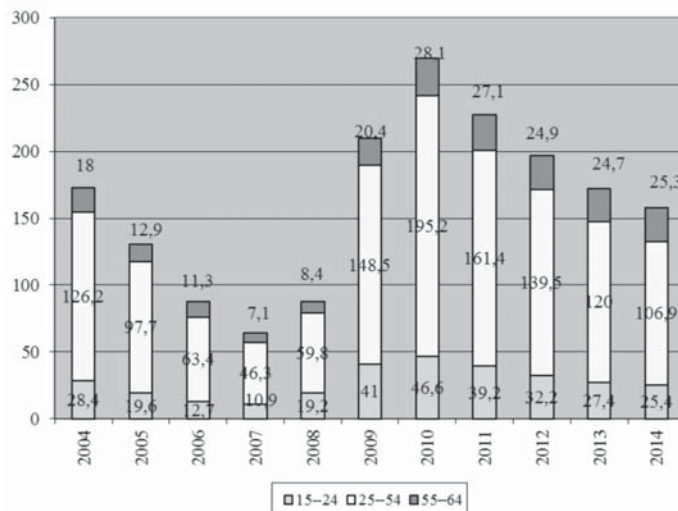
lemia profesijos ir pageidaujamos užimtumo formos pasirinkimą. Tokiu atveju darbo užmokestis gali vaidinti mažiau svarbų vaidmenį negu vyrų darbo vietos pasirinkime.

Lietuvos užimtumo ir nedarbo rodiklių analizė pagal lytį patvirtina P. Emmenegger tyrimo išvadas. Moterys paprastai dažniau nei vyrai keičia poziciją darbo rinkoje (stebint taip vadinamus „perėjimus“ – angl. *transitions*). Taip pat P. Emmenegger mano, kad moterų perėjimas iš nedarbo į užimtumą yra sudėtingesnis nei vyrų (Emmenegger, 2010). Statistikos departamento duomenimis, beveik 68 proc. valstybinio sektoriaus darbuotojų praėjusio dešimtmečio pabaigoje sudarė moterys. „Tradicinės“ moterų užimtumo sferos lieka tekstilės pramonė, sveikatos apsauga ir švietimas.

Palyginus aukštas stebimu laikotarpiu buvo pagyvenusių žmonių nedarbo lygis. Pagyvenusių žmonių nedarbo augimą praėjusio amžiaus paskutinio dešimtmečio pradžioje sąlygojo gana ilgą laiką juntami Rusijos ekonominės krizės padariniai. 1999–2001 m. pagyvenusių žmonių nedarbo lygis padidėjo nuo 5,8 iki 13,2 proc. Antroji pagyvenusių žmonių nedarbo augimo banga pasireiškė dėl paskutiniosios ekonominės krizės poveikio. 2010 m. darbo neturėjo beveik 15 proc. ekonomiškai aktyvių pagyvenusio amžiaus asmenų (2 pav.).

Nepaisant to, kad statistiniai duomenys rodo, jog 55–64 m. amžiaus asmenų nedarbo lygis paprastai yra mažesnis už bendrą rodiklį šalyje, vyresnio amžiaus asmenų tikslinė grupė patiria sunkumų darbo rinkoje. Atlikti vertinimai leidžia tvirtinti, kad, augant darbo jėgos paklausai, 50-mečiai ir vyresni asmenys palyginus sunkiau nei kiti bedarbiai grįžta į darbo rinką (Okunevičiūtė-Neverauskienė, Moskvin, 2010–2013). Būtina prisiminti, kad tarp vyresnio amžiaus bedarbių nekvalifikuotų asmenų dalis yra gana didelė. Be to, reikia pažymėti, jog vyresnio amžiaus bedarbių moterų skaičius palankiu ekonomikos laikotarpiu mažėjo lėčiau nei vyrų. Neturintys darbo vyresnio amžiaus asmenys tapo „paklausesni“ darbo rinkoje tik prasidėjus darbo jėgos deficitui. Statistikos departamento duomenimis, daugiausia vyresnio amžiaus bedarbių buvo 2010–2011 m., kai ekonominės krizės pasekmės buvo juntamos labiausiai. Po ekonominės krizės pagyvenusio amžiaus bedarbiai į darbo rinką integravosi vangiai. Jų skaičius 2010–2014 m. sumažėjo tik apie 3 tūkst. Tačiau jaunimo ir vidutinio amžiaus bedarbių skaičius mažėjo gerokai sparčiau (žr. 3 pav.).

3 pav. Bedarbiai pagal amžiaus grupes (tūkst.)

Šaltinis: sudaryta remiantis Statistikos departamento duomenimis (<http://osp.stat.gov.lt/statistiniu-rodikliu-analize1>)

Vertinant bedarbių struktūrą pagal amžių, galima teigti, kad 2014 m. pirmą kartą susilygino jaunų ir pagyvenusių bedarbių skaičius, nors 15–24 m. bedarbių skaičius tradiciškai būdavo aukštesnis. Pastaruosius pokyčius bedarbių struktūroje, kurie atspindi jaunų bedarbių skaičiaus mažėjimą, sąlygoja tai, kad jaunimas tradiciškai įvardijamas prioritetine darbo rinkos politikos grupe. Žvelgiant į bedarbių skaičiaus dinamikos tendencijas, iškyla tam tikra rizika, kad pagyvenę bedarbiai neliktų darbo rinkos politikos užribyje. Juolab kad grindžiant ES užimtumo politikos aktyvaus senėjimo nuostatą peršasi išvada, kad pagyvenusių žmonių tikslinei grupei turėtų būti skiriamas gero rai didesnis dėmesys. Kitas veiksnys, formuojantis bedarbių amžiaus struktūrą nepriklausomai nuo darbo rinkos politikos poveikio, – spartus gyventojų (darbo išteklių) senėjimas.

Statistikos departamentas 2012 m. atliko perėjimo nuo darbinės veiklos prie pensijos tyrimą, kurio metu buvo apklausiami 50–69 metų gyventojai (Ambrozaitienė, 2012). Buvo apklausta 4,7 tūkst. gyventojų. Kone trečdalis (31,2 proc.) 50–69 metų amžiaus gyventojų, gaunančių senatvės pensiją ar turinčių teisę į ją, teigė, kad gaudami senatvės pensiją toliau tęs darbinę veiklą ar ieškos darbo, iš jų net 84,6 proc. – dėl finansinių priežasčių. Beveik ketvirtadalis (23,8 proc.) 50–59 metų amžiaus ir daugiau nei pusė (56,1 proc.) 60–69 metų amžiaus gyventojų nurodė, kad nutrauks darbinę veiklą iš karto gavę senatvės pensiją ar prieš ją gaudami. Tyrimo metu buvo gauta informacija apie šio amžiaus dirbančių ir nedirbančių gyventojų norą tęsti darbą. Tyrimas parodė, kad kas dešimtas (10,2 proc.) 50–69 metų amžiaus nedirbantis ir senatvės pensiją gaunantis vyras ir kas devinta (8,5 proc.) nedirbanti ir senatvės pensiją gaunanti šio amžiaus moteris norėtų tęsti darbinę veiklą.

Kaip matyti, minėto Statistikos departamento tyrimo duomenys rodo gana aukštą vyresnio amžiaus asmenų motyvą darbui, kurią galėtų sustiprinti didesnės profesinio mokymo galimybės (sudarytos sąlygos tobulinti kvalifikaciją), platesnis atipinio užimtumo formų pasirinkimas ir darbo vietų pritaikymas prie pakitusių vyresnio amžiaus žmonių fizinių galimybių.

Kas kita pasakytina apie darbo biržoje registruotus vyresnio amžiaus asmenis. Kaip parodė „Sunkiai integruojamų asmenų padėties darbo rinkoje analizė ir priemonės jų užimtumui didinti“ tyrimas (Okunevičiūtė-Neveauskienė et al., 2006d, Okunevičiūtė-Neveauskienė et al., 2007b), paprastai vyresnio amžiaus bedarbiai, registruoti darbo biržoje, nėra labai didelis rezervas, kuris galėtų papildyti darbo rinką vėliau, pensiniame amžiuje. Tyrimo pagrindą sudarė darbo biržose užsiregistravusių vyresnio amžiaus (55 metų ir vyresnių) bedarbių sociologinis tyrimas. Pastebėta, kad vyresnio amžiaus (55 metų ir vyresniams) bedarbiams gana sudėtinga įsitraukti į aktyvią darbinę veiklą. Analizuojant respondentų pasiskirstymą pagal profesinį pasirengimą, matyti, kad net 47 proc. tyrime dalyvavusių respondentų nebuvo įgiję jokios profesijos, 53 proc. respondentų turėjo profesinį pasirengimą. Pakitusios gamybos sąlygos, naujos technologijos nuvertina turėtus išsilavinimo diplomus ir verčia įgyti naują profesiją ar kvalifikaciją. Todėl būtina plėtoti tęstinio mokymosi galimybes, skatinti profesinį ir teritorinį mobilumą, padėti įgyti naują ir paklausą turinčią kvalifikaciją ar specialybę.

Vyresnio amžiaus darbo biržoje užsiregistravę bedarbiai – bene blogiausiai materialiai apsirūpinę gyventojų sluoksnis Lietuvoje. Jų kvalifikacija menka. Todėl dažnai darbdaviai jiems siūlo ypač žemą darbo užmokestį. Be to, apytikriai kas antras vyresnio amžiaus bedarbis registruosi darbo biržoje ne dėl darbo paieškos motyvų. Tai nerimą keliantis faktas. Menka ir jų profesinio mokymosi / persikvalifikavimo motyvacija. Manoma, kad vyresnio amžiaus asmenų užimtumą riboja ir jiems nepritaikytos darbo vietos, saugos ir sveikatos darbe reikalavimų dažnas nesilaikymas, lanksčių darbo organizavimo formų per menkas taikymas. Todėl teikiant įdarbinimo paslaugas vyresnio amžiaus (55 metų ir vyresniams) asmenims akcentuotinas socialinės partnerystės vaidmuo.

Galima daryti išvadas, kad vyresnio amžiaus darbo biržų klientų motyvacija dirbti yra silpna – nemaža dalis jų siekia kuo greičiau baigti savo darbinę karjerą ir neplanuoja pensiniame amžiuje dalyvauti darbo rinkoje. Plečiant asmenų įtraukimą į darbo rinką, būtų svarbu sudaryti galimybes išėjusiems į pensiją nepertraukiamai tęsti darbinę veiklą, kadangi vėliau ši motyvacija sumažėja (Gruževskis et al., 2007). Šią išvadą netiesiogiai patvirtina tyrimo „Vyresnio amžiaus Lietuvos gyventojų poreikiai užimtumo, švietimo ir kultūros srityse“ (Okunevičiūtė-Neverauskienė et al., 2006c) rezultatai. Reikia pasakyti, kad dauguma apklaustų nedirbančių pensininkų buvo patenkinti tuo, kad tyrimo metu nedirbo (61 proc.) ir tik 14 proc. respondentų sakė, kad nedirbo ir buvo tuo nepatenkinti. Remiantis respondentų atsakymais galima daryti prielaidą, kad potencialiai pasirengusių sugrįžti į darbo rinką senjorų nedaug – apie 15 proc. Taigi vyresnio amžiaus šalies gyventojų motyvacija darbui yra gana maža. Vyresniems žmonėms (tyrimo metu apklausti 2 tūkst. 60 m. ir vyresnių asmenų) aktualios mokymo ir švietimo paslaugos, tačiau jie menkai domisi integracijos į darbo rinką galimybėmis (Okunevičiūtė-Neverauskienė et al., 2006c).

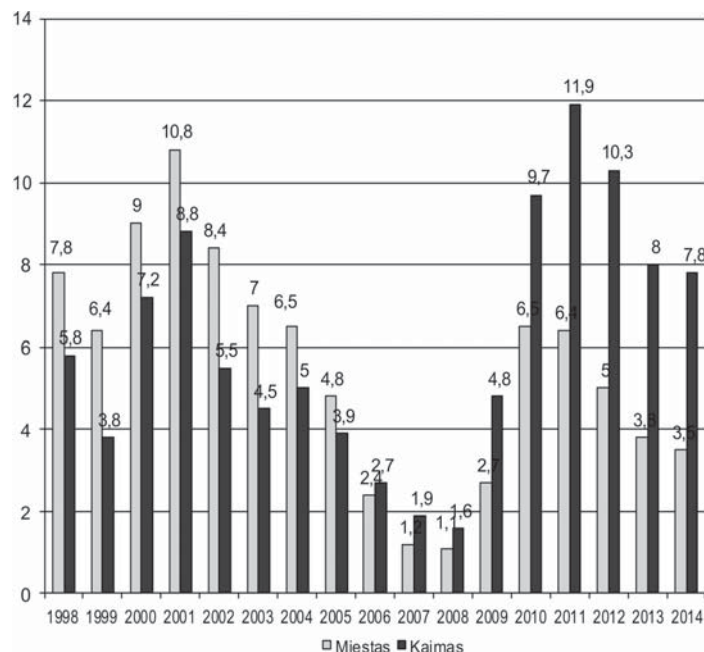
Regioniniai situacijos darbo rinkoje pokyčiai

Vertinant tikslinių grupių padėtį darbo rinkoje, tikslinga nustatyti miesto ir kaimo gyventojų užimtumo ir aktyvumo skirtumus. Šie rodikliai svarbūs ne tik išryškinant stebimų rodiklių diferenciacijos kaitą, bet ir stebint jų teritorinius skirtumus. Pastarųjų Statistikos departamento atliktam darbo jėgos tyrimų duomenų analizė pagal miesto ir kaimo požymius (dėl didesnės apklausą apimančios gyventojų visumos) leidžia gauti gerokai patikimesnius rezultatus nei vertinant stebimus pokyčius pagal atskiras apskritis.

Autorių atliktos analizės rezultatai rodo (4 pav.), kad tradiciškai aukštesnis miesto gyventojų užimtumo lygis liudija apie geresnes gyventojų įsidarbinimo galimybes (lyginant su kaimu). 2014 m. miesto gyventojų užimtumas siekė 62,4 proc., kaimo – 51,2 proc. Tai rodo, kad kaimo žmonėms sukuriama santykinai mažiau darbo vietų nei miesto gyventojams. Esamos vykusių užimtumo lygio pokyčių tendencijos pagal gyvenamąją vietovę paskutiniosios ekonominės krizės metu buvo panašios, tačiau kaimo gyventojų užimtumo rodiklis buvo gerokai mažesnis.

Tradiciškai kaimo gyventojų užimtumą užtikrindavo jų darbas žemės ūkio sferoje. Todėl ypač spartų kaimo žmonių užimtumo kritimą 1998–2010 m. (12 procentinių punktų) sąlygojo daugiausia nedirbančiųjų skaičiaus mažėjimas agrariniame ūkio sektoriuje. Rusijos ekonominės krizės metu (1999 m.) kaimo gyventojų užimtumas faktiškai prilygo miesto gyventojų užimtumui (pastarojo rodiklio reikšmės atitinkamai siekė apie 55 proc.), o 2014 m. jis buvo net 11 procentinių punktų žemesnis. Pastaroji tendencija akivaizdžiai rodo regioninių padėties darbo rinkoje skirtumų augimą bei didėjančią užimtumo prarają tarp miesto ir kaimo. Kita svarbi kaimo užimtumo raidos ypatybė – gana ribota šalies ekonomikos augimo įtaka užimtų darbo vietų skaičiaus dinamikai. Antai kaimo gyventojų užimtumas mažėjo arba atskirais metais faktiškai neaugo netgi ankstesnio ekonomikos pakilimo sąlygomis (2003–2006 m.).

4 pav. Lietuvos miesto ir kaimo gyventojų ilgalaikio nedarbo lygis (proc.)

Šaltinis: sudaryta remiantis Statistikos departamento duomenimis (<http://osp.stat.gov.lt/statistiniu-rodikliu-analize1>)

Vertėtų atkreipti dėmesį dar ir į tai, kad kaimo žmonių aktyvumas darbo rinkoje buvo gerokai žemesnis nei miesto (2011 m. siekė atitinkamai 66,1 ir 58,3 proc.) ir iki 2007 m. mažėjo gerokai sparčiau nei miesto gyventojų. Tai liudija apie santykinai žemesnes darbingo amžiaus kaimo žmonių paskatas aktyviai dalyvauti darbo rinkoje (siekti užimtumo). Galima teigti, kad santykinai žemesnis darbingų kaimo žmonių aktyvumas komplikuoja laisvų darbo vietų užpildymo galimybes mažesniuose šalies regionuose, kur ypač didelė naujai steigiamų darbo vietų dalis tenka žemės ūkio sferai. Blogas laisvų darbo vietų užpildymo galimybes ir žemą dalies gyventojų aktyvumą darbo rinkoje paprastai riboja darbinės motyvacijos stoka. Pastarasis veiksnys ryškiai pasireiškia mažesniuose šalies regionuose.

Kelia nerimą tai, kad darbo vietų kaimo žmonėms Lietuvoje buvo sukuriama ypač mažai. Tai sąlygojo aukštą kaimo žmonių santykinį nedarbą. Ypač sparčiai šis rodiklis augo paskutiniosios ekonominės krizės metu ir pasiekė rekordines aukštumas. Statistikos departamento Darbo jėgos tyrimų duomenimis, nedarbo lygis kaime 2010–2011 m. net viršijo 20 proc. ribą. Gerokai aukštesnės nedarbo rodiklio reikšmės rodo, kad kaimo žmonėms integracijos į darbo rinką galimybės krizės metu pablogėjo labiau nei miesto gyventojams. Santykinai žemas kaimo gyventojų ekonominis aktyvumas tampa rimta kliūtimi siekiant integruoti į darbo rinką nedirbančius žmones iš agrarinių (kaimiškųjų) šalies regionų.

Ekonominio nuosmukio metu labai išaugo ilgalaikis nedarbas. Vienas skaudžiausių ekonominio nuosmukio padarinių yra jo ilgalaikis poveikis, pasireiškiantis taip pat ir per bedarbių, negalinčių susirasti darbo ilgiau nei metus, skaičiaus augimą. Šalies darbo rinka buvo patyrusi du plataus masto sukretimus – tai Rusijos krizės atgarsiai ir pastaroji pasaulinė ekonominė krizė. Analizuojant Statistikos departamento duomenis apie ilgalaikio nedarbo

mastus, pastebima, kad ilgalaikio nedarbo lygis pasiekė savo maksimumą praėjus dvejiems–trejiems metams po ekonominio nuosmukio pradžios.

Analizuojant skirtingo amžiaus bedarbių grupių nedarbo trukmę, galima teigti, kad vyresni nei 50 m. amžiaus asmenys labiausiai pažeidžiami ilgalaikio nedarbo atžvilgiu. Statistikos departamento duomenimis, po 2008–2009 m. ekonominio nuosmukio vyresnio amžiaus bedarbių, negalinčių surasti darbo ilgiau nei 12 mėn., dalis viršijo 60 proc., nors nuo 2013 m. šis rodiklis siekė apie 55 proc. O ilgalaikių bedarbių dalis tarp visų gyventojų jau sudarė tik apie 40 proc.

Kita ryški ilgą laiką darbo neturinčių žmonių problema – akivaizdus jos teritorinis atspalvis. Paskutiniaisiais metais stebina išaugęs kaimo žmonių ilgalaikis nedarbas. Pastebima, kad ilgalaikių bedarbių skaičius ypač priklauso nuo šalies ekonomikos raidos cikliškumo. Labai sparčiai augo kaimo žmonių ilgalaikis nedarbas dėl paskutiniosios ekonominės krizės poveikio. Pastarojo rodiklio lygis 2008–2011 m. kaime išaugo nuo 1,6 iki 11,9 proc., o mieste jis didėjo gerokai lėčiau (atitinkamai nuo 1,1 iki 6,4 proc.).

Stebimų pokyčių raidos skirtumams būdinga tai, kad ilgalaikio nedarbo „svorio centras“ persikėlė iš miesto į kaimą dar paskutiniaisiais praėjusio ekonominio pakilimo metais (2006–2007 m.), kai pastarasis rodiklis kaime tapo aukštesnis nei mieste per visą 2006–2011 m. laikotarpį. Būtina pabrėžti, kad iki 2005 m. tiek ilgalaikio, tiek bendro lygio nedarbo rodiklis mieste buvo aukštesnis nei kaime, tačiau vėliau šio rodiklio kaitos tendencijos pasikeitė kaimo gyventojams nepalankia linkme. Dėl darbo vietų ir motyvacijos dirbti stokos didelė dalis darbingų kaimo žmonių pateko į „ilgalaikio nedarbo spąstus“. Manome, kad tokia situacija susiformavo dėl itin lėtos, neskatinančios darbo vietų bei verslo kūrimo mažesniųjų šalies regionų ekonominės ir socialinės raidos.

Panašu, kad ilgalaikis nedarbas Lietuvos kaime tikrai gali tapti „chroniška liga“. Užsitęsęs ilgalaikis nedarbas kaime pasireiškia tuo, kad šio rodiklio augimas tęsėsi netgi 2011 m., kai Lietuvos ūkis jau gana smarkiai atsigavo. Tenka konstatuoti, kad užsitęsęs kaimiškujų regionų ilgalaikis nedarbas gerokai komplikuoja socialinio ir ekonominio augimo galimybes. Pastaroji darbo išteklių grupė tarsi pasilieka teigiamų socialinių ir ekonominių pokyčių nuošalyje.

Statistiniai darbo biržos duomenys rodo, kad nedarbo problema atskiruose šalies regionuose ypač sudėtinga. Todėl nedarbą galima įvardyti kaip aktualią regioninę problemą. Antai aukštą santykinį nedarbo rodiklį 2011 m. Ignalinos, Zarasų ir Anykščių rajonuose sąlygojo vis dar juntamos skaudžios buvusios ekonominės krizės pasekmės. Lietuvos darbo biržos duomenimis, itin aukšta šio rodiklio reikšmė 2010 m. buvo Ignalinos raj. (21,2 proc.). Pagal esamą padėtį pastarieji rajonai priskirtini depresiniams šalies regionams. Depresiniai regionai darbo rinkos požiūriu apibrėžiami kaip pagrindinės tikslinės teritorijos dėl juose ilgiausiai išliekančių užimtumo ir nedarbo problemų (Andriušaitienė, 2008). Kita vertus, skirtumas tarp didžiausio ir mažiausio nedarbo rodiklio savivaldybių mastu 2010–2011 m. siekė apie 4 kartus. Tai rodo, kad kuriančių pridėtinę vertę žmonių išteklių raidos požiūriu skirtingos teritorijos turi labai nevienodą užimtumo ir socialinės raidos potencialą. Geresnes mažesniųjų šalies regionų socialinės ir ekonominės raidos galimybes komplikuoja nepalanki darbo užmokesčio diferenciacija. Ši problema nėra nauja. Dideli darbo apmokėjimo netolygumai šalyje buvo stebimi ir praėjusio dešimtmečio pradžioje (Tūkstantmečio plėtros tikslai, 2004).

Neįgaliųjų padėties darbo rinkoje įvertinimas

2014 m. Lietuvoje buvo 253 tūkst. neįgaliųjų. Neįgalių vaikų skaičius 2012–2014 m. kito labai nedaug ir siekė 15,0 tūkst. Neįgalieji vaikai bendrame vaikų skaičiuje sudaro apie

4 proc., o neįgalieji suaugę bendrame suaugusiųjų skaičiuje – beveik 9 proc. Neįgalumo pensijas gaunančių vyrų ir moterų skaičiai skiriasi nedaug: apie 48 proc. vyrų ir apie 52 proc. moterų (<http://www.socmin.lt>, 2015). Per 2005–2014 m. laikotarpį gerokai sumažėjo invalidumo pensijų gavėjų skaičius, tačiau padidėjo asmenų, gaunančių netekto darbingumo pensijas⁹ (1 lentelė).

1 lentelė. Neįgalumo išmokų gavėjai (pagal atskiras išmokų kategorijas) (tūkst.)

	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Valstybinio socialinio draudimo invalidumo pensija	179,9	125,2	107,8	97,6	90,8	85,4	80,2	74,7	69,1	64,9
Valstybinio socialinio draudimo netekto darbingumo pensija	30,7	86,1	106,1	120,9	137	140	142,7	142,6	143,8	145,7
Šalpos pensija suaugusiajam su negalia	19,2	20,4	21,1	22,4	23,8	24,2	24,9	25,3	25,7	27,5
Šalpos pensija vaikui su negalia	16	16	15,8	15,9	15,8	15,7	15,5	15,4	15,0	15,0
Iš viso	245,8	247,7	250,8	256,8	267,4	265,3	263,3	258	253,6	253,1

Šaltinis: sudaryta remiantis Statistikos departamento ir Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos duomenimis (<http://osp.stat.gov.lt/statistiniu-rodikliu-analize1>; <http://www.socmin.lt/lt/socialine-integracija/neigaliuju-socialine-integracija/statistika.html>)

Duomenys rodo, kad Lietuvoje pirmą kartą pripažintų neįgaliais asmenų skaičius pradėjo mažėti 2009 m. Remiantis Statistikos departamento duomenimis, nuo 2008 m. iki 2014 m. bendras vaikų ir darbingo amžiaus asmenų, pirmą kartą pripažintų neįgaliaisiais, skaičius sumažėjo beveik dvigubai (48 proc.) – nuo 28,9 tūkst. iki 14,9 tūkst. Šiuo laikotarpiu mažėjimas vyko darbingo amžiaus neįgaliųjų grupėje, o vaikų iki 18 m. amžiaus grupėje neįgalumo pripažinimo atvejų skaičius 2010–2012 m. augo, tačiau 2013 m. vėl labai nukrito (2 lentelė).

2 lentelė. Asmenys, pirmą kartą pripažinti neįgaliaisiais

	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Vaikai (0–17 metų amžiaus)	1968	2170	2243	2222	1974	2040	2107	1723	1920
Darbingo amžiaus asmenys (nuo 18 metų iki pensinio amžiaus)	20169	25557	26649	22507	15432	14880	13993	13096	12984

Šaltinis: sudaryta remiantis Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos duomenimis (<http://www.socmin.lt/lt/socialine-integracija/neigaliuju-socialine-integracija/statistika.html>)

⁹ Netekto darbingumo pensijos skiriamos nuo 2005 m. liepos 1 d., iki šios datos buvo skiriamos invalidumo pensijos.

Stebint darbo biržoje užsiregistravusių asmenų padėtį darbo rinkoje, būtina pabrėžti, kad ekonominio nuosmukio metu (2007–2010 m.) gerokai sumažėjo įsidarbinusių neįgalių asmenų dalis tarp visų susiradusių darbo vietą bedarbių (nuo 5,8 iki 2,7 proc.), nors nuo 2011 m. šis rodiklis pradėjo augti. Lietuvos darbo biržos duomenimis, 2014 m. įdarbintų bedarbių dalis nuo bendro neįgaliųjų bedarbių skaičiaus aptariamų metų pabaigoje buvo gana aukšta (siekė 46,8 proc.). Nepaisant to, 2007–2014 m. darbo biržoje užsiregistravusių neįgalių asmenų dalis 2011–2014 m. gana smarkiai išaugo (nuo 4 iki 6,6 proc.).

Neįgalieji nurodo šias svarbiausias kliūtis, trukdančias dalyvauti darbo rinkoje: fizinės sveikatos būklė, neigiama darbdavių nuomonė į neįgalius žmones ir žemas darbo užmokestis (Skučienė, Šumskaitė, 2005). Taip pat jie nepatenkinti nepakankamu darbo biržos dėmesiu neįgaliųjų įdarbinimui, ribotu neįgaliųjų mobilumu ir jų poreikiams nepritaikyta aplinka. Neįgaliųjų apklausos rezultatai parodė, kad didesnę neįgaliųjų dalyvavimą darbo rinkoje padėtų užtikrinti šios priemonės: lankstesnių darbo organizavimo formų taikymas, didesnių kvalifikacijos tobulinimo galimybių suteikimas (Skučienė, Šumskaitė, 2005). Pažymėtina, kad su darbo vietų pritaikymo problema susiduria kas dešimtas apklaustas neįgalusis. Egzistuoja kliūtys ir neįgaliųjų verslo plėtrai: nepakanka informacijos, norint pradėti savo verslą; žemas profesinio pasirengimo lygis tarp neįgaliųjų; profesinių žinių verslo plėtrai stoka; pradinio kapitalo verslui pradėti trūkumas ir kt.

2007 m. atliktas kokybinis neįgaliųjų įsidarbinimo ir mokslo galimybių Lietuvoje tyrimas (Šėporaitytė, Tereškinas, 2007) iš dalies patvirtino anksčiau išdėstytus teiginius. Turinčių negalią tyrimo informantų nuomone, neįgaliam žmogui yra sunku įsidarbinti dėl nepritaikytos aplinkos, neigiamo darbdavių ir bendradarbių požiūrio, pačių neįgaliųjų motyvacijos dirbti stokos, negalios sukeliama apribojimų ir negalėjimo dirbti kai kurių darbų.

Minėtas tyrimas (Šėporaitytė, Tereškinas, 2007) demonstruoja ne tik pačių neįgaliųjų poziciją dėl įsidarbinimo galimybių. Reikia pažymėti, kad Neįgaliųjų verslo plėtros bendrijų ir darbo biržų konsultantai interviu metu tvirtino, kad viena didžiausių kliūčių neįgaliesiems įsidarbinti yra jų pačių nenoras dirbti, taip pat ilgas nedarbo laikas, darbo patirties trūkumas, negalios sukelti apribojimai, neigiamas darbdavių požiūris. Tyrimo rezultatai parodė, kad įsidarbinimas dažnai priklauso ir nuo negalios pobūdžio, darbingumo lygio procento bei darbo apribojimų.

Neįgalieji yra viena iš nuolat tiriamų grupių, nagrinėjant aktyvios darbo rinkos politikos (ADRP) priemones. Darbo ir socialinių tyrimų instituto mokslininkų atliktas tyrimas parodė, kad, nepaisant pesimistiškai vertinamų įsidarbinimo galimybių, po ADRP priemonių neįgaliųjų tikslinė grupė parodė geriausius įsidarbinimo rezultatus iš visų priemonėse dalyvavusių pažeidžiamų grupių (Okunevičiūtė-Neveauskienė et al., 2006–2008, Okunevičiūtė-Neveauskienė, 2012). Tyrimai taip pat parodė, kad neįgaliųjų dalyvavimas ADRP priemonėse turi labai aukštą teigiamą socialinį ir psichologinį efektą, tačiau šie veiksniai nėra vertinami nacionalinėje darbo rinkos politikoje. Šiame kontekste galima teigti, kad vykdomi darbo rinkos dalyvių tyrimai turi ne tik aptarnauti politiką formuojančių institucijų poreikį, bet ir ieškoti naujų sprendimų, tobulinti įgyvendinamų priemonių efektyvumo vertinimo suvokimą.

Didesnė negalia ir su ja susijęs žemesnis (0–40 proc.) darbingumo lygis vis dar yra rimta šių žmonių integracijos į darbo rinką kliūtis. Darbo rinkoje lengviau įsitvirtinti aukštesnio (40–55 proc.) darbingumo lygio neįgaliesiems. Kaip parodė atlikto mokslinio tyrimo „Neįgaliesiems taikomų aktyvių darbo rinkos politikos priemonių vertinimas ir pasiūlymų parengimas įgyvendinamų priemonių efektyvumui didinti“ rezultatai, žemesnio darbingumo lygio asmenys yra daug pasyvesni dalyvaujant darbo biržos siūlomose priemonėse (Okunevičiūtė-Neveauskienė et al., 2008).

Tačiau pradėjusiems jose dalyvauti, ADRP priemonės padeda neprarasti ryšių su darbo rinka ir visuomene. Projekto dalyvių išitraukimas į priemonę neabejotinai pagerino jų psichologinę būklę ir suteikė pasitikėjimo savo jėgomis. Tyrimas parodė, kad priemonėse dalyvaujantys darbdaviai ėmė daug geriau vertinti neįgalius darbuotojus, ėmė nykti anksčiau buvęs skeptiškas darbdavių požiūris į neįgalių asmenų užimtumą. Šis faktas byloja, kad tokio pobūdžio projektai prisideda prie antidiskriminacinių nuostatų neįgalių asmenų atžvilgiu. Lanksčių užimtumo formų taikymas įdarbinant neįgalios asmenis ne pilną darbo dieną yra svarbi sėkmingo neįgaliųjų įdarbinimo sąlyga.

Anksčiau pristatytus tyrimų rezultatus galima papildyti šiais pastebėjimais. Asmenų su klausos negalia integravimo į darbo rinką tyrimas (Bikmanienė et al., 2007) parodė, kad dominuojantys sunkumai, su kuriais darbo rinkoje susiduria asmenys, turintys klausos negalią, yra bendravimo problemos. Reikiamo pasirengimo nepakankamumas ir kurtiesiems tinkamų darbo vietų stoka taip pat yra svarbios kurčiųjų integracijos į darbo rinką kliūtys.

Darbdaviai psichikos ligomis sergančių žmonių integravimosi į darbo rinką galimybes vertina kritiškai, dažniausiai nepalankiai. Tai rodo, kad baimė ir nepasitikėjimas skatina psichikos ligomis sergančių žmonių stigmą ir diskriminaciją. Tyrimo metu įvardytos nedarbo priežastys yra panašios (neigiamas visuomenės požiūris, nepakankama valstybės ir valstybinių institucijų pagalba, tarpininko nebuvimas ir kt.) (Veniūtė, 2007).

Jau minėjome, kad neįgaliųjų išsivertinimą užimtume labai stabdo nepakankamas išsilavinimas ir profesinio pasirengimo stoka. D. Šėporaitytės ir A. Tereškino (2007) atliktas tyrimas, kurio metu naudojant pusiau struktūruoto interviu metodą buvo apklausti skirtingą negalią turintys neįgalieji, įvairių tarpininkaujančių institucijų atstovai, darbdaviai bei užimtumo ir švietimo problematikos ekspertai, atskleidė, kad žmonėms, turintiems skirtingas negalias, sudaromos nevienodos sąlygos įgyti išsilavinimą. Lietuvos studentų sąjungos (LSS) 2009 m. atliktas tyrimas parodė, kad neįgaliųjų situacijos aukštajame moksle gerėjimo tendencija išlieka, tačiau tempas galėtų būti dar spartesnis (Lietuvos studentų sąjunga, 2009). Neįgalių studentų skaičius Lietuvoje augo lėtai, kitų valstybių studentams su negalia mūsų šalies aukštosios mokyklos dar neatrastos, o pagrindiniu trukdžiu gerinti sąlygas neįgaliesiems įvardijamas lėšų stygius.

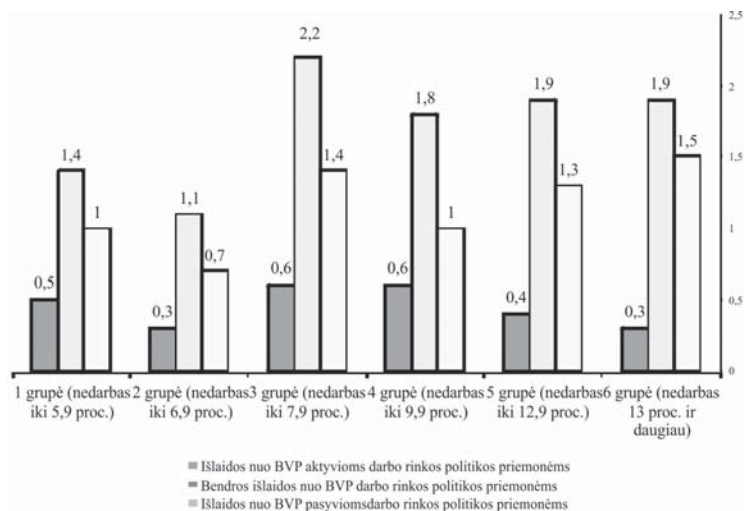
Aktyvių darbo rinkos priemonių vaidmuo šalies bedarbių integracijos į darbo rinką procese

Stebima įtampa rodo, kad bedarbių integracija darbo rinkoje išlieka labai svarbia socialine ir ekonomine problema. Nepaisant anksčiau išsakytų minčių apie neturinčių darbo asmenų aktyvumo (motyvacijos dirbti) stoką, Darbo ir socialinių tyrimų instituto 2011–2013 m. atlikto darbo rinkos politikos priemonių poveikio tyrimo rezultatai rodo, kad aktyvių darbo rinkos priemonių taikymas įvairiomis ekonomikos ciklo sąlygomis vaidino svarbų vaidmenį šiame bedarbių integracijos procese. Atlikus regresinę analizę paaiškėjo, kad bedarbių aktyvumas darbo rinkoje praėjusiame dešimtmetyje, dalyvaujant ADRP, leido pasiekti teigiamą nedarbo lygio sumažinimo rezultatą. ADRP priemonių efektyvumas pasireiškia statistiškai reikšmingu poveikiu mažinant nedarbo lygio reikšmę.

Nedarbo lygį taip pat reikšmingai sumažino didesnis užimtų darbo vietų skaičius. Akivaizdu, kad kuo daugiau užimtų žmonių, tuo žemesnis nedarbas, tačiau palanki ekonominė aplinka sudaro ne tik geresnes finansines sąlygas didesni bedarbių skaičių įtraukti į ADRP, bet ir gerokai geresnes santykinės galimybes įsidarbinti jose dalyvaujantiems asmenims ir užpildyti laisvas darbo vietas. Tokiu būdu ekonominis nedarbo lygio komponentas yra svaresnis už aktyvios politikos (aktyvių priemonių) poveikio komponentą.

Logiška būtų manyti, kad esant aukštesniam nedarbui šalys turėtų skirti daugiau lėšų aktyviai darbo rinkos politikai. Tačiau autorių skaičiavimai rodo, kad ekonominės krizės sąlygomis ES šalių mastu faktiškai tai priklausė nuo realių politikos prioritetų ir finansinių galimybių. Išaugus bedarbių skaičiui, ekonominio nuosmukio metu Lietuva pateko į blogiausią 6 grupę, kur nedarbo lygis siekė daugiau nei 13 proc. Nepaisant to, lėšų aktyvioms priemonėms šios grupės šalyse 2009 m. buvo skirta labai nedaug – tik vos 0,3 proc. BVP (5 pav.).

5 pav. ES ir kitų Europos šalių grupavimas pagal nedarbo lygio rodiklį atsižvelgiant į išlaidas nuo BVP darbo rinkos politikos priemonėse 2009 m. (proc.)

Šaltinis: autorių skaičiavimai remiantis Eurostatu duomenimis (<http://ec.europa.eu/eurostat/data/database>)

Pasibaigus ekonominei krizei, skirtingų bedarbių grupių dalyvavimo galimybės aktyviose darbo rinkos politikos priemonėse (ADRPP) išaugo. Ypač pagausėjo 1998–2012 m. ADRPP dalyvavusio jaunimo skaičius (beveik 2,5 karto). Kitų demografinių grupių dalyvavimas ADRPP augo gerokai lėčiau. Kita vertus, absoliutinių rodiklių tendencijos toli gražu ne visada sutampa su santykinų dydžių pokyčiais. Antai prieš ekonominę krizę ADRPP dalyvavusių moterų lyginamasis svoris buvo gerokai didesnis (3 lentelė). Pavyzdžiui, Lietuvos darbo biržos duomenimis, 2008 m. tarp visų nusiųstų ADRPP jos sudarė beveik 57 proc., o 2012 m. – tik 45 proc. Ypač sumažėjo per analizuojamą laikotarpį (2008–2012 m.) moterų dalyvavimas profesinio mokymo programose (nuo 54 proc. 2008 m. iki 36 proc. 2012 m., o absoliutus jų skaičius sumažėjo nuo 5000 iki 900) ir įsidarbinimas subsidijuojant (nuo 65 proc. iki 50 proc.). Taip pat sumažėjo vyresnio amžiaus (50 m. ir vyresnių) bedarbių dalyvavimas ADRPP. 2008 m. 50 m. ir vyresni bedarbiai tarp ADRPP dalyvių sudarė 32 proc., o 2012 m. – tik 26 proc. Vyresnio amžiaus bedarbių sumažėjo visose priemonių grupėse, tačiau labiausiai profesinio mokymo (nuo 13 proc. 2008 m. iki 7 proc. 2012 m.) ir įsidarbinimas subsidijuojant (nuo 49 proc. iki 26 proc.). Tai rodo, kad taikomų ADRPP struktūros pokyčiai toli gražu nebuvo palankūs tikslinėms bedarbių grupėms. Net viešųjų darbų programose, kurios yra labiausiai prieinamos vyresnio amžiaus bedarbiams, pastarųjų dalis sumažėjo nuo 46 proc. iki 35 proc.

3 lentelė. Bedarbių dalyvavimas aktyvios darbo rinkos politikos priemonėse 2008 ir 2012 m. (tūkst. žmonių)

2008 metai					
	Iš viso	Profesinio mokymo	Įdarbinimo subsidijavimas	Viešųjų darbų	Darbo rotacijos
Iš viso	31,1	9,2	4,9	11,9	0,385
Moterys	17,6	5,0	3,2	6,5	0,358
Jaunimas	4,9	2,7	0,4	0,6	0,083
50+	9,9	1,2	2,4	5,5	0,039
2012 metai					
	Iš viso	Profesinio mokymo	Įdarbinimo subsidijavimas	Viešųjų darbų	Darbo rotacijos
Iš viso	58,8	2,5	11,5	29,8	0,389
Moterys	26,7	0,9	5,8	13,4	0,344
Jaunimas	11,8	0,8	3,8	3,3	0,087
50+	15	0,165	2,2	10,3	0,026

Šaltinis: sudaryta remiantis Lietuvos darbo biržos duomenimis
(<http://www.ldb.lt/Informacija/Darborinka/Puslapiai/default.aspx>)

Išvados

Nepaisant neigiamų tendencijų ekonominės krizės metu Lietuvoje, lyginant skirtingas demografines grupes, aukščiausias išliko vyrų užimtumo lygis. Moterų užimtumas visą laiką buvo žemesnis, nors ES mastu Lietuvoje jis pakankamai aukštas. Be to, jos daug geriau prisitaikė prie paskutiniosios ekonominės krizės pasekmių nei vyrai. Todėl bendrieji kiekybiniai moterų užimtumo ir nedarbo rodikliai daugiau maskuoja nei atspindi moterų problemas darbo rinkoje. Lietuvos moterims itin trūksta kokybiškų darbo vietų, kurios užtikrintų aukštesnį darbo apmokėjimą, šalyje nėra paplitęs lanksčių užimtumo formų taikymas. Pastarųjų taikymas padėtų geriau išnaudoti jų turimą potencialą darbo rinkoje.

Susiformavus apverstai demografinėi piramidei, šalies gyventojų struktūroje gerokai pagausėjo vyresnio amžiaus žmonių. Apskritai pagyvenusių asmenų padėties darbo rinkoje kaitos tendencijos buvo palankios. Tačiau vyresnio amžiaus žmonėms sunkiau susirasti darbą mažesniuose šalies regionuose ir kaimo vietovėse, kur išaugo ilgalaikio nedarbo rizika. Tiek vyresnio amžiaus žmonėms, tiek moterims reikėtų taikyti daugiau paskatų, siekiant ilgiau išsilaikyti darbo rinkoje ir didinant jų aktyvumą. Ypač kelia nerimą nepalankios jaunimo užimtumo ir aktyvumo tendencijos, tačiau, skatinant juos integruotis į darbo rinką, tuo pačiu reikėtų išvengti užimtumo sumažėjimo tarp vyresnio amžiaus žmonių. Tai padėtų išvengti neigiamo vyresnio amžiaus išstūmimo iš darbo rinkos efekto.

Demografinės situacijos pokyčiai Lietuvoje rodo, kad šalyje mažėja į darbo rinką patekti galinčių darbo išteklių (kaip minėta, susiformavo apversta demografinė piramidė). Iš kitos pusės, mūsų nuomone, darbo rinkoje stebima apversta profesinės struktūros piramidė, kadangi šalies ūkyje buvo išryškėjęs bendras specialistų skaičiaus perteklius ir vis labiau pasireiškė darbininkiškų profesijų atstovų (žemesnio išsilavinimo lygmens darbuotojų) trūkumas. Tokiu būdu nacionalinėje darbo rinkoje stebimas neigiamas dvigubas apverstos demografinės ir profesinės (išsilavinimo) struktūros piramidžių efekto poveikis. Pastarasis labiau pasireiškia jaunesnių šalies gyventojų amžiaus grupėse, kuri yra siaurėjantis šių piramidžių pagrindas.

Atliktos analizės rezultatai išryškino silpnąsias šalies darbo rinkos vietas. Apibendrinant stebimą situaciją galima teigti, kad, vykdant aktyvią darbo rinkos politiką, kaimo žmonėms turėtų būti skiriamas gerokai didesnis dėmesys. Manome, kad šalia jaunimo kaimo darbingo amžiaus žmonių įtraukimas į aktyvias priemones turėtų būti prioritetinga darbo rinkos politikos įgyvendinimo kryptis. Miesto ir kaimo padėties darbo rinkoje situacijos skirtumų analizę vertėtų papildyti darbo rinkos padėties vertinimu teritorijų lygmeniu, tokiu būdu būtų galima atspindėti darbo rinkos situacijos specifišką aukšto nedarbo teritorijose. Viena iš svarbių problemų – jaunimo darbinės motyvacijos stoka. Neturėdami darbo motyvacijos, jauni žmonės vangiai pasirenka profesinės karjeros kelią, atsitiktinai pasirenka profesinio mokymo įstaigas arba jų visai nepasirenka ir dėl to apie 50 proc. Lietuvos darbo biržoje (įdarbinimo tarnyboje) registruotų jaunų bedarbių neturi jokio profesinio pasirengimo.

Gyventojų aktyvumo požiūriu teigiamas efektas pasireiškia ir tada, kai bedarbiai, netgi nesėkmingo įsidarbinimo atveju, toliau aktyviai integruojasi į darbo rinką pakartotinai ieškodami darbo arba dalyvaudami aktyviose priemonėse. Iš darbo rinkos iškrenta neaktyvūs gyventojai, tapdami didele šalies socialinės apsaugos sistemos našta. Būtina pabrėžti, kad apie palyginti menką sisteminių socialinės politikos veiksmingumą Lietuvoje liudija nustatytos labai skirtingos gyventojų ir bedarbių aktyvumo tendencijos (straipsnio autorių atliktų skaičiavimų duomenimis, atotrūkis tarp gyventojų ir bedarbių aktyvumo rodiklių, jiems dalyvaujant aktyviose darbo rinkos politikos priemonėse, buvo labai didelis). Todėl peršasi išvada, kad bedarbių aktyvumas galėjo mažai paveikti bendrą gyventojų aktyvumą. Manome, kad aktyvios priemonės turėtų tapti svarbia socialinių pašalpų mokėjimo sąlyga neturintiems darbo darbingo amžiaus žmonėms. Tai skatintų probleminių gyventojų grupių integraciją į darbo rinką.

Apibendrinant turime pažymėti, kad Lietuvoje taikomos darbo rinkos politikos priemonės turėjo teigiamą įtaką bendram gyventojų užimtumui, o ypač sunkiau integruojamų darbo rinkoje gyventojų grupių atstovams (jaunimui, neįgaliesiems, vyresnio amžiaus gyventojams ir pan.). Tačiau po ekonomikos nuosmukio 2008–2009 m. ADRPP finansavimas labai sumažėjo (ypač bendro bedarbių skaičiaus atžvilgiu), todėl atitinkamai sumažėjo registruotų bedarbių dalyvavimas ADRPP.

Literatūra

- Ambrozaitienė D. (2012) *Perėjimas nuo darbinės veiklos prie pensijos*. Lietuvos statistikos departamentas. Prieiga per internetą: <http://web.stat.gov.lt/lt/news/view/?id=10421&PHPSESSID=14b1ef643468e1d8e7d28161dda3d14a>
- Andriušaitienė D. (2008). *Depresinių šalies regionų darbo rinkos plėtra*. Vilnius: Lietuvos darbo rinkos mokymo tarnyba.
- Ankstyvojo pasitraukimo iš švietimo sistemos prevencija*. (2007). Tyrimo ataskaita. Vilnius: Viešosios politikos ir vadybos institutas. Prieiga per internetą: http://www.smm.lt/svietimo_bukle/docs/tyrimai/es/ankstyvojo%20pasitraukimo%20prevencija_ataskaita.pdf
- Apskrito stalo diskusija. Europos Komisijos atstovybėje Lietuvoje*. (2013 09 04). Vilnius.
- Barro R. J. (1993). *Macroeconomics*. Fourth Edition. NY: John Wiley and Sons, Inc. P.145-162.
- Bertola G. (2009). *Labour Market Regulation*. Geneva: ILO.
- Bikmanienė R.; Andriušaitienė D.; Šileika A.; Gruževskis B. (2007). *Asmenų su klausos negalia įsidarbinimo galimybių tyrimas*. Tyrimo ataskaita. Vilnius: Darbo ir socialinių tyrimų institutas.

- Emmenegger P. (2010). *Gendering Insiders and Outsiders. Labour Market Status and Preferences for Job Security*. Working Papers on the Reconciliation of Work and Welfare in Europe. REC-WP 02.
- Eurostato duomenų bazė. Prieiga per internetą: <http://ec.europa.eu/eurostat/data/database>
- Gruževskis B., Zabarauskaitė R., Martinaitis Ž., Pocius A., Biveinytė S. (2007). *Sėkmingos karjeros darbo rinkoje veiksniai*. Vilnius: Švietimo ir mokslo ministerija, Darbo ir socialinių tyrimų institutas.
- Jaunimo situacijos sociologinis tyrimas*. (2005). Tyrimo ataskaita. Spinter tyrimai.
- Jauno bedarbio portretas. Jaunimo situacija darbo rinkoje*. (2013). Lietuvos darbo birža (Lithuanian labour exchange) Prieiga per internetą: http://www.ldb.lt/jaunimui/naudinga/Puslapiai/bed_portretas.aspx
- Lietuvos darbo biržos duomenys ir skelbiama informacija. Prieiga per internetą: <http://www.ldb.lt/Informacija/Darborinka/Puslapiai/default.aspx>
- Lietuvos Respublikos užimtumo rėmimo įstatymas. 2006 m. birželio 15 d. Nr. X-694. Žin., 2006, Nr. 73-2762. Aktuali redakcija: Nr. XI-334, 2009-07-14. Žin., 2009, Nr. 86-3638.
- Matiušaitytė R. (2001). *Darbo rinkos probleminės grupės ir jų padėties gerinimas*. Daktaro disertacija.
- Moskvina J., Okunevičiūtė-Neveauskienė L. (2012). *Aktyvi darbo rinkos politika: teorija ir praktika*. Vilnius: Vilniaus Gedimino technikos universitetas.
- Moterys ir vyrai Lietuvos visuomenėje – 2009: Moterų ir vyrų padėties pokyčių visose srityse išplėstinis tyrimas ir vertinimas*. (2009). Tyrimo ataskaita. Vilnius: Moterų informacijos centras.
- Nedarbo lygio pokyčiai. (2009). Pranešimas spaudai. Lietuvos statistikos departamentas. Prieiga per internetą:
<http://web.stat.gov.lt/lt/news/view/?id=7742&PHPSESSID=twmjcujujxideyz>
- Neįgaliųjų socialinės integracijos įstatymas. Nr. IX-2228. 2004-05-11. Žin. Nr. 83-2983.
- Okunevičiūtė-Neveauskienė L. (2006a). *Jaunimo nedarbo socialinių ekonominių pasekmių vertinimas bei jo mažinimas*. Daktaro disertacijos santrauka.
- Okunevičiūtė-Neveauskienė L., Gruževskis B., Kabaila A., Moskvina J. (2006b). *Bedarbių užimtumo rėmimas. Užimtumo rėmimo programų efektyvumo vertinimas*. Vilnius: Darbo ir socialinių tyrimų institutas.
- Okunevičiūtė-Neveauskienė, L., Gruževskis, B., Kabaila, A., Bagdžiūnienė, D. (2006c). *Bedarbių profesinio mokymo naudos tyrimas, įvertinant mokymo programų vykdymo efektyvumą bei praktinio mokymo kokybę*. Mokslinio tyrimo ataskaita. Vilnius: Darbo ir socialinių tyrimų institutas.
- Okunevičiūtė-Neveauskienė L., Gruževskis B., Žalimienė L., Čėsnuitytė V. (2006d). *Sunkiai integruojamų asmenų padėties darbo rinkoje analizė ir priemonės jų užimtumui didinti*. Mokslinio tyrimo ataskaita. Vilnius: Darbo ir socialinių tyrimų institutas. Prieiga per internetą: http://www.ldb.lt/Informacija/Apie/Documents/sunkiai_integruojami.pdf

- Okunevičiūtė-Neveauskienė L., Gruževskis B., Moskvina J., Pocius A., Šileika A., Šlekiene K. (2007a). *Aktyvios darbo rinkos politikos priemonių efektyvumo tyrimas*. Vilnius: Darbo ir socialinių tyrimų institutas. Prieiga per internetą: <http://www.ldb.lt/Informacija/Apie/Documents/ADRPP%20efektyvumo%20tyrimas.pdf>
- Okunevičiūtė-Neveauskienė L., Moskvina J. (2010). *Aktyvios darbo rinkos politikos priemonių socialinė nauda*. Filosofija. Sociologija. Vilnius. P. 101-111.
- Okunevičiūtė-Neveauskienė L., Gruževskis B., Česnuiytė V. (2007b). *Asmenų, neturinčių pagrindinio išsilavinimo, integracijos į Lietuvos darbo rinką problemos*. Socialinis darbas. Nr. 6 (2). Vilnius: Mykolo Romerio universitetas. P. 87–94. ISSN 1648-4789.
- Okunevičiūtė-Neveauskienė L., Gruževskis B., Biveinytė S. (2007c). *Vyresnio amžiaus Lietuvos gyventojų poreikiai užimtumo, švietimo ir kultūros srityse*. Mokslinio tyrimo ataskaita. Vilnius: Darbo ir socialinių tyrimų institutas.
- Okunevičiūtė-Neveauskienė L., Gruževskis B., Pocius A., Moskvina J. (2007d). *Jaunimo įsitvirtinimo Lietuvos darbo rinkoje galimybių tobulinimas*. Studija. Vilnius: Darbo ir socialinių tyrimų institutas
- Okunevičiūtė-Neveauskienė L., Moskvina J. (2008). *Socialiai pažeidžiamo jaunimo problemos integracijos į darbo rinką kontekste*. Filosofija. Sociologija. Nr. 19 (2). P. 41–54.
- Okunevičiūtė-Neveauskienė L., Pocius A., Gruževskis B., Moskvina J., Junevicius R. (2008). *Neigaliesiems taikomų aktyvių darbo rinkos politikos priemonių vertinimas ir pasiūlymų parengimas įgyvendinamų priemonių efektyvumui didinti*. Tyrimo santrauka. Vilnius: Darbo ir socialinių tyrimų institutas. Prieiga per internetą: http://www.ldb.lt/Informacija/Apie/Documents/mtyrimas_neigaliuju_ADRPP_20080723.pdf
- Okunevičiūtė-Neveauskienė, L. (2012). Neigaliųjų integracija į darbo rinką: padėties vertinimas ir užimtumo didinimo galimybės. *Filosofija. Sociologija*. 2012. T. 23. Nr. 2, p. 136–144.
- Okunevičiūtė-Neveauskienė L., Moskvina J. (2010–2013). *Darbo rinkos politikos priemonių poveikis užimtumui įvairiomis ekonomikos raidos ciklo sąlygomis*. Mokslinio tyrimo ataskaitos. Vilnius: Lietuvos socialinių tyrimų centro Darbo ir socialinių tyrimų institutas.
- Pocius A., Okunevičiūtė-Neveauskienė L. (2005). *Ekonominio nuostolio dėl Lietuvos darbo rinkos pokyčių įvertinimas*. Pinigų studijos. Nr.2. Vilnius: Lietuvos bankas, P. 30–46.
- Rosinaitė V., Bernotas D., Biveinytė S., Blažienė I., Česnuiytė V., Gražulis V., Gruževskis B., Misiūnas A., Pocius A., Stancikas E., Šileika A., Šlekiene K., Zabaraukaitė R. (2007). *Magistrantų integracijos į darbo rinką monitoringo sistemos sukūrimas*. Studija.
- Skučienė D., Šumskaitė L. (2005). *Neigaliųjų darbo rinkos analizė*. Tyrimo ataskaita. Prieiga per internetą: http://www.equal.lt/uploads/docs/VB-13%20Darbo_rinkos_analize_-_tyrimo_ataskaita.pdf
- Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos duomenys. Prieiga per internetą: <http://www.socmin.lt/lt/socialine-integracija/neigaliuju-socialine-integracija/statistika.html>
- Statistikos departamento duomenų bazė: Prieiga per internetą: <http://osp.stat.gov.lt/statistiniu-rodikliu-analize1>
- Statistics Lithuania. Database. Užimtieji ir samdomieji (Employed and employees by economic activity). Prieiga per internetą: <http://db1.stat.gov.lt/statbank/default.asp?w=1360>

Studentai su negalia Lietuvos aukštosiose mokyklose 2009 m. (2009). Lietuvos studentų sąjunga.

Prieiga per internetą: http://www.ndt.lt/news/id-tyrimas_studentai_su_negalia_lietuvos_aukstosiose_mokyklose_2009.html

Šėporaitytė D., Tereškinas A. (2007). *Neįgaliųjų išdarbinimo ir mokslo galimybės Lietuvoje*. Tyrimo ataskaita.

Šileika A., Gruževskis B., Kabaila A., Pocius A., Zabarauskaitė R., Česnuitytė V., Junevičius R. (2005). *Sisteminis koncerno „Achemos grupė“, kaip gamybinio vieneto, darbo jėgos atitikimo rinkos poreikiams tyrimas*. Tyrimo ataskaita. Vilnius, Darbo ir socialinių tyrimų institutas.

The Global Competitiveness Report 2013–2014. World Economic Forum (2013). Prieiga per internetą: <http://reports.weforum.org/the-global-competitiveness-report-2013-2014>

Tūkstantmečio plėtros tikslai: Lietuvos regionų vystymosi analizė. (2004). Vilnius, Jungtinės tautos. P. 31–32.

Užimtumo ir socialinė padėtis ES. (2014). Europos Komisija Pranešimas spaudai. Briuselis. 2014 m. birželio 30 d.

Veniūtė M. (2007). *Psichikos negalių turinčių žmonių socialinės integracijos galimybės Lietuvoje*. Biologinė psichiatrija ir psichofarmakologija. Nr. 9 (2). P. 88. Prieiga per internetą: [http://www.pri.kmu.lt/Biologine%20psichiatrija\(zurnalas\)/zurnalas2007_2.htm](http://www.pri.kmu.lt/Biologine%20psichiatrija(zurnalas)/zurnalas2007_2.htm)

Žalimienė L., Lazutka R., Skučienė D., Bagdonas A., Šumskaitė L. (2007). *2005 metais įvykusio invalidumo nustatymo ir su tuo susijusių išmokų skyrimo reformos analizė*. Mokslinio tyrimo ataskaita.

Prieiga per internetą: <http://zodynas.vz.lt/darbo-jegos-aktyvumo-lygis>

ASSESSMENT OF OPPORTUNITIES FOR TARGET GROUP TO INTEGRATE INTO LABOUR MARKET

Arūnas POCIUS
LSRC Institute of Labour Market Research
Goštauto st. 11, LT-01108 Vilnius
E- mail: arunas.pocius@dsti.lt

Laima OKUNEVIČIŪTĖ-NEVERAUSKIENĖ
LSRC Institute of Labour Market Research
Goštauto st. 11, LT-01108 Vilnius
E- mail: laima.okuneviciute@dsti.lt

Summary: This article assesses trends in the development of employment and unemployment according to gender and age of the population in Lithuania; the priority is given to monitor changes in different population groups in the labour market during the different economic development cycle conditions. Employing comparative analysis method, the publication valued the opportunities of women, men, the elderly, and young people to integrate into the labour market; the opportunities were linked with the promotion of the activity of these groups. The exclusion of the labour market target groups is an important problem; these groups are essential objects of the comparative study in this publication. The publication also analyzes the role of active labour market measures during the process of integration of the country's unemployed into the labour market.

Keywords: integration, employment, unemployment, labour market, labour market policy, long-term unemployment.

LĒTINĒMIS LIGOMIS SERGANČIŲ ŽMONIŲ UŽIMTUMO PAJĖGUMAS: EPILEPSIJA SERGANČIŲ ASMENŲ ATVEJIS

Sandra KRUTULIENĖ
LSTC Darbo rinkos tyrimų institutas
A. Goštauto g. 11, LT-01108, Vilnius
El. paštas: sandra.krutuliene@dsti.lt

Anotacija. Lėtinėmis ligomis sergančių asmenų užimtumas yra mažesnis nei bendrosios populiacijos dalies, tačiau šios grupės asmenų užimtumo problema nesulaukia pakankamai dėmesio Lietuvos mokslo diskurse. Šiame straipsnyje nagrinėjama epilepsija sergančių suaugusių asmenų užimtumo situacija ir užimtumo veiksniai. Epilepsija sergančių suaugusių asmenų užimtumas nagrinėjamas remiantis Amartya Sen pajėgumų prieiga. Pajėgumų prieiga suteikia galimybę kompleksiniam epilepsija sergančių asmenų užimtumo vertinimui: užimtumo pajėgumui apčiuopti straipsnyje vertinamas užimtumo funkcionavimas, nedirbančių asmenų klausiant apie darbo paiešką ir jų nedarbo priežastis, tiriami epilepsija sergančių asmenų nedarbo veiksniai. Tyrimo rezultatai parodė, kad daugiau nei pusė epilepsija sergančių suaugusių asmenų nedalyvauja darbo rinkoje, o ieškantiems darbo trūksta pasiruošimo darbo rinkai. Penktadalis epilepsija sergančių asmenų turi užimtumo pajėgumą, bet yra bedarbiai. Buvimui nedirbančiu lemiamą poveikį daro vyresnis amžius, buvimas nevedusiu (netekėjusia), žemesnis nei aukštasis išsilavinimas, gretutinių ligų turėjimas, ligos veiksniai (bet kuriuo metu patiriami priepuoliai) ir bendra sveikatos būklė. Pastebėtina, kad svarbų vaidmenį epilepsija sergančių asmenų užimtumui vaidina individualūs veiksniai, tačiau lėtinė liga apsunkina šių asmenų įsitraukimą į darbo rinką.

Raktažodžiai: lėtinės ligos, epilepsija, užimtumas, darbo rinka.

ĮVADAS

Užimtumas, darbo rinka ir stratifikacija glaudžiai susiję tarpusavyje, o užimtumo politika ir užimtumo politikos priemonės bei tam tikrų grupių užimtumo problemos ir galimybės – dažna ir nuolatinį populiarumą išlaikanti tema Lietuvos mokslo diskurse. Pastaruosius penketą metų Lietuvos tyrėjai aktyviai nagrinėja tam tikrų pažeidžiamų visuomenės grupių užimtumo problemas (Jakštienė, Purvinis, Susnienė, 2013; Moskvina, Okunevičiūtė-Neverauskienė, 2012; Neverauskienė, Moskvina, 2014), didelio dėmesio sulaukia jaunimo užimtumas (Brazienė, Dorelaitienė, 2012; Kvedaraitė et al., 2012, 2013), neįgalių asmenų integracija į darbo rinką (Okunevičiūtė-Neverauskienė, 2012), tačiau menkas dėmesys skiriamas lėtinėmis ligomis sergantiems asmenims ir jų užimtumo problemoms bei galimybėms. Lietuvos statistikos departamento duomenimis, 2013 m. Lietuvoje 37 proc. asmenų nurodė sergantys kokia nors lėtine (chroniška) liga ar turintys ilgalaikių sveikatos sutrikimų (toliau vadinami lėtinėmis ligomis sergančiais). Tuo metu mokslinėje literatūroje pastebima, kad lėtinėmis ligomis sergančių asmenų užimtumas yra viena iš labiausiai ligos veikiamų sričių (Locker, 2003; Vickers, 1997). Prastą lėtinėmis ligomis sergančiųjų situaciją darbo rinkoje rodo ir statistiniai duomenys. Paminėtina, kad Lietuvos statistikos departamento pateikiamo Metinio pajamų ir

gyvenimo sąlygų tyrimo¹⁰ 2013 m. duomenimis, neskaičiuojant senatvės pensininkų (tarp kurių tik trečdalis nurodė nesergantys), beveik pusė lėtinėmis ligomis sergančių asmenų buvo užimti, o sveikų asmenų užimtumas siekė 72 proc. Būtent šis santykio tarp dirbančių ir nedirbančių asmenų (lėtinėmis ligomis sergančių ir sveikų asmenų grupėse) skirtumas rodo mažesnes lėtinėmis ligomis sergančių asmenų (lyginant su sveikais) galimybes įsitraukti į darbo rinką. Savaiame suprantama, dalis lėtinėmis ligomis sergančių asmenų nedirba dėl negalios, tačiau tarp nedirbančių dėl kitų priežasčių¹¹ (išskyrus senatvės pensininkus ir besimokančius) 70 proc. sergančių asmenų nurodė ieškoję darbo. Toks pats procentas ieškančių darbo yra ir tarp sveikų asmenų, tačiau dar kartą atkreipiamas dėmesys į tai, kad dirba tik kas antras lėtine liga sergantis asmuo (neskaitant senatvės pensininkų). Užimtumas yra bendra problema visiems lėtinėmis ligomis sergantiems asmenims; šiame straipsnyje norima atkreipti dėmesį į epilepsija sergančių suaugusių asmenų užimtumo problemą. Užsienio mokslinėje literatūroje pastebimas daug mažesnis epilepsija sergančių asmenų užimtumas lyginant su bendrąja populiacijos dalimi (Brusturean-Bota et al., 2013; Clarke, Upton, Castellanos, 2006; De Boer, 2005; Doughty et al., 2003; Korchounov et al., 2012). Baillie (2011) tyrimo rezultatai rodo, kad tik 30 proc. epilepsija sergančių individų dirbo pilną darbo dieną. Kai kurie autoriai įsitikinę, kad epilepsija sergantys žmonės gali ir turėtų dalyvauti darbo rinkoje (De Boer, 2005).

Lietuvoje apie epilepsija sergančių suaugusių asmenų užimtumą žinoma mažai. Šiuo straipsniu siekiama atskleisti epilepsija sergančių suaugusių asmenų užimtumo pajėgumo specifiką ir šios grupės asmenų užimtumą veikiančius veiksnius. Darbo tikslui pasiekti keliami uždaviniai: (1) remiantis pajėgumų prieiga, išnagrinėti epilepsija sergančių suaugusių asmenų užimtumo situaciją; (2) įvertinti epilepsija sergančių asmenų užimtumo pajėgumo veiksnius.

Straipsnis sudarytas iš keturių dalių: pirmoje dalyje pateikiama teorinė užimtumo pajėgumo vertinimo schema, antroje pristatoma tyrimo metodika, trečioje pateikiami epilepsija sergančių suaugusių asmenų tyrimo rezultatai, o ketvirtoje – išvados ir diskusija.

Teorinė užimtumo pajėgumo vertinimo schema

Užimtumas – tai ne tik pajamų, tačiau ir socialinio dalyvavimo šaltinis (Mitra, 2006). Straipsnyje epilepsija sergančių suaugusių asmenų užimtumas analizuojamas remiantis Amartya Sen pajėgumų prieiga¹². Pajėgumai ir funkcionavimas yra pagrindiniai pajėgumų prieigos elementai. Pajėgumai suprantami kaip asmens gyvenimo būdo, jo elgesio realios alternatyvos, t. y. potencialus asmens būvis ir veikla. Iš asmeniui galimo alternatyvaus būvio ir veiklos individas renkasi tam tikrą jam vertingą gyvenimo būdą. Faktiškas (realus) asmens būvis ir veikla apibrėžiami kaip

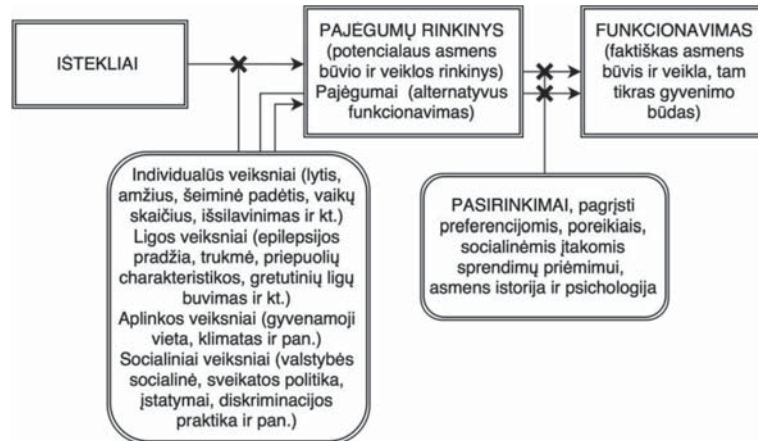
¹⁰ Metinio pajamų ir gyvenimo sąlygų statistinio tyrimo 2013 m. viešoji duomenų rinkmena prieinama internete adresu: http://osp.stat.gov.lt/viesos-duomenu-rinkmenos/-/asset_publisher/i2LnhXkrXAbl/content/metinio-pajamu-ir-gyvenimo-salygu-statistinio-tyrimo-?redirect=http%3A%2F%2Fosp.stat.gov.lt%2Fviesos-duomenu-rinkmenos%3Fp_p_id%3D101_INSTANCE_i2LnhXkrXAbl%26p_p_lifecycle%3D0%26p_p_state%3Dnormal%26p_p_mode%3Dview%26p_p_col_id%3Dcolumn-1%26p_p_col_pos%3D3%26p_p_col_count%3D5 (žr. 2015-06-03).

¹¹ Bedarbių, namų šeimininkų, kitų ekonomiškai neaktyvių asmenų ir privalomosios pradinės karo tarnybos karių.

¹² Amartya Sen pajėgumų prieiga per tris paskutinius dešimtmečius tapo viena svarbiausių prieigų vertinant individų gyvenimo kokybę, matuojant skurdą, nagrinėjant nelygybę. Atsiradusi kaip alternatyva modernios ekonomikos ir liberalios politinės minties utilitariniam pagrindui (Burchardt, 2004), pajėgumų prieiga išsivystė į patrauklią teorinę gyvenimo kokybės, nelygybės, vystymosi ir su šiomis temomis susijusių aspektų vertinimo sistemą.

funkcionavimas (Kuklys, Robeyns, 2005; Sen, 1993). Pajėgumų prieigoje akcentuojamos asmens galimybės pasirinkti tarp skirtingų alternatyvių būvių ir veiklų (Phillips, 2006). 1 paveiksle pa-vaizduota pajėgumų prieigos schema, kuria remiamasi analizuojant epilepsija sergančių suaugusių asmenų užimtumo situaciją.

1 pav. Amartya Sen pajėgumų prieigos schema, kuria remiamasi vertinant epilepsija sergančių suaugusių asmenų užimtumo pajėgumą ir jo veiksnius

Šaltinis: sudaryta autorės, integruojant I. Robeyns (Robeyns, 2005) schemą

Pajėgumo prieigos schemoje asmens turimi išteklių (prekės, pajamos) traktuojami kaip priemonės pajėgumams ir funkcionavimui pasiekti. Skirtingi asmenys turi skirtingus poreikius ir geba vienodus išteklius paversti skirtingu būviu ir veiklomis. Šiuos skirtumus sąlygoja individualūs (lytis, amžius, tautybė, intelektas ir pan.), aplinkos (natūrali ir dirbtinė aplinka) ir socialiniai veiksniai (politika, socialinės normos, diskriminavimo praktika ir pan.) (Crocker, Robeyns, 2009). Individualūs, socialiniai ir aplinkos veiksniai, pasak Robeyns (2003; Robeyns, 2005) ir Crocker, Robeyns (2009), lemiamą poveikį daro tam, kaip efektyviai asmens turimi išteklių bus panaudoti siekiant, šiuo atveju, užimtumo funkcionavimo, tiek asmens būviui ir veikloms bei galimybėms pasiekti asmeniui vertingą būvį ir veiklas. Mokslinėje literatūroje nurodoma, kad labiausiai epilepsija sergančių asmenų užimtumą veikia ligos veiksniai, pavyzdžiui, priepuolių dažnumas (Wada ir kt., 2001; Baker et al., 1997), ir epilepsijos pradžios amžius (Valeta, 2010). Nors dažniausiai vertinami ligos veiksniai, tačiau kai kurie autoriai pastebi, kad epilepsija sergančių asmenų užimtumą veikia paties sergančiojo amžius, nerimas dėl priepuolių pasireiškimo, diskriminacijos baimė (Valeta, 2010), stigma (Panter, 2004). Straipsnyje daug dėmesio skiriama užimtumo pajėgumo ir individualių, aplinkos veiksnių bei epilepsija sergančių asmenų ligos veiksnių sąsajos analizei.

Tyrimo metodika

Epilepsija sergančių suaugusių asmenų užimtumo pajėgumo analizei naudojami tyrimo, atlikto vertinant epilepsija sergančių suaugusių asmenų gyvenimo kokybę, duomenys. Tyrimas atliktas 2014 m. vasario–lapkričio mėnesiais. Gavus gydymo įstaigų administracijos sutikimus, epilepsija sergančių suaugusių asmenų tyrimas buvo vykdomas trijose gydymo įstaigose: VšĮ Vilniaus universiteto ligoninės Santariškių klinikų Neurologijos centre, VšĮ Marijampolės ligoninėje ir konsultacijų poliklinikoje, VšĮ Vilkaviškio ligoninėje ir konsultacijų poliklinikoje. Dalis tiriamųjų apklausta ne gydymo įstaigose.

Naudota netikimybinė tikslinė, papildomai – „sniego gniūžtės“ atranka. Respondentų atrankos kriterijai: asmenys, su nustatyta epilepsijos diagnoze, Lietuvos Respublikos gyventojai, ne jaunesni kaip 18 m. amžiaus, gebantys perskaityti ir (arba) suprasti anketos klausimus ir į juos atsakyti bei savanoriškai sutikę dalyvauti apklausoje.

Užimtumo pajėgumui vertinti buvo klausama apie dabartinę asmenų užimtumo situaciją. Nedarbingų epilepsija sergančių suaugusių asmenų klausama, ar per pastarąsias keturias savaites jie ieškojo darbo, negalinčių įsidarbinti, kaip ir neieškančių darbo, prašoma įvardyti priežastis. Siekiant įvertinti užimtumo veiksnius, į tyrimo instrumentą įtraukti individualūs veiksniai (lytis, amžius, tautybė, šeiminė padėtis, vaikų turėjimas, formalus išsilavinimo lygis, lėtinių ligų (be epilepsijos) buvimas), aplinkos veiksniai (gyvenamoji vieta) ir ligos veiksniai (epilepsijos pradžia, paskutinio priepuolio laikas, priepuolių dažnumas, priepuolio tipas, priepuolių paros laikas, susižalojimo priepuolio metu istorijos turėjimas). Siekiant išsiaiškinti užimtumo veiksnius, taip pat vertinta tiriamųjų stigmos lygio¹³, bendros emocinės savijautos¹⁴, bendros sveikatos būklės rodiklio¹⁵ ir subjektyviai vertinamų asmeninių pajamų sąsaja su epilepsija sergančių suaugusių asmenų užimtumu.

Duomenys apdoroti SPSS (angl. *Statistical Package for Social Sciences*, SPSS Inc., 22 versija), taikyta aprašomoji statistinė analizė, parametriniai ir nparametriniai statistiniai kriterijai. Skirtumams tarp grupių ir ryšiams skaičiuoti naudoti Chi kvadratas, Stjudento t testas, Spirmano koreliacija. Vertinant asmenų nedarbą lemiančius veiksnius, naudota dvinarė logistinė regresinė analizė.

TYRIMO REZULTATAI

Tiriamųjų charakteristikos

Tyrimo duomenų analizėje naudojama 220 anketų. Tyrime dalyvavo 18–85 m. amžiaus epilepsija sergantys asmenys, amžiaus vidurkis lygus 40,28 m. ($\pm 13,47$ m.). Tarp tyrimo dalyvių 82 proc. buvo lietuvių, 62,7 proc. moterų, beveik du penktadaliai tiriamųjų gyveno santuokoje (buvo vedę / ištekę), per 7 proc. kohabitavo, kas antras turėjo vaikų. Didžioji dalis tiriamųjų buvo įgiję vidurinį išsilavinimą, du penktadaliai turėjo aukštąjį išsilavinimą. 61 proc. tiriamųjų

¹³ Stigmos lygio rodiklis gautas stigmos skalės vidurkio pagrindu. Stigmos skalės teiginiai: „Dėl mano ligos kai kurie žmonės jaučiasi nejaukiai šalia manęs“; „Dėl mano ligos žmonės vengia“; „Dėl mano ligos žmonės su manimi yra negeranoriški“; „Dėl mano ligos žmonės vengia į mane žiūrėti“; „Kai kurie žmonės su manimi elgiasi taip, tarsi aš būčiau kaltas, kad sergu epilepsija“; „Dėl savo ligos jaučiuosi nejaukiai“; „Dėl savo ligos jaučiuosi neįtraukiamas į veiklas“. Stigmos skalė konstruota remiantis į Y. Molina ir kt. (2013). Kronbacho alfa koeficientas lygus $\alpha = 0,902$, $N = 7$. Teiginių ir skalės koreliacija yra nuo 0,584 iki 0,796.

¹⁴ Bendros emocinės savijautos rodiklis gautas emocinės savijautos skalės vidurkio pagrindu. Emocinės savijautos skalės teiginiai: „Jaučiau baime, kad bet kada galiu patirti priepuolį“; „Jaučiau nerimą, kad galiu patirti priepuolį viešai“; „Jaučiau gėdą, kad sergu epilepsija“; „Jaučiau baime, kad galiu susižeisti priepuolio metu“; „Jaučiau nerimą, ką kiti apie mane galvoja“; „Jaučiausi liūdnas ir prislėgtas“; „Jaučiausi ypač įsitempęs“; „Jaučiausi laimingas“; „Jaučiausi aktyvus ir energingas“; „Jaučiausi ramus ir atsipalaidavęs“. Emocinės savijautos skalės Kronbacho alfa koeficientas lygus $\alpha = 0,909$, $N = 11$. Teiginių ir skalės koreliacija yra nuo 0,474 iki 0,734.

¹⁵ Bendros sveikatos būklės rodiklis apima tris kintamuosius: (1) paskutinio patirto priepuolio laiką, (2) vertinimą, kiek epilepsija riboja tam tikras veiklas (dėmesio sukaupimą ir mąstymą, atmintį ir mokymąsi, kasdienių namų ruošos darbų atlikimą ir laisvalaikio veiklas), (3) subjektyvų sveikatos vertinimą. Suvienodinus visų atsakymų svorius, suskaičiuotas visų respondento atsakymų bendro balo vidurkis. Minimalus galimas bendros sveikatos būklės balas lygus 1,02, maksimalus – 4,03. Tiriamųjų bendros sveikatos būklės rodiklio S_i balas gaunamas remiantis formule: $S_i = (s_{13,i} + s_{18,i} + s_{19,i}) / 3$, kur $s_{13,i}$ yra taškai, gauti už atsakymą „Prieš kiek laiko patyrėte savo paskutinį priepuolį?“, $s_{18,i}$ yra taškai, gauti už atsakymą „Ar Jūsų epilepsijos būklė riboja kurios nors iš išvardintos veiklos atlikimą?“, $s_{19,i}$ reiškia taškus, gautus už atsakymą „Kaip vertintumėte savo sveikatos būklę?“. Čia i kinta nuo 1 nuo iki 220.

gyveno mieste. Beveik 60 proc. respondentų sirgo tik epilepsija ir nenurodė jokių gretutinių lėtinųjų ligų, beveik dviem penktadaliams tiriamųjų nebuvo nustatytas darbingumo lygis.

Pirmas epilepsijos priepuolis tiriamuosius ištiko vidutiniškai 22,24 m. ($\pm 14,89$ m.), 31 proc. tiriamųjų per paskutinius pusę metų nurodė nepatyrę epilepsijos priepuolio, ketvirtadalis patiria retus priepuolius (26 proc. patyrė nuo vieno iki penkių priepuolių per paskutinius pusę metų), beveik ketvirtadalis vieną ar kelis priepuolius per mėnesį, tačiau beveik penktadalis respondentų patiria nuo kelių priepuolių per savaitę iki kelių priepuolių per dieną. Dešimtadalis susižeidė priepuolio metu ir dėl to buvo apžiūrėti gydytojo, dar penktadalis susižeidė, tačiau nebuvo apžiūrėti gydytojo. Beveik 30 proc. tiriamųjų patiria židinius sudėtinguosius priepuolius, išplintančius į bilateralinius traukulius (toliau tekste vadinami židininiais priepuoliais su antriniais generalizuotais traukuliais), penktadalis tiriamųjų patiria generalizuotus epilepsijos priepuolius (toninius kloninius, absansą), 15 proc. patyrė židinius kompleksinius priepuolius, per dešimtadalį – paprastus židinius priepuolius. Vertinant epilepsija sergančių suaugusių asmenų priepuolių tipą, paaiškėjo, kad net 23 proc. tiriamųjų nežino savo priepuolio tipo.

Epilepsija sergančių suaugusių asmenų užimtumo situacija

Tyrimas atskleidė, kad du penktadaliai tiriamųjų dirbo, kas trečias tiriamasis nurodė nedirbantis dėl negalios, 5 proc. yra senatvės pensininkai. Per dešimtadalį respondentų nurodė esantys bedarbiai, namų šeimininkai, kiti ekonomiškai neaktyvūs asmenys, dar per 7 proc. tiriamųjų nurodė besimokantys ar studijuojantys.

Atsižvelgiant į asmenų užimtumo būklę, išskirtos trys asmenų kategorijos: (1) turintys užimtumo pajėgumą ir dirbantys asmenys (toliau – dirbantys), (2) turintys užimtumo pajėgumą, nedirbantys (studijuoja ar mokosi, yra bedarbis, namų šeimininkas ar kitas ekonomiškai neaktyvus asmuo; priimama prielaida, kad šie asmenys gali dalyvauti darbo rinkoje, tačiau dėl vienu ar kitu priežasčių joje nedalyvauja) ir (3) neturintys užimtumo pajėgumo asmenys (šių asmenų galimybes dirbti riboja negalia ar amžius). Tokiu būdu gauta, kad beveik du trečdaliai tiriamųjų turi užimtumo pajėgumą ($N = 137$), tačiau beveik pusė tiriamųjų, turinčių užimtumo pajėgumą, nėra užimti ($N = 43$). 2 paveiksle matyti, kad penktadalis tiriamųjų yra potencialūs darbo rinkos dalyviai, tačiau darbo rinkoje nedalyvauja.

2 pav. Epilepsija sergančių suaugusių asmenų užimtumo pajėgumas

Daugiau nei pusė užimtumo pajėgumą turinčių, bet nedirbančių tiriamųjų nurodė ieškantys darbo ($N = 16$). Tarp tiriamųjų, priskirtų neturinčių užimtumo pajėgumo asmenų grupei, darbo per paskutines keturias savaites ieškojo penktadalis tiriamųjų ($N = 14$). Siekiant išsamiai įvertinti epilepsija sergančių suaugusių asmenų užimtumo situaciją, nedirbančių tiriamųjų klausta apie priežastis. Nedirbančių, bet ieškančių darbo prašoma įvardyti numanomas priežastis, kodėl jiems nepavyksta įsidarbinti ar atsisakoma priimti juos dirbti, nedirbančių ir neieškančių darbo

teiraujamosi, dėl kokios priežasties jie neieško darbo. Savaiame suprantama, kad neturintys užimtumo pajėgumo respondentai svarbiausia darbo neieškojimo priežastimi įvardijo savo sveikatos būklę (dėl sveikatos dirbti negalėtų). Sveikatos būklė taip pat buvo pagrindinė užimtumo pajėgumo neturinčių, bet darbo per pastarąsias 4 savaites ieškojusių tiriamųjų negalėjimo įsidarbinti priežastis.

Kaip ir buvo tikėtasi, turintys užimtumo pajėgumą, bet nedirbantys tiriamieji dažniausiai darbo neieškojo dėl kitų nei sveikatos būklė priežasčių. Keletas asmenų nurodė, kad turi atsitiktinių, laikinų darbų, keletas atsakė, kad dėl sveikatos dirbti negalėtų. Turintys užimtumo pajėgumą ir ieškantys darbo tiriamieji svarbiausia negalėjimo įsidarbinti (nepavyksta įsidarbinti ar atsisakoma priimti juos dirbti) priežastimi dažniau nurodė kitas, nei sveikata, priežastis, pavyzdžiui, išsilavinimo, darbo įgūdžių, darbo patirties stoką.

Siekiant įvertinti epilepsija sergančių suaugusių asmenų užimtumą lemiančius veiksnius, vertintos tiriamųjų užimtumo pajėgumo sąsajos su individualiais, aplinkos ir ligos veiksniais (statistiškai reikšmingų sąsajų dažniai, procentinis pasiskirstymas ir Chi kvadrato p reikšmė pateikiami 1 lentelėje).

Užimtumo pajėgumo sąsajos su individualiais veiksniais

Epilepsija sergančių asmenų užimtumo pajėgumas statistiškai reikšmingai susijęs su amžiumi, šeimine padėtimi, vaikų skaičiumi ir išsilavinimo lygiu. Pastebėtina, kad visose amžiaus grupėse, išskyrus 51 m. ir vyresnius asmenis, kas antras tiriamasis dirbo. Neturinčių darbo, tačiau užimtumo pajėgumą turinčių, asmenų procentas gana aukštas yra amžiaus grupėse nuo 18 iki 30 m. ir nuo 31 iki 40 m., kitose amžiaus grupėse šis procentas mažesnis.

Per 30 proc. nevedusių (netekėjusių) tiriamųjų patenka į turinčių užimtumo pajėgumą, tačiau nedirbančių asmenų grupę. Pastebėtina, kad dirbančių asmenų procentas abiejose minėtose grupėse (nevedusių / netekėjusių ir gyvenančių su partneriu) sudaro tik 36 proc., o tarp partnerio dėl skyrybų ar mirties netekusių asmenų kas antras asmuo dirbo. Greičiausiai sudėtingesnę situaciją šeimoje patiriantys asmenys, kuomet vienam reikia rūpintis savo namų ūkiu, priversti aktyviau dalyvauti darbo rinkoje.

Paminėtina, kad tarp vaikų turinčių tiriamųjų du kartus mažiau buvo užimtumo pajėgumą turinčių ir nedirbančių asmenų, lyginant su vaikų neturinčiais tiriamaisiais. Turintys vaikų dažniau nei vaikų neturintys asmenys neturėjo užimtumo pajėgumo. Pastebėtina, kad turintys vaikų dažniau yra vyresnio amžiaus asmenys, todėl jų grupėje yra daugiau senatvės pensininkų, kurie ir padidina neturinčių užimtumo pajėgumo asmenų skaičių vaikų turinčių asmenų grupėje.

Užimtumo pajėgumo sąsajos su aplinkos veiksniais

Pusė epilepsija sergančių tiriamųjų, gyvenančių žemesnio urbanizacijos lygio teritorijose (rajonų centre, miestelyje, kaime), neturėjo užimtumo pajėgumo (N = 39). Beveik kas antras mieste gyvenantis tiriamasis dirbo. Tokie skirtumai greičiausiai atsirado dėl to, kad mieste yra didesnis procentas aukštąjį universitetinį išsilavinimą turinčių asmenų (24 proc. mieste ir tik 9 proc. žemesnio urbanizacijos lygio teritorijose). Būtent tarp aukštąjį universitetinį išsilavinimą turinčių asmenų yra daugiausia užimtumo pajėgumą turinčių tiriamųjų. Užimtumo pajėgumą turėjo apie 80 proc. (N = 31) aukštąjį universitetinį išsilavinimą turinčių tiriamųjų (vis tik dešimtadalis jų neturėjo darbo). Žemesnį nei vidurinį išsilavinimą turinčių asmenų grupėje tiriamieji dažniausiai neturėjo užimtumo pajėgumo. Tačiau didžiausią nerimą kelia vidurinį ir aukštąjį universitetinį išsilavinimą įgiję asmenys, iš kurių per penktadalis užimtumo pajėgumą turinčių asmenų nedirbo.

1 lentelė. Epilepsija sergančių suaugusių asmenų užimtumo pajėgumo ir individualių, aplinkos bei ligos veiksnių sąsajos

Individualūs veiksniai		Dirba		Turi užimtumo pajėgumą, bet nedirba		Neturi užimtumo pajėgumo		Iš viso:	
		N	Proc.	N	Proc.	N	Proc.	N	Proc.
Amžius									
	18–30 m.	31	50,8	20	32,8	10	16,4	61	100
	31–40 m.	29	53,7	10	18,5	15	27,8	54	100
	41–50 m.	25	50,0	6	12,0	19	38,0	50	100
	51 m. ir vyresni	9	16,4	7	12,7	39	70,9	55	100
<i>Chi kvadrato p reikšmė</i>		0,000							
Šeiminė padėtis		N	Proc.	N	Proc.	N	Proc.	N	Proc.
	Nevedęs / netekėjusi	30	36,6	25	30,5	27	32,9	82	100
	Gyvena su partneriu ((ne) susituokę)	12	36,4	6	18,2	15	45,5	33	100
	Gyvena be partnerio (išsiskyrę, partneris miręs)	52	50,5	12	11,7	39	37,9	103	100
<i>Chi kvadrato p reikšmė</i>		0,019							
Vaikų skaičius		N	Proc.	N	Proc.	N	Proc.	N	Proc.
	Neturi vaikų	45	42,9	28	26,7	32	30,5	105	100
	Turi vaikų	49	42,6	15	13,0	51	44,3	115	100
<i>Chi kvadrato p reikšmė</i>		0,018							
Išsilavinimas		N	Proc.	N	Proc.	N	Proc.	N	Proc.
	Žemesnis nei vidurinis išsilavinimas	10	21,7	5	10,9	31	67,4	46	100
	Vidurinis	30	35,3	22	25,9	33	38,8	85	100
	Aukštasis neuniversitetinis	23	46,9	11	22,4	15	30,6	49	100
	Aukštasis universitetinis	31	77,5	5	12,5	4	10,0	40	100
<i>Chi kvadrato p reikšmė</i>		0,000							
Gretutinės ligos		N	Proc.	N	Proc.	N	Proc.	N	Proc.
	Tik epilepsija	68	53,1	29	22,7	31	24,2	128	100
	Epilepsija ir kt. gretutinės lėtinės ligos	26	28,3	14	15,2	52	56,5	92	100
<i>Chi kvadrato p reikšmė</i>		0,000							
Aplinkos veiksniai									
Gyvenamoji vieta		N	Proc.	N	Proc.	N	Proc.		
	Miestas	67	49,6	24	17,8	44	32,6	135	100
	Žemesnio urbanizacijos lygio teritorija	27	31,8	19	22,4	39	45,9	85	100
<i>Chi kvadrato p reikšmė</i>		0,032							

1 lentelės tęsinys

Ligos veiksniai		Dirba		Turi užimtumo pajėgumą, bet nedirba		Neturi užimtumo pajėgumo		Iš viso:	
		N	Proc.	N	Proc.	N	Proc.	N	Proc.
Priepuolių dažnumas									
	Nebuvo priepuolių per paskutinius 6 mėn.	39	58,2	10	14,9	18	26,9	67	100
	1–5 priepuoliai per paskutinius 6 mėnesius	26	45,6	12	21,1	19	33,3	57	100
	Vienas ar keli priepuoliai per mėnesį	12	23,5	15	29,4	24	47,1	51	100
	Nuo kelių priepuolių per dieną iki kelių priepuolių per savaitę	16	37,2	6	14,0	21	48,8	43	100
<i>Chi kvadrato p reikšmė</i>		0,007							
Priepuolių laikas									
	Tik naktį ar valandą po pabudimo	33	61,1	9	16,7	12	22,2	54	100
	Bet kuriuo paros metu	59	36,4	33	20,4	70	43,2	162	100
<i>Chi kvadrato p reikšmė</i>		0,005							

Užimtumo pajėgumo sąsajos su ligos veiksniais

Nustatytos užimtumo pajėgumo sąsajos su gretutinių ligų buvimu, epilepsijos trukme, paskutinio priepuolio laiku, paros metu, kuomet patiriami epilepsijos priepuoliai, ir priepuolių dažnumu (dažniai, procentiniai pasiskirstymai pateikiami 1 lentelėje). Dirbantys tiriamieji epilepsija sirgo trumpiau ($M = 15,4$ m., $\pm 10,8$ m., $N = 85$) nei likusieji asmenys (užimtumo pajėgumą turintys, bet nedirbantys ir užimtumo pajėgumo neturintys asmenys ($M = 20,6$ m., $\pm 14,2$ m., $N = 115$)), tačiau dirbančių ir likusių asmenų sirgimo epilepsija trukmė statistiškai reikšmingai nesiskyrė.

Pastebėtina, kad sirgimas tik epilepsija užimtumo pajėgumą apriboja minimaliai – apie 80 proc. tik epilepsija sergančių asmenų turėjo užimtumo pajėgumą, vis tik ketvirtadalis jų nedirbo. O 60 proc. bent viena gretutine liga sergančių tiriamųjų užimtumo pajėgumo neturėjo, be to, daugiau nei dešimtadalis nedirbo, nors užimtumo pajėgumą turėjo (žr. 1 lentelę).

Paros laikas, kuomet patiriami epilepsijos priepuoliai, – akivaizdžiai svarbus asmenų galimybės būti užimtais: dirbo 1,7 karto daugiau naktį ar valandą po pabudimo priepuolius patiriančių tiriamųjų lyginant su bet kuriuo paros metu priepuolius patiriančiais respondentais. Užimtumo pajėgumas taip pat skyrėsi tarp patiriamų epilepsijos priepuolių dažnumo. Gana prasta užimtumo situacija buvo tarp viena ar kelis priepuolius per mėnesį patiriančių epilepsija sergančių tiriamųjų – trečdalis užimtumo pajėgumą turinčių asmenų nurodė neturintys darbo. Pastebėtina, kad būtent šioje grupėje buvo mažiausiai dirbančių tiriamųjų – net tarp dažnus (nuo kelių priepuolių per dieną iki kelių priepuolių per savaitę) priepuolius patiriančių tiriamųjų buvo pusantro karto daugiau dirbančių asmenų.

Nedirbo, nors užimtumo pajėgumą turėjo, penktadalis 1–5 priepuolius per pusę metų patyrusių tiriamųjų ir 15 proc. priepuolių pusę metų ir ilgiau nepatyrusių respondentų. Nuo vieno

iki penkių priepuolių per paskutinius pusę metų patyrę asmenys statistiškai reikšmingai dažniau nurodė ieškantys darbo (50 proc.). Tarp užimtumo pajėgumo ir paskutinio priepuolio laiko rasta labai silpna neigiama koreliacija ($r = -0,183$, $p = 0,007 < 0,01$, $N = 216$) – ilgesnį laiką priepuolių nepatyrę asmenys dažniau turėjo užimtumo pajėgumą nei neseniai priepuolių patyrę asmenys.

Užimtumo pajėgumo sąsajos su tiriamųjų bendra sveikatos būkle, stigma, emociškai savijauta ir subjektyviai vertinamomis asmeninėmis pajamomis

Bendra sveikatos būklė siejosi su užimtumo pajėgumu. Neturintys užimtumo pajėgumo tiriamieji turėjo žemesnį bendrą sveikatos rodiklio balą ($M = 2,15$, $SD = 0,59$, $N = 83$), lyginant su užimtumo pajėgumą (nesvarbu, dirbančiais ar neturinčiais darbo) turinčiais respondентаis ($M = 2,66$, $SD = 0,78$, $N = 137$; $t(218) = -5,181$, $p = 0,000 < 0,05$). Tačiau pastebėtina, kad dirbančių epilepsija sergančių suaugusių asmenų bendro sveikatos būklės rodiklio reikšmė buvo kiek didesnė ($M = 2,9$, $SD = 0,85$, $N = 94$) nei likusių tiriamųjų (užimtumo pajėgumo neturinčių ir užimtumo pajėgumą turinčių, bet nedirbančių asmenų ($M = 2,8$, $SD = 0,9$, $N = 126$)).

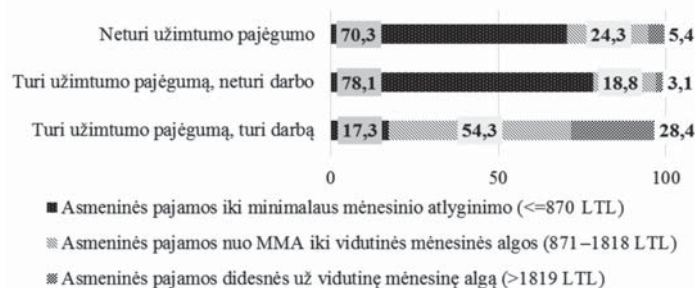
Užimtumo pajėgumo neturinčių tiriamųjų stigma buvo ryškesnė lyginant su užimtumo pajėgumą turinčiais (tiek dirbančiais, tiek ir nedirbančiais) asmenimis (stigos lygis buvo žemesnis tarp dirbančių tiriamųjų ($M = 1,82$, $SD = 0,84$, $N = 94$) lyginant su užimtumo pajėgumo neturinčiais ($M = 2,49$, $SD = 0,96$, $N = 83$; $t(175) = -5,054$, $p = 0,000 < 0,05$) asmenimis). Užimtumo pajėgumo neturintys tiriamieji jautė ryškesnę stigmą ir lyginant su užimtumo pajėgumą turinčiais, bet nedirbančiais ($M = 1,93$, $SD = 0,83$, $N = 43$; $t(124) = -3,319$, $p = 0,001 < 0,05$) asmenimis.

Pastebėtina, kad bendros emociškai savijautos rodiklis taip pat buvo susijęs su tiriamųjų užimtumo pajėgumu – kas antras dirbantis respondentas gerai emociškai jautėsi ($N = 52$) tarp užimtumo pajėgumą turinčių, bet nedirbančių tiriamųjų, tokių buvo tik kiek per du penktadalius (44 proc., $N = 19$). Blogiausiai emociškai jautėsi neturintys užimtumo pajėgumo tiriamieji – daugiau nei trečdalis bendra emociškai savijauta buvo bloga ($N = 30$), o gerai emociškai jautėsi tik 29 proc. ($N = 24$) tiriamųjų.

Kaip buvo galima tikėtis, subjektyviai vertinamos asmeninės pajamos (toliau – asmeninės pajamos) smarkiai skyrėsi tarp dirbančių ir kitų respondentų. 3 pav. matyti, kad vertinant asmenines pajamas užimtumo pajėgumo neturinčių ir užimtumo pajėgumą turinčių, bet nedirbančių asmenų grupės yra gana panašios.

Pastaba: naudojami 2014 m. MMA (minimali mėnesinė alga) ir vidutinės mėnesinės algos dydžiai, litais.

3 pav. Epilepsija sergančių suaugusių asmenų asmeninių pajamų ir užimtumo pajėgumo sąsajos (proc.)

Siekiant įvertinti epilepsija sergančių suaugusių asmenų nedarbą nulemiančius veiksnius, atlikta dvinarės logistinės regresijos analizė. Regresuojamas kintamasis „užimtumo pajėgumas“ perkoduotas į dvi kategorijas: neturi darbo (turi užimtumo pajėgumą, bet nedirba arba neturi užimtumo pajėgumo (1)) ir dirba (turi užimtumo pajėgumą ir dirba (0)). Į regresinį modelį įtraukti visi statistiškai reikšmingai su užimtumo pajėgumu susiję kintamieji: amžius, šeiminė padėtis, vaikų turėjimas, išsilavinimas, gyvenamoji vieta, gretutinių ligų buvimas, priepuolių laikas, priepuolių dažnumas, susižalojimo priepuolio metu istorijos turėjimas, epilepsijos trukmė, bendros sveikatos būklės rodiklis ir stigos lygis. Galutinis regresijos modelis¹⁶ gerai tiko duomenims: $\chi^2 = 64,596$, $p = 0,000 < 0,01$, Nagelkerkės determinacijos koeficientas lygus 0,35, Hosmerio-Lemenšou chi kvadratas 1,905, $p = 0,984 > 0,05$. Teisingai klasifikuota 73,4 proc. imties tiriamųjų: 66,3 dirbančių ir 78,7 proc. nedirbančių tiriamųjų.

2 lentelėje pateikiami dvinarės logistinės regresinės analizės rezultatai rodo, kad kiekvieni papildomi amžiaus metai padidina tikimybių santykį 1,050 karto, gretutinių ligų buvimas didina tikimybę, kad asmuo neturės darbo (tikimybių santykis padidėja 2,032 karto). Beveik du kartus (1,736) tikimybių santykis padidėja, kai priepuoliai patiriami bet kuriuo paros metu. Lyginant su santuokoje gyvenančiais ar kohabituojančiais epilepsija sergančiais asmenimis, buvimas nesusituokusiu didina tikimybę būti bedarbiu (tikimybių santykis išauga daugiau nei tris kartus). Gerėjanti bendra sveikatos būklė mažina tikimybę, kad asmuo nedirbs. Tikimybė, kad asmuo nedirbs, mažėja ir turint aukštąjį išsilavinimą.

2 lentelė. Epilepsija sergančių suaugusių asmenų nedarbą nulemiantys veiksniai

	B	S.E.	Wald	df	Sig.	Exp(B)	95proc. PI*
Amžius	,048	,015	9,741	1	,002	1,050	1,018-1,082
Šeiminė padėtis (gyvena su partneriu, (ne-) susituokę)			10,173	2	,006		
Šeiminė padėtis (nevedę, netekėjusios)	1,324	,427	9,621	1	,002	3,757	1,628-8,672
Šeiminė padėtis (gyvena be partnerio: išsiskyrę, našlauja)	-,066	,480	,019	1	,890	,936	2,397
Išsilavinimas (aukštasis)	-1,010	,340	8,821	1	,003	,364	,187-,709
Gretutinės ligos	,709	,345	4,225	1	,040	2,032	1,034-3,995
Priepuolių laikas (bet kuriuo paros metu)	,552	,211	6,858	1	,009	1,736	1,149-2,624
Bendra sveikatos būklė	-,756	,243	9,655	1	,002	,469	,291-,756
Konstanta	-2,238	1,217	3,378	1	,066	,107	

* PI – pasikliautinis intervalas

¹⁶ Iš modelio paeiliui pašalinti kintamieji: stigos lygis, susižalojimo priepuolio metu istorijos turėjimo rodiklis, vaikų turėjimo rodiklis, epilepsijos trukmė, priepuolių dažnumas, gyvenamoji vieta.

Išvados ir diskusija

Neabejojama, kad užimtumas yra svarbus asmenų gyvenimo kokybei (Smeets et al., 2007). Lėtinėmis ligomis sergančių, tarp jų ir epilepsija sergančių asmenų užimtumas yra opi problema. Daugiau nei pusė epilepsija sergančių suaugusių asmenų nedalyvauja darbo rinkoje. Tyrimo rezultatai nestebina ir patvirtina kitų tyrėjų pastebėjimus, kad beveik pusė epilepsija sergančių asmenų nedirba (De Boer, 2005; Doughty et al., 2003; Clarke et al., 2006; Smeets et al., 2007; Elliott, Moore, Lu, 2008; Brusturean-Bota et al., 2013; Majkowska-Zwolińska, Jędrzejczak, Owczarek, 2012). Tyrimas parodė, kad beveik dviejų penktadalių epilepsija sergančių suaugusių asmenų pajėgumas dirbti yra apribotas jų amžiaus ar negalės, tačiau faktiškai kas penktas epilepsija sergantis suaugęs asmuo yra potencialus darbo rinkos dalyvis, bet, deja, bedarbis.

Norintiems įsidarbinti epilepsija sergantiems asmenims trūksta pasiruošimo dalyvavimui darbo rinkoje: daugiau nei pusė užimtumo pajėgumą turinčių, tačiau nedirbančių epilepsija sergančių suaugusių asmenų nori įsitraukti į darbo rinką (nurodė, kad ieškojo darbo), tačiau jų galimybes įsidarbinti dažniausiai riboja darbo įgūdžių, išsilavinimo, darbo patirties stoka. Tokie tyrimo rezultatai rodo didesnio dėmesio epilepsija sergančių suaugusių asmenų paruošimui darbo rinkai poreikį: svarbu išplėsti galimybes šiems asmenims įgyti aukštąjį išsilavinimą, mokytis po formalaus išsilavinimo įgijimo, kelti kvalifikaciją. Išsilavinimas, pasak R. Vaughan (2007), yra bazinis pajėgumas, turintis instrumentinę reikšmę ir galintis palengvinti asmens funkcionavimą kitose gyvenimo kokybės srityse, tarp jų ir užimtumo srityje. Išsilavinimo svarbą epilepsija sergančių asmenų užimtumui taip pat pabrėžia epilepsija sergančius asmenis tyrinėję autoriai (Majkowska-Zwolińska et al., 2012; Marinas et al., 2011).

Epilepsija sergančių asmenų nedarbą lemia tiek individualūs (amžius, šeiminių padėtis, išsilavinimas), tiek ir ligos (priepuolių laikas, gretutinių ligų buvimas) veiksniai. Didėjant amžiui, šansai būti bedarbiu taip pat didėja. Didesnius šansus būti bedarbiais taip pat turi nevedę / vieniši asmenys lyginant su partnerystėje gyvenančiais asmenimis. Tačiau tyrimas parodė, kad sergančiam asmeniui tenkanti atsakomybė už šeimos išlaikymą skatina asmenų užimtumą (išsiskyrę ir partnerio dėl mirties netekę asmenys dirbo dažniau nei kitą šeiminių statusą turintys asmenys).

Ligos matomumas yra svarbus asmenų nedarbą lemiantis veiksnys. Bet kuriuo paros metu patiriami epilepsijos priepuoliai padidina asmens šansus būti bedarbiu. Naktį ar praėjus maždaug valandai po pabudimo patiriami epilepsijos priepuoliai padeda epilepsija sergantiems asmenims išlaikyti savo diagnozę paslapyje, nes liga mažai arba visai nematoma aplinkiniams, todėl asmenų galimybės įsitraukti į darbo rinką išauga.

Apibendrinant galima teigti, kad lėtinė liga daro reikšmingą poveikį asmenų užimtumui (tarp lėtinėmis ligomis sergančių asmenų yra dvidešimčia procentų mažiau užimtų lyginant su sveikais asmenimis), tačiau epilepsija sergančių suaugusių asmenų tyrimas parodė, kad ligos veiksniai yra tik vieni iš mažesnių asmenų užimtumą lemiančių veiksnių.

Literatūra

- Baillie, C. (2011). *Epilepsy and the Workplace: A guide for workers and employers*. Canberra, *Epilepsy ACT*.
- Baker, G. A., Jacoby, A., Buck, D., Stalgis, C., & Monnet, D. (1997). Quality of life of people with epilepsy: a European study. *Epilepsia*, 38(3), 353–362.
- Brazenė, R., & Dorelaitienė, A. (2012). Jaunimo perėjimas iš švietimo sistemos į darbo rinką: Lietuvos atvejis. *Social Sciences*, 77(3), 30–40. <http://doi.org/10.5755/j01.ss.77.3.2768>

- Brusturean-Bota, E., Coadă, C. A., Buzoianu, A. D., & Perju-Dumbravă, L. (2013). Assessment of quality of life in patients with epilepsy. *HVM Bioflux*, 5(3), 82–87.
- Burchardt, T. (2004). Capabilities and disability: the capabilities framework and the social model of disability. *Disability & Society*, 19(7), 735–751.
- Clarke, B. M., Upton, A. R. M., & Castellanos, C. (2006). Work beliefs and work status in epilepsy. *Epilepsy & Behavior*, 9(1), 119–125.
- Crocker, D. A., & Robeyns, I. (2009). 3 Capability and Agency. In C. W. Morris (Ed.), *The Philosophy of Amartya Sen. Contemporary Philosophy in Focus* (pp. 60–90). Cambridge University Press.
- De Boer, H. M. (2005). Overview and perspectives of employment in people with epilepsy. *Epilepsia*, 46(s1), 52–54.
- Doughty, J., Baker, G. A., Jacoby, A., & Lavaud, V. (2003). Cross cultural Differences in Levels of Knowledge about Epilepsy. *Epilepsia*, 44(1), 115–123.
- Jakštienė, S., Purvinis, O., & Susnienė, D. (2013). Analysis of the Most Vulnerable Labour Market Segments During the Period of Economic Development in Lithuania. *Inžinerinė Ekonomika - Engineering Economics*, 24(4), 331–342. <http://doi.org/10.5755/j01.ee.24.4.2240>
- Korchounov, A., Tabatadze, T., Spivak, D., & Rössy, W. (2012). Epilepsy-related employment prevalence and retirement incidence in the German working population: 1994–2009. *Epilepsy & Behavior*, 23(2), 162–167.
- Kuklys, W., & Robeyns, I. (2005). Sen's capability approach to welfare economics. In M. Salles, P. K. Pattanaik, & K. Suzumura (Eds.), *Studies in Choice and Welfare*. Springer.
- Kvedaraitė, N., Repečkienė, A., Glinskienė, R., & Žvirelienė, R. (2012). Jaunimo užimtumas ir jų įsitraukimą į darbo rinką lengvinančios priemonės. *Socialiniai Tyrimai*, 2012(4), 82–90.
- Kvedaraitė, N., Repečkienė, A., Glinskienė, R., & Žvirelienė, R. (2013). Akademinio jaunimo įtrauktis į darbo rinką ir verslininkystės galimybės: kokybinis vertinimas. (Lithuanian). *Taikomoji Ekonomika: Sisteminiai Tyrimai*, 7(1), 61–73. <http://doi.org/10.7720/aesr.1822-7996.2013.7.1.4>
- Locker, D. (2003). *Living with Chronic Illness*. (G. Scambler, Ed.) *Sociology as Applied to Medicine*. Saunders. Retrieved from https://books.google.lt/books?id=OkD1_nAFU2gC
- Majkowska-Zwolińska, B., Jędrzejczak, J., & Owczarek, K. (2012). Employment in people with epilepsy from the perspectives of patients, neurologists, and the general population. *Epilepsy & Behavior*, 25(4), 489–494.
- Marinas, A., Elices, E., Gil-Nagel, A., Salas-Puig, J., Sánchez, J. C., Carreño, M., ... Serratos, J. M. (2011). Socio-occupational and employment profile of patients with epilepsy. *Epilepsy & Behavior*, 21(3), 223–227.
- Mitra, S. (2006). The capability approach and disability. *Journal of Disability Policy Studies*, 16(4), 236–247.
- Moskvina, J., & Okunevičiūtė Neverauskienė, L. (2012). Vulnerable Groups at Lithuanian Labour Market. *Comparative Economic Research. Central and Eastern Europe*, 4(14), 47–63.

- Neverauskienė, L., & Moskvina, J. (2014). Pažeidžiamos gyventojų grupės. *STEPP*, 9, 114–128. Retrieved from <http://www.zurnalai.vu.lt/socialine-teorija-empirija-politika-ir-praktika/article/view/3772/2656>
- Okunevičiūtė Neverauskienė, L. (2012). Neigaliųjų integracija į darbo rinką: padėties vertinimas ir užimtumo didinimo galimybės. *Filosofija. Sociologija*, 23(2), 136–144.
- Panter, K. (2004). Is perceived stigma related to quality of life in individuals with epilepsy? *Department of Experimental Psychology. University of Bristol. MSc Project.*
- Phillips, D. (2006). *Quality of life: Concept, policy and practice*. Routledge.
- Robeyns, I. (2003). The capability approach: an interdisciplinary introduction. In *Training course preceding the Third International Conference on the Capability Approach, Pavia, Italy*. Citeseer.
- Robeyns, I. (2005). The capability approach: a theoretical survey. *Journal of Human Development*, 6(1), 93–117.
- Sen, A. (1993). Capability and well-being. In M. Nussbaum & A. Sen (Eds.), *The quality of life*. Oxford University Press.
- Smeets, V. M. J., van Lierop, B. A. G., Vanhoutvin, J. P. G., Aldenkamp, A. P., & Nijhuis, F. J. N. (2007). Epilepsy and employment: literature review. *Epilepsy & Behavior*, 10(3), 354–362.
- Valeta, T. (2010). Atlas of epilepsies. In C. P. Panayiotopoulos, S. R. Benbadis, R. G. Beran, A. T. Berg, J. Engel Jr, & A. S. Galanopoulou (Eds.), (Vol. 3). Springer Science & Business Media.
- Vaughan, R. (2007). Measuring capabilities: An example from girls' schooling. *Amartya Sen's Capability Approach and Social Justice in Education*, 109–130.
- Vickers, M. H. (1997). Life at work with “invisible” chronic illness (ICI): The “unseen”, unspoken, unrecognized dilemma of disclosure. *Journal of Workplace Learning*, 9(7), 240–252.
- Wada, K., Kawata, Y., Murakami, T., Kamata, A., Zhu, G., Mizuno, K., ... Kaneko, S. (2001). Sociomedical aspects of epileptic patients: their employment and marital status. *Psychiatry and Clinical Neurosciences*, 55(2), 141–146.

THE EMPLOYMENT CAPABILITY OF PEOPLE WITH CHRONIC ILLNESS: CASE STUDY OF PEOPLE WITH EPILEPSY

Sandra KRUTULIENĖ
LSRC Institute of Labour Market Research
Goštauto st. 11, LT-01108 Vilnius
E- mail: sandra.krutuliene@dsti.lt

Summary. The employment of people with chronic illness is lower than that of the general population. However this particular problem does not receive enough attention in the academic discourse in Lithuania. This article analyses the employment situation and factors of people with epilepsy. The employment of people with epilepsy is analyzed based on the Amartya Sen capability approach. Capability approach enables to perform a complex assessment of employment capability of people with epilepsy. In order to grasp the employment capability the article deals with the employment functioning, unemployed people are asked about job search and causes of their unemployment. Factors that may affect unemployment in people with epilepsy are analyzed. The results of the research showed that more than half of the people with epilepsy do not enter the labor market. About 20 % of people with epilepsy have capability for work, but are workless. A significant part of jobseekers can't find work because of lack of the experience for work. Older age, singleness, lower than high education, comorbidities, factors of the disease (epileptic attacks at any time) and general health influence the unemployment. Noted that the individual factors play an important role in the employment of people with epilepsy. However the chronic disease burdens the involvement to labor market for these people. The visibility of the disease is very important and increases a person's chances of being unemployed.

Keywords: chronic illness, epilepsy, employment, labor market.

DIRBANČIŲJŲ SKURDAS LIETUVOJE ES KONTEKSTE: SOCIALINĖS, EKONOMINĖS IR DEMOGRAFINĖS PRIEŽASTYS

Artūras GATAŪLINAS
LSTC Socialinės gerovės institutas
Goštauto g. 11, LT-01108, Vilnius
Tel. (8 5) 275 3568
El. paštas: arturas.gataulinas@gmail.com

Anotacija. Straipsnio tikslas – ištirti dirbančiųjų skurdo situaciją, tendencijas ir socialines, ekonomines bei demografines priežastis Lietuvoje. Nagrinėjant dirbančiųjų skurdo situaciją Lietuvoje, akcentuojama dirbančiųjų skurdo bendroji tendencija ir skurdo lygis pūviais pagal socialinius, ekonominius bei demografinius lygmenis. Straipsnyje atskleidžiami Lietuvos dirbančiųjų skurdą formuojantys procesai ir aiškinamas dirbančiųjų skurdo lygio santykis su bendroju skurdo lygiu bei pajamų pasiskirstymo netolygumu. Nustatyta, kad dirbančiųjų skurdo lygis Lietuvoje 2012 m. nėra aukštas, palyginus su ES šalių vidurkiu. Dirbančiųjų skurdo lygio svyravimui didžiausią poveikį daro ekonominio vystymosi ciklai. Be to, mezo-lygmenyje dirbančiųjų skurdo lygis priklauso nuo namų ūkių struktūros ir namų ūkio narių užimtumo lygio. Dirbančiųjų skurdo lygiui poveikį daro veiksniai, susiję su darbo pobūdžiu ir išsilavinimu: nepilnas užimtumas bei žemas išsilavinimas sukelia didesnę riziką skursti. Straipsnio analizėje naudojami Eurostato statistiniai duomenys, kurie yra analizuojami pasitelkiant koreliacinės-regresinės analizės metodus ir grafinį duomenų sugretinimą.

Raktažodžiai: dirbančiųjų skurdo lygis, bendras skurdo lygis, pajamų pasiskirstymo netolygumas, socialinės išmokos.

Ivadas

Dirbančiųjų skurdo analizė yra gana nauja ekonominių tyrinėjimų sritis, kuria susidomėta XX a. pabaigoje, ryškėjant dirbančių žmonių tendencijai skursti. Ši tendencija parodo dirbančių žmonių stratifikaciją pagal gyvenimo lygį. Po Antrojo pasaulinio karo ilgą laiką buvo manoma, kad nedarbo lygio mažinimas yra efektyvi priemonė kovoje su skurdu, o pats dirbančiųjų skurdas labiau išskirtinis nei dėsningas reiškinys. Darbo gavimas buvo laikomas efektyvia priemone, siekiant asmeniui išbristi iš skurdo. Nepaisant to, įžvalgos apie prastas dirbančiųjų gyvenimo sąlygas ir jų išnaudojimą buvo pateikiamos nuo kapitalizmo susiformavimo pradžios daugiausia kairiosioms politinėms idėjoms atstovaujančių mąstytojų ir mokslininkų. Šiuo metu dirbančiųjų skurdas yra suvokiamas kaip bendražmogiška problema, nepriklausanti nuo ideologinio konteksto. Dirbančiųjų skurdas būdingas ir Lietuvai. Nors Lietuvos dirbančiųjų skurdo lygis 2012 m. nebuvo aukštas, palyginus su ES šalių vidurkiu, tačiau pasižymėjo labai dideliu svyravimu ir buvo itin smarkiai išaugęs per globalinę finansų krizę.

Žvelgiant į dirbančiųjų skurdo ištirtumą ES šalyse, galima tvirtinti, kad tema labiausiai išnagrinėta skurdo veiksnių sisteminimo ir politikos priemonių efektyvumo testavimo aspektais, dažniausiai akcentuojant mikro, mezo ir makro lygmenis. Mikrolygmuo apima veiksnius, kurie lemia skurdo lygį individo lygmenyje. Mezolygmuo apima skurdo lygį, kurį generuoja namų ūkio struktūra. Makrolygmuo apima ekonominius procesus ir socialinę politiką. Dirbančiųjų skurdo lygio tema Lietuvoje yra mažai nagrinėta, kadangi didžiausias dėmesys skiriamas bendrojo skurdo lygio analizei. Dėl to dažnai nuošalyje lieka būtent specifiniai dirbančiųjų

skurdo lygio veiksniai. Šiame straipsnyje naujai, pasibaigus globalinei finansų krizei, vertinama dirbančiųjų skurdo lygio situacija Lietuvoje. Į Lietuvos dirbančiųjų skurdą žvelgiama per tokių veiksnių, kaip išlaikytinių vaikų skaičius, nepilnas užimtumas šeimoje ir žemų pajamų, prizmę.

Straipsnio tikslas – ištirti dirbančiųjų skurdo situaciją, tendencijas ir socialines, ekonomines bei demografines priežastis Lietuvoje.

Darbo objektas yra dirbančiųjų skurdas.

Tema nagrinėjama pagal šiuos **uždavinius**:

1. Apibūdinti dirbančiųjų skurdo veiksnių ištirtumą.
2. Įvertinti Lietuvos dirbančiųjų skurdo tendencijas ir struktūrą.
3. Nustatyti dirbančiųjų skurdo Lietuvoje socialines, ekonomines ir demografines priežastis.

Tyrimo metodai ir metodologija

Darbe yra naudojami Eurostato statistiniai duomenys apie dirbančiųjų ir bendrąjį skurdo lygį, skurdo ribą, pajamų pasiskirstymo netolygumą bei R. Pena-Casas ir kt. (2013) apibendrinti statistiniai duomenys leidinyje „Towards a European minimum income“. Straipsnyje naudojamas Eurostato pateiktas dirbančiųjų skurdo lygio rodiklis, kuriame skurdas traktuojamas kaip santykinis skurdas. Rodiklis vertina dirbančiuosius, kurie nurodo samdomą darbą kaip pagrindinę veiklą, trunkančią bent šešis mėnesius per praėjusius metus, ir gyvena namų ūkiuose, kuriuose ekvivalentinės disponuojamos pajamos yra mažesnės nei 60 proc. šalies ekvivalentinių pajamų medianos. Santykinis skurdo lygio vertinimas parodo asmenų dalį, kurie gauna mažas pajamas palyginus su šalies vidutinėmis pajamomis, tačiau kartu ignoruoja realią perkamąją gyventojų galią. Santykinis skurdo lygio vertinimas atitinka Europinę tradiciją ir kartu skiriasi nuo JAV tradicijos, kurioje dirbančiųjų skurdo lygis yra vertinamas kaip absoliutus skurdo lygis. Absoliutus skurdo lygis yra apskaičiuojamas įvertinant gyventojų poreikių minimumą. Namų ūkiai, kurių suminės pajamos mažesnės nei reikalingos apibrėžtiems minimaliems poreikiams patenkinti.

Straipsnyje nagrinėjamas dirbančiųjų skurdo lygis pagal socialines, ekonomines ir demografines gyventojų charakteristikas, tokias kaip amžius, išlaikytinių skaičius namų ūkyje, išsilavinimas, darbo intensyvumas, darbo pastovumas (nuolatinis, laikinas darbas), darbo dienos trukmė (pilna darbo diena, dalis darbo dienos). Skurdo lygio variacija pagal gyventojų charakteristikas nurodo veiksnius, kurie lemia skurdo lygį. Be to, dirbančiųjų skurdo lygio aiškinimas straipsnyje yra siejamas su bendroju skurdo lygiu ir pajamų pasiskirstymo netolygumu, bendrosiomis ir testuojamomis socialinėmis išmokomis.

ES šalių, aprašančių statistinių duomenų vidutinių dydžių (dirbančiųjų skurdui svarbių kintamųjų) priklausomybes, analizei yra taikomi koreliacinės-regresinės analizės metodai. Atrastos priklausomybės ES šalių atveju nurodo dirbančiųjų skurdo veiksnius, kurie yra svarbūs nagrinėjant dirbančiųjų skurdą Lietuvoje. Be to, koreliacinės-regresinės analizės metodai yra taikomi ir priklausomybės tarp kintamųjų laike analizei Lietuvos atveju, tuo būdu giliau paaiškinant dirbančiųjų skurdo reiškinį Lietuvoje. Be šio kiekybinio metodo yra taikomas ir teorinio dirbančiųjų skurdo konteksto analizės metodas.

Dirbančiųjų skurdo veiksniai: teorinė perspektyva

Kaip tiksliausiai atspindinčius dabartines ekonomines tendencijas, galima išskirti tokius dirbančiųjų skurdo mažinimo politikos tikslus: užtikrinti individų, kurie turi silpnas išsidarbinimo perspektyvas ir patiria pasikartojančius bedarbystės periodus, socialinį saugumą tol, kol jie ras stabilų darbą. Taip pat užtikrinti, kad individai, kurie dirba mažai apmokamą darbą, turėtų

patenkinamas gyvenimo sąlygas, tačiau kartu nesumažėtų paklausa mažai įgūdžių turintiems darbuotojams (OECD Economic Outlook, 2009).

Esami dirbančiųjų skurdo tyrimai pagrįsti daugiausia atskirų šalių atvejo studijomis ir orientuoti į praktinių priemonių išskyrimą, kurios leistų efektyviai sumažinti dirbančiųjų skurdo lygį. Atvejų studijos daugiausia liečia ekonomiškai pažengusias Europos šalis, todėl autorių siūlomos dirbančiųjų skurdo mažinimo priemonės orientuotos į santykinio dirbančiųjų skurdo mažinimą ir yra iš esmės panašios. O skirtumai daugiausia siejasi priemonių orientavimo kryptimi: vieni autoriai labiau akcentuoja pajamų palaikymą individo lygmenyje, o kiti – bendrąsias namų ūkio pajamas.

D. Spannagel (2013) susistemino dirbančiųjų skurdo veiksnius ir suskirstė į dvi stambias grupes: mikrolygio veiksnų grupę ir nacionalinio institucinio konteksto lygio grupę (1 pav.). Pastarosios buvo dar labiau detalizuotos į smulkesnes subgrupes. Anot autorės, mikrolygmens veiksniai paaiškina didžiausią dirbančiųjų skurdo dalį. Tačiau yra svarbūs ir nacionalinio institucinio konteksto veiksniai, kadangi skurdo lygis varijuoja tarp skirtingų šalių.

1 pav. Dirbančiųjų skurdo veiksnų sistema

Šaltinis: Spannagel, D. 2013. In-work poverty in Europe: extent, structure and causal mechanisms. Combating poverty in Europe. <http://cope-research.eu/>

Kaip asmeninį veiksni, labiausiai lemiantį skurdo lygį, D. Spannagel (2003) išskiria žemą atlyginimą, kurį reikėtų laikyti išvestiniu iš darbuotojų žemo išsilavinimo, nesuteikiančio įgūdžių, kurių reikia ekonomikai dėl technologinių pokyčių. Be to, namų ūkio sudėtis gali būti skurdo šaltiniu, kadangi namų ūkis, kuriame yra mažai dirbančiųjų asmenų ir daug išlaikytinių, susiduria su padidinta rizika skursti.

Nacionalinio-institucinio konteksto veiksnų grupės poveikis leidžia paaiškinti dirbančiųjų skurdo skirtumus, lyginant skirtingas šalis. D. Spannagel (2003), apibūdindama nacionalinį institucinį kontekstą, teigia, kad technologiniai pokyčiai lemia, jog mažėja žemos kvalifikacijos darbuotojų ir didėja aukštos kvalifikacijos, ypač informacinių technologijų, darbuotojų poreikis. Dėl globalizacijos žemos kvalifikacijos darbuotojai ekonomiškai pažengusiose šalyse tiesiogiai konkuruoja su besivystančių šalių žemos kvalifikacijos darbuotojais. Aukštos kvalifikacijos darbuotojų poreikis augimas lemia, kad didėja jų atlyginimas. Be to, vykdoma politika, kurią galima pavadinti „Nuo gerovės link atlyginimo“, reiškia, kad didinama individų iniciatyva imtis darbo. Siekiama, kad individų pajamų šaltiniu taptų ne socialinės išmokos, o darbo užmokestis.

R. G. Palacios ir kt. (2009), nagrinėdami Ispanijos dirbančiųjų skurdo atvejį, išskyrė tris plačias dirbančiųjų skurdo veiksmų grupes:

- individualios ir darbo charakteristikos;
- namų ūkio charakteristikos;
- institucinės charakteristikos.

Pažymėtina, jog autoriai, apibūdindami institucines charakteristikas, teigia, kad nors dirbančiųjų skurdui yra svarbiausias pajamų palaikymas, nukreiptas į darbingą amžių (nedarbo išmokos ir socialinė parama), tačiau svarbi yra ir visa socialinės apsaugos sistema.

J. Bradshaw ir kt. (2010) išskiria vaikų turėjimą kaip vieną iš dirbančiųjų skurdo rizikos faktorių. Autorius nagrinėja tokias situacijas, kuomet namų ūkis turi padidintą riziką skursti dėl didelio išlaikytinių skaičiaus palyginus su dirbančiais: buvimas mažas pajamas gaunančiu vienišu tėvu arba gyvenimas poroje, kurioje tik vienas iš suaugusių dirba ir pora turi išlaikytinių vaikų. Panašius dirbančiųjų skurdo veiksmus, nagrinėjant ekonomiškai pažengusias Europos šalis, akcentuoja ir J. Hellier (2010), I. Garcia-Espejo (2006), G. Cooke ir K. Lawton (2006), G. R. Cabrero (2010), M. Radu (2010). A. Angelin ir kt. (2013), nagrinėdami Švedijos dirbančiųjų skurdo atvejį, teigia, kad dirbančiųjų skurdo lygis varijuoja priklausomai nuo ekonominio sektoriaus ir ekonominės veiklos pobūdžio. Didžiausias dirbančiųjų skurdo lygis Švedijoje yra stebimas žemės ūkio ir viešbučių bei restoranų sektoriuose. Australijoje dirbančiųjų skurdas taip pat dažniausiai vertinamas kaip santykinis skurdas. A. Payne (2009) teigia, kad dirbančiųjų skurdo lygio problemą Australijoje galima labiausiai sieti ne su mažu atlyginimu, o su nepilnu namų ūkio narių užimtumu. Japonijoje dirbančiųjų skurdas yra vertinamas tiek kaip absoliutus, tiek ir kaip santykinis. Tačiau dirbančiųjų skurdo vertinimas dažniausiai yra vykdomas ne tiek oficialių statistinių šalies institucijų, kiek tarptautinių organizacijų arba šalies mokslininkų. Šalies vyriausybė nepripažįsta dirbančiųjų skurdo problemos (Sekine, 2008).

JAV dirbančiųjų skurdo lygis yra apibrėžiamas kaip absoliutus skurdo lygis. Absoliutus skurdo lygio rodiklis yra naudojamas aprašant dirbančiųjų skurdo lygį taip pat ir besivystančiose šalyse. Tuo būdu apibrėžtas JAV dirbančiųjų skurdo lygis yra panašus į ES šalių skurdo lygį. Dėl globalinės finansų krizės dirbančiųjų skurdas smarkiai išaugo 2012 m. ir pasiekė 7 proc. (U. S. Bureau of Labor Statistics, 2013). P. Huynh ir S. Kapsos (2013), nagrinėdami besivystančių Azijos šalių dirbančiųjų skurdo lygį, naudoja absoliutaus dirbančiųjų skurdo apibrėžimą. Autoriai teigia, kad dėl smarkiai išaugusios vidurinėsios klasės dirbančiųjų absoliutus skurdas besivystančiose Azijos šalyse smarkiai sumažėjo, tačiau išlieka reikšmingas.

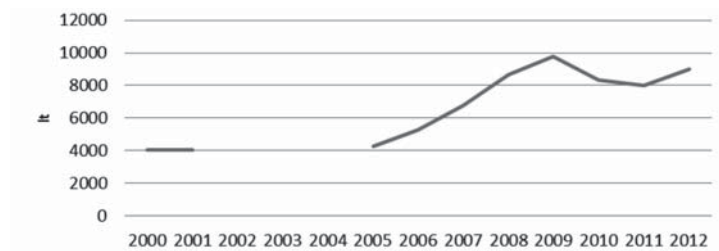
I. Marx ir kt. (2011) pabrėžia pajamų palaikymą namų ūkio kontekste. Anot autorių, minimalus atlyginimas, išmokos ir mokesčių nuolaidos, orientuotos į atskirus individus, nėra efektyvios mažinant dirbančiųjų skurdo lygį, kadangi dirbančiųjų skurdo lygį lemia namų ūkio visuminės pajamos. Kaip efektyviausias priemonės autoriai nurodo universalias išmokas vaikui. O. Kenway (2009) atlikta Jungtinės Karalystės dirbančiųjų skurdo analizė parodo, kad dirbančiųjų skurdas gali būti nagrinėjamas vaikų skurdo kontekste. H. Lohmann ir I. Marx (2008) analizavo, kaip siejasi gerovės valstybės ir dirbančiųjų skurdas. Tyrimo rezultatai atskleidė, kad mažiausias dirbančiųjų skurdo lygis yra Šiaurės Europos šalyse. Šiek tiek didesnis dirbančiųjų skurdo lygis yra būdingas anglosaksų šalims, o didžiausias dirbančiųjų skurdo lygis yra kontinentinės ir Pietų Europos šalyse.

Dirbančiųjų skurdo lygio Lietuvoje tendencijos

Individas yra laikomas skurstančiu dirbančiuoju, jeigu nurodo samdomą darbą kaip savo pagrindinę veiklą, trunkančią bent šešis mėnesius per praėjusius metus, ir gyvena namų ūkyje, kuria-me ekvivalentinės disponuojamos pajamos yra mažesnės nei 60 proc. šalies ekvivalentinių pajamų

medianos. Šiuo būdu nustatyta skurdo riba 2012 m. Lietuvoje buvo 8954 Lt (arba 746 Lt per mėnesį) vienam asmeniui (2 pav.). Kadangi skurdo riba yra santykinis dydis, ji priklauso nuo vidutinių pajamų pokyčių – joms augant, ji auga, o mažėjant vidutinėms pajamoms, skurdo riba mažėja.

2 pav. Skurdo ribos Lietuvoje pokyčiai

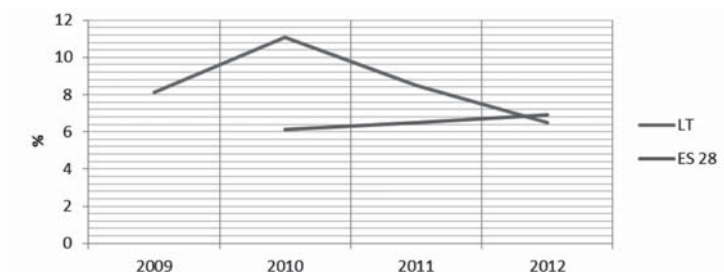
Šaltinis: autoriaus sudaryta remiantis Eurostatu.

Dirbančiųjų skurdo lygio situaciją 2012 m. reikėtų vertinti kaip nedaug geresnę nei ES šalių vidurkis (3 pav.). Vidutinis dirbančiųjų skurdo lygis 28 ES šalyse 2012 m. buvo lygus 6,9 proc., o dirbančiųjų skurdo lygis Lietuvoje tais pačiais metais buvo lygus 6,5 proc. Tai reiškia, kad 2012 m. Lietuvoje buvo 6,5 proc. dirbančiųjų, gyvenančių namų ūkiuose, kuriuose ekvivalentinės disponuojamos pajamos yra žemesnės nei skurdo riba.

Dirbančiųjų skurdo sumažėjimas iki santykinai žemo lygio, palyginus su ES šalių vidurkiu, turi būti labiau siejamas ne su konkrečiais socialinių ir ekonominių priemonių įgyvendinimo pokyčiais, bet su makroekonominiais procesais. Dirbančiųjų skurdo itin aukštas lygis 2010 m. turėtų būti siejamas su staigiu ekonominiu nuosmikiu, smarkiai pasireiškusiu 2009–2010 m. Nedarbo lygis 2010 m. Lietuvoje išaugo net iki 17,8 proc., todėl atitinkamai išaugo namų ūkių skaičius, kuriuose vienas suaugęs asmuo dirba, o kitas ne. Tai lėmė bendrųjų namų ūkių pajamų mažėjimą. Kadangi vertinant dirbančiųjų skurdo lygį yra imamos bendrosios namų ūkių pajamos, 2010 m. sparčiai išaugo ir dirbančiųjų skurdo lygis. Be to, vidutinis atlyginimas 2010 m. buvo pasiekęs savo žemiausią lygį, tad tai buvo kitas veiksnys, skatinantis dirbančiųjų skurdą.

2012 m. ekonomikai stabilizuojantis, t. y. mažėjant nedarbui ir augant vidutiniam darbo užmokesčiui, dirbančiųjų skurdo lygis smarkiai sumažėjo. O pakankamai aukštos socialinės išmokos, orientuotos į vaikus / šeimą (palyginus su kitomis išmokomis), lėmė, kad dirbančiųjų skurdo lygis Lietuvoje 2012 m. buvo žemesnis nei ES šalių vidurkis. Išmokos vaikams / šeimai, kaip rodo teorinėje šio straipsnio dalyje išanalizuota kitų šalių patirtis, yra efektyvi priemonė mažinant dirbančiųjų skurdo lygį.

3 pav. Dirbančiųjų skurdas Lietuvoje ir ES 28, 2009–2012 m.

Šaltinis: autoriaus sudaryta remiantis Eurostatu.

Be šių bendrųjų tendencijų reikėtų akcentuoti, kad Lietuvoje dirbančiųjų skurdo lygis skiriasi kaime ir mieste. Lietuvos statistikos departamento asmeninės užklauskos metu gauta informacija rodo, kad 2012 m. dirbančiųjų skurdas miestuose buvo lygus 5,5 proc., o kaimuose daug didesnis – 13 proc. Tai galima paaiškinti vidutinio darbo užmokesčio ir nedarbo lygio skirtumais miestuose ir kaimuose.

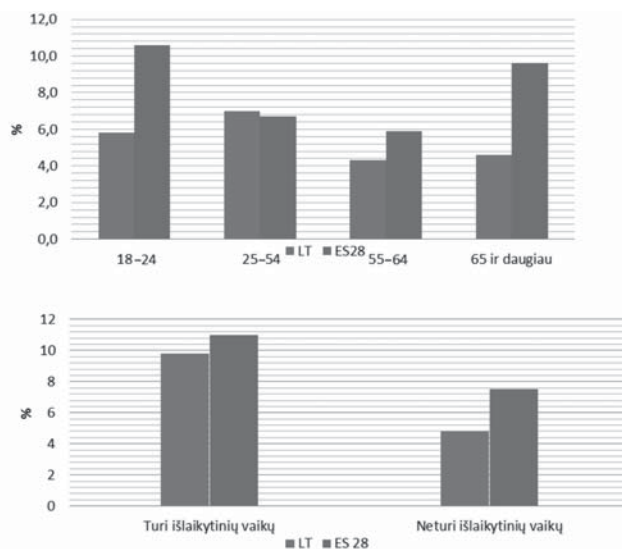
Dirbančiųjų skurdo struktūra

Dirbančiųjų skurdo lygis priklauso nuo socialinių, ekonominių ir demografinių asmenų charakteristikų, kurių bruožai gali būti interpretuojami kaip dirbančiųjų skurdo rizikos šaltinis. Pagrindinės charakteristikos yra šios: amžius, išlaikytinių skaičius namų ūkyje, išsilavinimas, darbo intensyvumas, darbo pastovumas (nuolatinis, laikinas darbas), darbo dienos trukmė (pilna darbo diena, dalis darbo dienos).

Vertinant dirbančiųjų skurdą amžiaus pjūviu matyti, kad amžius gali būti susijęs su dirbančiųjų skurdo rizika. Lietuvoje su didesne skurdo rizika susiduria jaunesni darbuotojai nei vyresni. Didžiausias dirbančiųjų skurdo lygis Lietuvoje yra būdingas 25–54 metų amžiaus grupei, o mažiausias skurdo lygis būdingas vyresniems dirbantiesiems – amžiaus grupėje nuo 55 metų ir vyresniems (4 pav.). Lietuvos dirbančiųjų skurdo lygio rodikliai skiriasi nuo ES, kur situacija kiek kitokia. ES atveju duomenys rodo, kad didžiausias skurdo lygis yra būdingas jauniausiems (18–24 metai) ir vyriausiems dirbantiesiems (65 ir daugiau metų).

Didžiausią dirbančiųjų skurdo lygį Lietuvoje amžiaus grupėse nuo 18–24 metų ir 25–54 metų galima paaiškinti didesniu išlaikytinių vaikų skaičiumi. Šiose amžiaus grupėse didžiausia tikimybė turėti išlaikytinių vaikų, todėl mažėja namų ūkio pajamos, tenkančios vienam asmeniui. Be to, amžiaus grupėje nuo 18 iki 24 metų pasireiškia ir žemo atlyginimo faktorius. Šią tendenciją patvirtina dirbančiųjų skurdo analizė pagal išlaikytinių vaikų turėjimą. Dirbančiųjų skurdo lygis yra didesnis šeimose, kuriose gyvena išlaikytiniai vaikai.

4 pav. Dirbančiųjų skurdas pagal amžiaus grupes ir išlaikytinių vaikų turėjimą Lietuvoje ir ES 28, 2012 m.

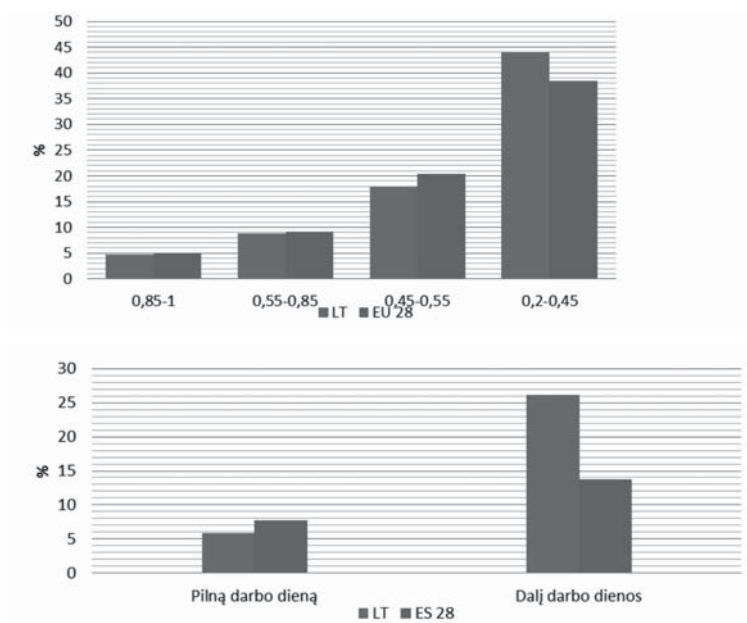

Šaltinis: autoriaus sudaryta remiantis Eurostatu.

Lietuvoje dirbančiųjų skurdo lygis turi tendenciją mažėti, augant darbo intensyvumui (5 pav.). Žemas darbo intensyvumas gali būti susijęs su padidėjusia skurdo rizika. Intensyvumas šiame kontekste reiškia, kokią metų dalį asmuo dirba ir gauna pajamas. Didžiausias skurdo rizikos lygis yra tarp dirbančiųjų, kurie dirba tik labai mažą metų dalį arba, kitaip tariant, turėjo labai žemą darbo intensyvumą (0,2–0,45).

Kitas nepilną užimtumą žymintis rodiklis yra darbas dalį darbo dienos (5 pav.). Tarp dirbančiųjų, kurie dirba pilną darbo dieną, yra daug mažesnis skurdo lygis nei tarp dirbančiųjų, kurie dirba tik dalį dienos. Šie skurdo lygio skirtumai Lietuvoje yra ryškesni nei ES vidurkis.

5 pav. Dirbančiųjų skurdas pagal darbo intensyvumą ir dirbamos darbo dienos dalį Lietuvoje ir ES 28, 2012 m.

Šaltinis: autoriaus sudaryta remiantis Eurostatu.

Analizuojant dirbančiųjų skurdo lygį pagal išsilavinimą galima teigti, kad Lietuvoje kuo aukštesnis dirbančiųjų išsilavinimas, tuo žemesnis jų skurdo lygis. Išsilavinimas ir dirbančiųjų skurdo lygis siejasi dėl to, kad asmenys, turintys aukštesnį išsilavinimą, turi tendenciją turėti aukštesnį vidutinį darbo užmokestį nei asmenys, kurie turi žemesnį išsilavinimą. Žemesnis darbo užmokestis, susijęs su išsilavinimo ir įgūdžių stoka, lemia didesnę riziką skursti.

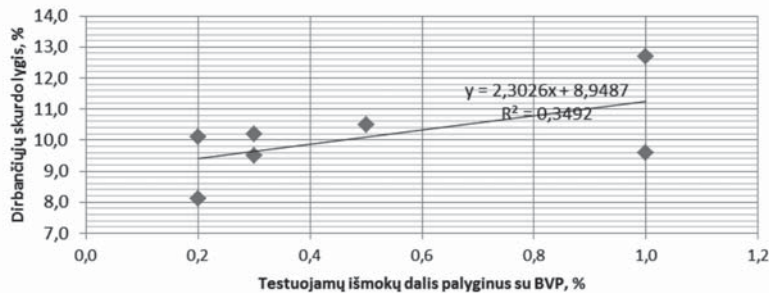
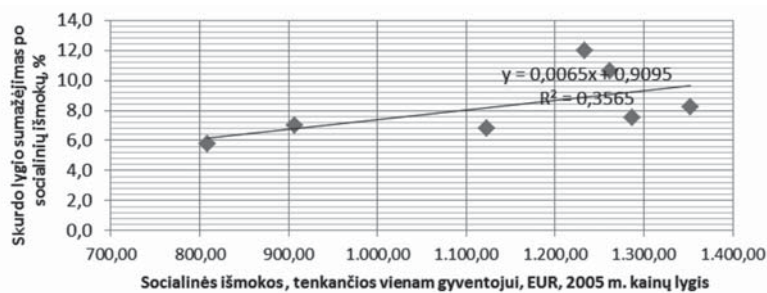
Dirbančiųjų skurdo Lietuvoje priežastys: empirinė perspektyva

Dirbančiųjų skurdo lygį galima sieti su bendrojo skurdo lygiu. Kuo didesnis dirbančiųjų skurdo lygis, tuo didesnis ir bendrasis skurdo lygis, kadangi dirbančiųjų skurdo lygis yra bendrojo skurdo lygio sudedamoji dalis. Tačiau į šią priklausomybę galima žiūrėti ir iš tos perspektyvos, kad kuo didesnis bendrasis skurdo lygis, tuo didesnis ir dirbančiųjų skurdo lygis, kadangi dirbančiųjų skurdo lygis yra vertinamas pagal bendrąsias namų ūkio pajamas. Veiksniai, kurie daro poveikį bendrajam skurdo lygiui, atitinkamai darys poveikį ir dirbančiųjų skurdo lygiui. Remiantis Eurostato pateiktais duomenimis ir autoriaus atliktais skaičiavimais,

koreliacija tarp bendrojo ir dirbančiųjų skurdo lygių ES šalių kontekste yra 0,75. Tai reiškia, kad šalyse, kuriose yra didesnis bendrasis skurdo lygis, bus atitinkamai didesnis ir dirbančiųjų skurdo lygis. Lietuvos atveju 2005–2011 m. laikotarpiu koreliacija tarp bendrojo ir dirbančiųjų skurdo lygio yra 0,78.

Dažnai priemonės, kurios mažina bendrąjį skurdo lygį, kartu mažina ir dirbančiųjų skurdo lygį. Šiuo atveju reiktų akcentuoti socialinių išmokų vaidmenį (6 pav.). Metais, kuriais buvo didesnės bendrosios socialinės išmokos, buvo atitinkamai didesnis skurdo lygio sumažėjimas. Be to, testuojamas socialines išmokas, nukreiptas į skurdžiausius visuomenės sluoksnius, galima tiesiogiai sieti su dirbančiųjų skurdo lygiu.

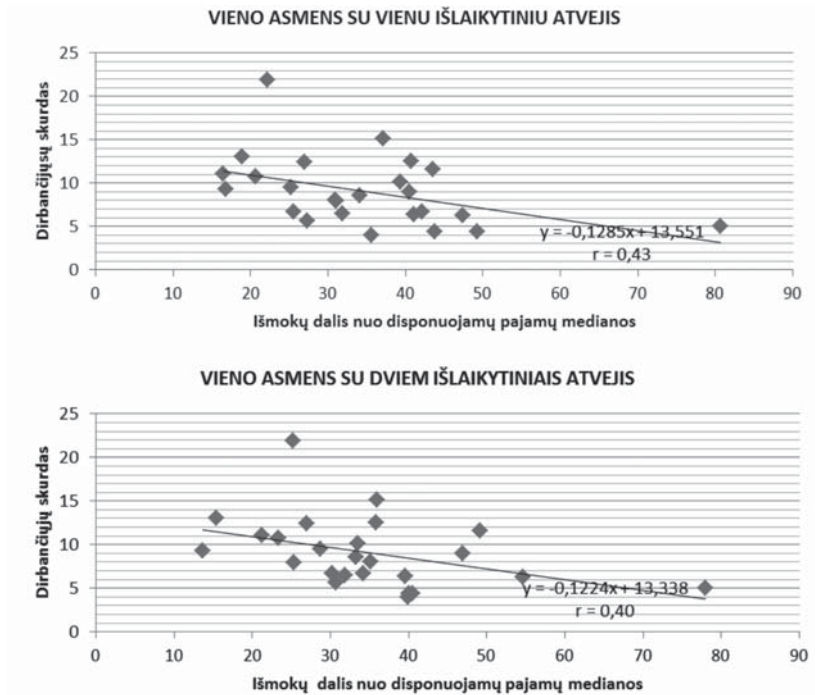
6 pav. Socialinių išmokų (bendrųjų ir testuojamų) sąveika su bendrojo skurdo lygio sumažėjimu ir dirbančiųjų skurdo lygiu Lietuvoje, 2005–2011 m.

Šaltinis: autoriaus apskaičiuota remiantis Eurostatu.

Dirbančiųjų skurdo lygį galima sieti su minimalių pajamų garantavimo schemos dosnumu (pinigine socialine parama). Kuo didesnę dalį nuo ekvivalentinių disponuojamų pajamų sudaro minimalių pajamų garantavimo schemos dosnumas, tuo mažesnis dirbančiųjų skurdo lygis namų ūkiuose, kuriuose yra išlaikytinių vaikų. Remiantis R. Pena-Casas ir kt. (2013) pateiktais pirminiais duomenimis ir autoriaus atliktais skaičiavimais, vieno asmens su vienu išlaikytiniu atveju koreliacijos koeficientas yra lygus 0,43, o vieno asmens su dviem išlaikytiniais atveju – 0,4 (7 pav.).

7 pav. Priklausomybė tarp dirbančiųjų skurdo (namų ūkis su išlaikytiniais vaikais) ir minimalių pajamų garantavimo schemos dosnumo išmokų, palyginus su ekvivalentinių disponuojamų pajamų mediana

Šaltinis: Pena-Casas, R., Ghailani, D., Sabato, S., Nicaise, I. (2013). Towards a European minimum income. European Economic and Social Committee; Eurostat.

Išvados

Dirbančiųjų skurdas yra vienas iš pagrindinių darbingo amžiaus žmonių stratifikacijos veiksnių, turintis ne tik finansinį, bet ir socialinį bei kultūrinį poveikį jų gyvenimui. Lietuvos dirbančiųjų skurdo lygis 2012 m. ES šalių kontekste nėra labai aukštas. Lietuvos rodiklis yra žemesnis nei ES šalių vidurkis. Lietuvos gyventojų skurdas, savo maksimumą pasiekęs 2010 m., smarkiai sumažėjo iki 2012 m. Šiam dirbančiųjų skurdo šuoliui didelę įtaką turėjo globalinė finansų krizė, kuri darė įtaką atlyginimų ir nedarbo lygiui. Didelę riziką skursti turi namų ūkiai, kuriuose bent vienas iš suaugusiųjų nedirba. Ypač tai akivaizdu mažėjančių ir stagnuojančių darbo užmokesčių kontekste. 2012 m. ekonomikai stabilizuojantis ir mažėjant nedarbui, dirbančiųjų skurdo lygis smarkiai sumažėjo. O pakankamai aukštos socialinės išmokos, orientuotos į vaikus / šeimą (palyginus su kitomis išmokomis), lėmė, kad dirbančiųjų skurdo lygis Lietuvoje 2012 m. buvo žemesnis nei ES šalių vidurkis. Išmokos vaikams / šeimai, kaip rodo teorinėje dalyje išanalizuota kitų šalių patirtis, yra efektyvi priemonė, mažinant dirbančiųjų skurdo lygį.

Lietuvoje dirbančiųjų skurdo lygiui didžiausią poveikį turi ekonominio vystymosi svyravimai, kurie lemia bendrąsias namų ūkio pajamas, nes daro poveikį namų ūkio narių užimtumo lygiui (pavyzdžiui, šeimoje tik vienas dirbantis) ir namų ūkio narių atlyginimų lygiui. Taip pat

dirbančiųjų skurdui poveikį daro namų ūkio struktūra. Dirbantieji, kurių namų ūkiuose yra daugiau išlaikytinių vaikų, susiduria su padidinta rizika skursti. Be to, dirbančiųjų skurdo lygiui daro poveikį veiksniai, susiję su darbo pobūdžiu: nepilnas užimtumas ir išsilavinimas, kuris lemia žemesnį darbo užmokestį.

Žvelgiant apskritai, dirbančiųjų skurdas yra bendrojo skurdo lygio dalis. ES šalyse, kuriose yra didesnis bendrasis skurdo lygis, dirbančiųjų skurdo lygis irgi turi tendenciją būti didesnis. Lietuvoje, kada bendrasis skurdo lygis buvo didesnis, dirbančiųjų skurdo lygis irgi buvo didesnis. Lietuvoje dirbančiųjų skurdo lygis sudaro šiek tiek daugiau nei 40 proc. nuo bendrojo skurdo lygio. Todėl veiksniai, kurie mažina namų ūkio narių bendrąjį skurdo lygį, tuo pačiu mažina ir dirbančiųjų skurdo lygį. Šiuo atveju yra svarbios socialinės išmokos. Kuo jos didesnės, tuo skurdo lygio sumažėjimas didesnis. Testuojamos socialinės išmokos, nukreiptos į pačius skurdžiausius visuomenės sluoksnius, tiesiogiai siejasi su dirbančiųjų skurdo lygiu. Dirbančiųjų skurdas, kaip ir bendras skurdo lygis, yra susijęs su pajamų pasiskirstymo netolygumu.

Minimalių pajamų garantavimo schemas, palyginus su ekvivalentinėmis disponuojamomis pajamomis, gali reikšmingai sumažinti dirbančiųjų santykinį skurdo lygį, jeigu jos nukreiptos į namų ūkius, kuriuose yra išlaikytinių vaikų. Kaip rodo ES šalių patirtis, šalyse, kuriose minimalių pajamų schemas, skirtos namų ūkiams su išlaikytiniais vaikais, yra dosnesnės, ten dirbančiųjų skurdo lygis yra žemesnis.

Literatūra

- Angelin, A., Johansson, H, Koch, M. (2013). National Report: Sweden. *Combating Poverty in Europe: Re-organising Active Inclusion Through Participatory and Integrated Modes of Multilevel Governace*. http://cope-research.eu/wp-content/uploads/2013/05/National_Report_Sweden.pdf
- Bradshaw, J.; Bennett, F.; Mayhew, E. (2010). In-work poverty and labour market . segmentation: a study of national policies: United Kingdom. *Peer review in social protection and social inclusion and assessment in social inclusion*.
- Cabrero, G. R. (2010). In-work poverty and labour market segmentation: a study of national policies: Spain. *Peer review in social protection and social inclusion and assessment in social inclusion*.
- Cooke, G.; Lawton, K. (2008). Working out of poverty: a study of the low-paid and the „working poor“. Institute for Public Policy Research. http://www.ippr.org/images/media/files/publication/2011/05/working_out_of_poverty_1616.pdf.
- Employment and Social Developments in Europe 2013. European Commission, Directorate-General for Employment, Social Affairs and Inclusion. Luxembourg: Publications Office of the European Union,
- Eurostat <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/eurostat/home/>
- Frazer, H., Marlier, E. (Ed.) (2010). In-Work Poverty and Labour Market Segmentation in the EU: Key Lessons. Synthesis Report.
- Garcia-Espejo, I.; Ibanez, M. (2006). Working poor and low salaries in Spain: Ananalysis of occupational and household factors related to different situations of poverty, Draft, University of Oviedo, Spain. <http://www.unioviedo.es/mibanez/3.2.%20Trabajadores%20pobres%20en%20ingles.pdf>

- Hellier, J. (2010). Working poor trajectories. EQUIPPE, University of Lille 1, and University of Nantes. EALE/SOLE conference 17-19 June 2010/Paper No. 284. http://www.eale.nl/Conference2010/Programme/PaperscontributedsessionsF/add127998_iKiKBCGD0F.pdf
- Huynh, P., Kapsos, S. (2013). Economic class and labour market inclusion: Poor and middle class workers in developing Asia and the Pacific. ILO Asia-Pacific Working Paper Series.
- Kenway, P. (2009). Eradicating child poverty: the role of key policy areas. Addressing in-work poverty. Joseph Rowntree Foundation.
- Lietuvos Respublikos išmokų vaikams įstatymas. http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=471308
- Lietuvos statistikos departamentas: <http://www.stat.gov.lt/>
- Lohmann, H., Marx, I. (2008). The different faces of in-work poverty across welfare state regimes. In Andreß, H. J. and Lohmann, H. (Eds.), *The Working Poor in Europe: Employment, Poverty and Globalization* (17-47). Cheltenham: Edward Elgar Publishing Limited.
- Marx, I.; Vanhile, J.; Verbist, G. (2011). Combating in-work poverty in Continental Europe: on investigation using the Belgian case. *IZA DP No. 6067*.
- OECD Employment Outlook 2009*. Tackling the Job Crisis. Is the work the best antidote to poverty?
- Palacios, R. G.; Rodriguez, A. M.; G., Pena-Casas, R. (2009). Earnings inequality and in-work poverty. *Working Papers on the Reconciliation of Work and Welfare in Europe*. REC-WP 07/2009.
- Payne, A. (2009). Working poor in Australia: an analysis of poverty among households in which a member is employed. *Family Matters*, No. 81
- Pena-Casas, R.; Ghailani, D.; Sabato, S.; Nicaise, I. (2013). Towards a European minimum income. European Economic and Social Committee.
- Radu, M. (2010). In-work poverty and labour market segmentation: a study of national policies: Romania. Peer review in social protection and social inclusion and assessment in social inclusion.
- Sekine, Y. (2008). The Rise of Poverty in Japan: The Emergence of the Working poor. *Japan Labor Review*, Vol. 5, No. 4.
- Spannagel, D. (2013). In-work poverty in Europe: extent, structure and causal mechanisms. *Combating poverty in Europe*. <http://cope-research.eu/>
- U.S. Bureau of Labour Statistics 2013. A Profile of the Working Poor 2012. BLS Report 1047. U.S. Government Printing Office, 2013.

IN-WORK POVERTY IN LITHUANIA IN THE CONTEXT OF EU: SOCIAL, ECONOMIC AND DEMOGRAPHIC FACTORS

Artūras GATAŪLINAS
LSRC Institute of Social Welfare
Goštauto st. 11, LT-01108 Vilnius
E-mail: arturas.gataulinas@gmail.com

Summary. In-work poverty rate is a relatively new topic for the economic analysis, that grabbed the attention of the researchers in late XX century, when the tendency of the people who in employment to be poor have become noticeable. Before that after the World War II it was a strong belief that employment is the best measure against poverty. But situation were slowly changing. Even before that in the XIX century the progressive thinkers were pointing out the miserable standard of life for the working class. Currently the problem of in-work poverty is becoming the universally accepted and regular research on the behalf of the international organization is now being done.

It's possible to distinguished different ways to look at the in-work of poverty rate. And different countries employed different approaches. In US in-of poverty rate is measured as absolute poverty rate. In Europe in-work poverty rate is mainly measured as relative poverty rate. In Japan in-work of poverty rate is not accepted as a problem by the government, although some investigation of that is carried out by the separate researcher. There is no official rate of poverty indicator in Japan. In most of the developing countries absolute poverty rate is being measured. In Lithuania in-work of poverty rate is being measured as relative poverty rate and is mainly based on European tradition. Although due to low average income of Lithuanian society the absolute measures of poverty would be still very useful. In this article in-work poverty rate is defined as relative poverty rate. It describes proportion of people that live in a household with equalised disposable income less than 60 % of median country's income. To be in-work of poverty rate the other condition should be satisfied as well – the individual should be in employment for at least of six months per year.

In this article it is analyzed the situation of in-work poverty in Lithuania pointing out general tendency with in-work poverty and poverty rate by social-economic and demographic layers. As well it is described the processes that shape the in-work poverty in Lithuania and the relationship between in-work poverty and general poverty and income inequality of society.

The empirical results indicated that in 2012 the in-work poverty rate in Lithuania was slightly smaller than the rate in EU 28. Although from the time series perspective in-work poverty rate fluctuated considerably over the period of 2009-2012. Especially high in-work poverty rate in Lithuania has been in year 2010. Then in-work poverty rate considerably exceeded the EU average rate. That could be related to Global financial crisis, when unemployment rate and income inequality have increased. Thus increased the number of households where some of their members were unemployed. That had a profound impact on household income. With the economic recovery the in-work poverty rate started decrease and finally reached the level that is smaller than EU average.

The in-work poverty rate varies considerably for the separate subgroups of population. That is related to the number of dependents within household. Because of this reason the highest in-work poverty rate is for the age groups of 28-54 and 18-24, where there is a highest chance to have dependent children. As well in-work poverty rate is related to the work intensity and part-time work. Seasonal and unstable work or working only part of the time increased

in-work poverty rate considerably. Beside that in-work poverty rate is related to level of education. Low level of education is related to low income.

It is possible to look at in- poverty rate in the context of macro-social processes. In-work poverty rate is related to general inequality of income and to general at risk of poverty rate. High level of inequality of income and high level of at risk of poverty rate means high level of in-work poverty rate. In-work poverty rate constitutes part of general at risk of poverty rate. The measures that reduce the general at risk of poverty rate at the same time reduces in-work poverty rate. For that it is important overall social transfers and even more so targeted social transfers directed to a household with dependent children and low income.

Key words: in-work poverty rate, at-risk-of-poverty rate, income inequality, social benefits.

PAJAMŲ NELYGYBĖ: SENATVĖS PENSIJŲ VAIDMUO

Daiva SKUČIENĖ
LSTC Socialinės gerovės institutas
Goštauto g. 11, LT-01108 Vilnius
El. paštas: daiva.skuciene@lstc.lt

Anotacija. Straipsnyje analizuojamas senatvės pensijų vaidmuo, mažinant pajamų nelygybę šalyje. Keliami uždaviniai – išanalizuoti atliktus tyrimus pensijų ir pajamų nelygybės tema; išnagrinėti šalies gyventojų požiūrį į nelygybę; išanalizuoti pensininkų pajamų nelygybės ir skurdo Lietuvoje situaciją tarp ES šalių; įvertinti senatvės pensijų indėlį į pajamų nelygybę. Empirinei tyrimo analizei taikoma antrinė Eurobarometro 81.5 (2014), Eurostato, Gyventojų pajamų ir gyvenimo sąlygų tyrimo (2012) duomenų analizė. Pagrindiniai tyrimo rezultatai atskleidė, kad šalies gyventojai ir pensininkai pensinį aprūpinimą vertina prastai, mano, kad pajamų skirtumai yra per dideli, kad žmonės patys turi imtis daugiau atsakomybės už savo gerovę ir kad mokslo bei technikos inovacijos prisidės prie pajamų nelygybės mažinimo. Lietuvos socialinio draudimo pensijų sistema pakankamai prisideda prie pajamų išlyginimo tarp pensininkų, tačiau socialinio draudimo pensijos, būdamos didžiausiu pajamų šaltiniu gavėjų pajamose, negali išspręsti didelės pajamų nelygybės, kuri patiriama pensiniame gyvenimo etape, lyginant su dirbančiais, ir stumia šalies pensininkus į skurdą.

Raktažodžiai: pajamų nelygybė, senatvės pensijos, gyvenimo ciklo nelygybė, skurdas.

Įvadas

Pajamų nelygybė, kaip rodo atliekami tyrimai, turi lemiamą reikšmę žmonių gyvenimo kokybei, moraliniam mikroklimatui, bendrai šalies socialinei ekonominei raidai. Šis reiškinys egzistuoja visose visuomenėse, todėl svarbu įvertinti apimtį ir įvairius socialinius reiškinius pajamų nelygybės kontekste. Auganti arba didelė pajamų nelygybė paprastai siejama su šešėline ekonomika, didesniu nusikalstamumu, didesne socialine atskirtimi ir kitais nepageidaujamais reiškiniais. Nelygybė taip pat sukuria infliacinius kredito burbulus, kai turtingieji nukreipia dalį savo turto į investicijas, o ne į vartojimą (Ward, Himes, 2014). Nelygybė nėra tik nepasiturinčiųjų prasta padėtis, tačiau tai ir bendruomenės abipusė nesėkmė. Ferrarini, Nelson, Sjoberg (2014) nustatė, kad kuo aukštesnės išlaidos nedarbo išmokoms, tuo geresnė sveikata asmenų, turinčių pradinį ir aukštąjį mokslą. Taip pat didesnė lygybė leidžia išsaugoti ekonominę augimą ir ekonomines galimybes viduriniajai klasei (Sholtz, 2010). Taigi pajamų nelygybė visada yra akademinio ir politinio susidomėjimo objektas. Pajamų nelygybės laipsnis kaip socialinis rodiklis yra įvardijamas ir ES socialinės atskirties rodiklių rinkinyje. Kaip grėsmė nacionaliniam saugumui, pajamų nelygybė buvo įvardyta ir Lietuvos nacionalinio saugumo strategijoje 2002 m. Taigi, pajamų nelygybės didėjimas yra nepageidaujamas reiškinys, kurį siekiama įveikti, pasak Luebker (2005), per du principinius mechanizmus: socialinės apsaugos sistemos teikiamas išmokas ir mokesčių sistemos progresyvumą. Didėnis vaidmuo mažinant pajamų nelygybę tenka socialinėms išmokoms, nes, pagal Caminada, Goudswaard (2009), Joumard, Pisu, Bloch (2012), išmokos daugiau sumažina pajamų nelygybę nei mokesčiai EBPO šalyse. Atsižvelgiant į šias tyrimų išvadas, šio straipsnio tikslas yra įvertinti senatvės pensijų kaip ilgalaikių išmokų vaidmenį pajamų nelygybei. Tikslu įgyvendinimui keliami šie uždaviniai: išanalizuoti atliktus tyrimus pensijų ir pajamų nelygybės tema; išnagrinėti šalies gyventojų požiūrį į nelygybę; išanalizuoti pensininkų pajamų nelygybės ir skurdo Lietuvoje situaciją tarp ES šalių; įvertinti senatvės pensijų indėlį į pajamų nelygybę.

Pensijų poveikio nelygybės klausimas nagrinėtas D. Skučienės (2003); R. Lazutkos, D. Skučienės ir kt. (2013). Šio tyrimo duomenys papildys tyrinėjimų srautą tiek naujesniais duomenimis, tiek kitais duomenų analizės metodais.

Teorinis pagrindimas

Analizuojant pensijų ir pajamų nelygybės santykį, mokslinė literatūra orientuojasi tiesiogiai į šio santykio analizę, ekonominę gerovę, išmokų teikimo socialinio teisingumo principus, gyventojų nuostatas ir pirmenybes.

Socialinio teisingumo principai

Teisingumo principus, kuriais remiantis priimami sprendimai dėl išmokų, apibrėžė Fives (2008). Vienas iš teisingumo principų yra lygybė, turinti tris atmainas: lygios pilietinės ir politinės laisvės, lygių galimybių principas ir skirtumų principas, kuris teigia, kad pajamų ir turto nelygybė gali būti pateisinama tuo atveju, jei ji tarnauja mažiau sėkmingiems visuomenės nariams. Lygybę užtikrina garantuojamos bazinės pajamos, universalios viešosios paslaugos, pajamų išlyginimas, lygios galimybės ir pritariamosios veiklos.

Soderstrom (2008) socialinio teisingumo sąvokas, susijusias su perskirstymu, įvardijo kaip „nepavydaus paskirstymo“ (angl. *envy-free allocations*), galimybių lygybę, teisingumo procedūrą (angl. *fair procedure*). Pirmoji arba nepavydaus paskirstymo procedūra reiškia, kad kiekvienas gauna tokią dalį, kokią turi kiti. Pagal Soderstrom (2008), nepavydaus paskirstymo principas reiškia, kad kiekvienas turi būti patenkintas ta dalimi, kurią gauna nepriklausomai nuo jo pirmenybių. Žmonės, turėdami tą patį gėrybių kiekį, gali jomis keistis tobulos konkurencijos sąlygomis. Taigi, kiekvienas turi identiškąsias galimybes, kiekvienas gali uždirbti tas pačias pajamas ir vartoti tiek pat, kiek kiekvienas kitas. Tačiau turėdami skirtingas pirmenybes individai gali pasirinkti dirbti ir vartoti skirtingai ir šie skirtumai neturi sukelti pavydo. Kitas socialinio teisingumo apibrėžimas, pagal Soderstrom (2008), yra galimybių lygybė. Galimybių skirtumai kyla dėl skirtingų priežasčių: kai kurie asmenys stokoja įgūdžių dėl paveldimumo ir sudėtingos vaikystės arba dėl diskriminacijos. Tokiu atveju pajamų nelygybė yra svarbi tiek, kiek ji atspindi galimybių skirtumus. Todėl socialinė politika turi orientuotis į galimybių nelygybės pašalinimą ir kompensuoti šiuos skirtumus. Trečiasis socialinio teisingumo aspektas, pagal Soderstrom (2008), yra teisingumo procedūra. Pagal šią procedūrą kiekvienas asmuo turi turėti vienodas pagrindines laisves, o socialinė ekonominė nelygybė turi atitikti dvi sąlygas: ji turi atitikti pozicijas, esant lygių galimybių sąlygoms, antra, didesnė nauda turi priklausyti tiems, kuriems pasisekė mažiausiai. Antroji sąlyga reiškia, kad pajamų nelygybė yra leistina, užtikrinant išmokas mažiausiai pasiturintiems visuomenės nariams. Soderstrom (2008) pažymi, kad vyriausybės turi galimybę pakeisti pajamų pasiskirstymą. Hyman, Klarsfeld, Ng, Haq (2012) teigė, kad lygių galimybių gynyba priklauso profsąjungoms. Baker (2008), analizuodamas Rawls teisingumo teoriją, pastebėjo, kad lygybė pasireiškia trimis lygiais, kiekvienas iš jų yra skirtingai susijęs su teisingumo suvokimu, konstravimo priemonėmis ar jo turiniu. Baker (2008) požiūriu, socialinis teisingumas yra tai, kaip veikia socialinės institucijos, jų praktika ar procesai.

Carpenter (2009) teigė, kad galimybių metodas ne tik reiškia pajamų perskirstymą užtikrinant pagrindines pajamas, bet kai kuriems žmonėms suteikiant ir papildomus išteklius, siekiant užtikrinti jų galimybes ir transformuoti į funkcionavimą. Galimybių metodas labiau gilinasi, kokie žmonės yra ir ką jie veikia. Carpenter (2009) teigimu, galimybių valstybė pirmiausia turi apginti teises, remdamasi socialiniu teisingumu ir žmonių gerove. Galimybių metodas yra pagrindas progresyviai socialinei politikai išsivysčiusiose kapitalistinėse visuomenėse.

Pensijos ir pajamų nelygybė

Susiedamas su gyvenimo ciklo modeliu, ekonominę gerovę vėlesniame gyvenimo etape aiškina Prus (2000), išskirdamas tris teorijas. Pirmoji yra išmokų perskirstymo, kuri teigia, kad pirmasis gerovės valstybės sistemų tikslas yra perskirstyti pajamas iš labiau pasiturinčiųjų mažiau pasiturintiems. Todėl valstybinės pensijos yra labiau lygiai paskirstytos nei pajamos iš darbo rinkos. Tai kyla iš politinių procesų ir susitarimų darbo rinkoje valstybės viduje. Kadangi kiekvienas asmuo turi vienodą svorį demokratinuose procesuose, valstybė, skirtingai nei darbo rinka, priversta užtikrinti gerovę visiems piliečiams. Dėl to progresyvi pensijų sistema, kuri tampa pagrindiniu pragyvenimo šaltiniu senjorams, sumažina bendrą pajamų nelygybės lygį tarp pagyvenusių žmonių. Nors valstybinės pensijų sistemos ir mažina nelygybę, tačiau kiti pajamų šaltiniai yra labai nelygiai pasiskirstę ir tai sumažina pajamų nelygybės mažinimo poveikį.

Kitas modelis arba teorija, pagal Prus (2000), yra statuso palaikymo modelis. Pagal šį modelį, politikos ir programos turi du tikslus: išlyginti pajamas ir išlaikyti pajamų nelygybę, kuri buvo prieš pensiją, įvertinant didesnes įmokas per gyvenimo ciklą. Trečiasis pajamų nelygybės vėlesnėje gyvenimo stadijoje modelis yra kaupiamųjų pasiekimų modelis arba statuso nukrypimo modelis. Pagal šį modelį, nepaisant perskirstomųjų valstybinių pensijų tikslų, egzistuojanti pensinių pajamų sistema sukuria daugiau pajamų nelygybės nei darbo rinka, kadangi ekonominiai pasiekimai ir nesėkmės kaupiasi per gyvenimo ciklą. Asmenys, turintys aukštą statusą dėl savo aukšto tėvų statuso ar investicijų į žmogiškąjį kapitalą, vidutiniškai finansiškai pasiekia daugiau per savo darbinę karjerą ir pensiniame laikotarpyje. Taip yra todėl, kad aukštesnis išsilavinimas reiškia geresnį darbą, o tai reiškia aukštesnį darbo užmokestį, geresnes darbo sąlygas, užimtumo stabilumą ir aukštesnes pensines išmokas. O tie, kurie turi nepakankamas ekonomines galimybes ir išteklius, išeina į pensiją arba išankstinę pensiją dėl prastų darbo sąlygų ir sveikatos, atleidimo, nedarbo ir kt. Ši grupė dažniausiai remiasi valstybės teikiamomis išmokomis. Prus (2000) tyrimas parodė, kad pagyvenusiems asmenims, priklausantiems žemesnei ir vidurinei klasei, yra labai svarbu išlaikyti ekonominę gerovę ir stabilumą, išlyginant pajamų nelygybę senatvėje.

Hungerford (2003) teigimu, didesnė pagyvenusių žmonių gerovė priklauso nuo daugiau sukaupto turto ir pensinių teisių. Hungerford (2003) savo tyrime nustatė, kad pagyvenusių žmonių pajamų skirtumai Vokietijoje ir JAV yra dėl skirtingų pajamų šaltinių. Didžiausias Vokietijos pensininkų pajamų šaltinis yra iš socialinės apsaugos. JAV socialinės apsaugos išmokos yra tik vienas iš svarbių šaltinių senatvėje. Tačiau Vokietijos socialinės apsaugos sistema gali apsaugoti pensininkų šeimas nuo pajamų nuostolių, o JAV sistema to negali.

Hungerford (2007) teigimu, pagyvenę asmenys nėra homogeniška grupė ir skurdo tempai tarp įvairių subgrupių atspindi šį heterogeniškumą, nes asmens vieta ekonomikoje yra apibrėžiama gana anksti ir laikosi pastoviai iki senatvės. Vaikystės pasiekimai ir nesėkmės kaupiasi gyvenimo ciklo eigoje, kas lemia heterogeniškumą ar nelygybę, kai kohortos išeina į pensiją. Iš esmės turtingieji tampa turtingesniais, o nepasiturintys – dar labiau nepasiturinčiais.

Struktūrinė realybė, kuri vadinama darbo rinka, sąveikauja su gyvenimo ciklo procesais ir sukuria gyvenimo ciklo stratifikaciją. Torche (2015) teigė, kad ryšys tarp dabartinio ir gyvenimo ciklo uždarbčio nėra pastovus per gyvenimo ciklą, kadangi yra labai skirtingi darbo užmokesčio profiliai. Ankstyvosios karjeros pradžioje darbo užmokesčio skirtumas tarp mažai ir daug uždirbančiųjų gali būti pervertintas, žiūrint į vidutinį gyvenimo ciklo darbo užmokestį. Taip pat ir šio skirtumo poveikis pensinio laikotarpio pajamoms nėra labai svarbus.

Svarbi kryptis pensijų ir pajamų nelygybės santykio analizėje tenka institucinei teorinei pozicijai. Institucinės pozicijos nuostatos buvo suformuluotos Titmuss (1974), Taylor-Gooby, Dale (1981), Esping-Andersen (1990; 1999). Pagal šią teoriją, gerovės valstybė suprantama

kaip stratifikacijos sistema. Stratifikacijos tipai atsispindi gerovės valstybės „režimuose“, dėl ko yra skirtingi ir išmokų pasiskirstymo rezultatai. Gerovės valstybės skiriasi ir pagal perskirstymo mechanizmus: ar jos siekia atstatyti, ar modifikuoti darbo rinkoje ir šeimose susiklosčiusius pajamų pasiskirstymo rezultatus. Esping-Andersen gerovės valstybių režimų tipologija papildoma programų dizainais, t. y. naudojamais gerovės valstybės modeliais, kuriais finansuojama ir paskirstomos išmokos (Myles, 1998; Hoskins, 2002). Programų dizaino skirtumai leidžia suprasti išmokų pasiskirstymo rezultatus. Net priklausydamos vienam iš trijų režimų¹⁷ pagal Esping-Andersen, bet turėdamos skirtingus programų dizainus, šalys gali turėti skirtingą pajamų nelygybę tarp gerovės valstybės išmokų gavėjų.

Remdamasis Esping-Andersen gerovės valstybių tipologija, Pierson (2001) teigė, kad skirtingi gerovės valstybės modeliai yra kompleksinių veiksmų rezultatas ir šie modeliai užtikrina labai skirtingus pajamų pasiskirstymo rezultatus. Kleinman (2001), Lund (2002) savo tyrimo išvadoje gerovės valstybės ir pajamų pasiskirstymo santykį pateikia kompleksiskai, t. y. tiek galimybių lygybės, tiek rezultato lygybės aspektu. Jų nuomone, moderniam globaliam pasaulyje turi būti išlaikomas balansas tarp šių vertybinių kategorijų.

1984 m. John Myles teigė, kad pensiniame laikotarpyje pajamų lygis paprastai sumažėja, tačiau ir priešpensinės nelygybės lygis gali būti koreguojamas, priklausomai nuo asmens įgytų teisių į pensijas. Priešpensinė pajamų struktūra koreguojama priklausomai nuo pensijos lygio ir pensijos struktūros. Pensijos lygis yra pensijos santykis su buvusiu darbo užmokesčiu. Pensijos struktūra užtikrina gradacijos laipsnį pensijų pasiskirstyme. Kuo labiau pensijos yra susietos su darbo užmokesčiu ir įmokomis, tuo jos bus nelygesnės. Palme ir Korpi (1998) nuomone, pensijų institucinės struktūros skirtingai perskirsto išmokas dėl skirtingų rinkos ir valstybės vaidmenų, skirtingo rizikų homogenizavimo laipsnio. Nepaisant skirtingų pensijų schemų dizainų, daugelyje išsivysčiusių šalių socialinio draudimo išmokos mažai uždirbusių asmenų yra aukštesnės nei buvusios įmokos, teigia Niehues (2010). Jos nuomone, ypač senatvės ir nedarbo išmokos yra reikšmingos mažinant pajamų nelygybę. Nors perskirstymas nėra būtina sąlyga pensijų sistemoje, dauguma sistemų jį turi. Dizaino svarbą akcentavo Portes (2011) ir teigė, kad su pajamų nelygybe gali būti susiję teisės į išmoką ir mokėjimo trukmės dalykai. Tyrime „Income inequality and growth“ (2012) teigiama, kad išmokos yra paprastai progresinės, nors jų progresyvumo lygis priklauso nuo jų dizaino, t. y. ar jos vienodos, ar susijusios su pajamomis.

Rizikų homogenizavimo laipsnis, kaip minėjo Myles 1984 m., yra vienas iš išmokų nelygybę sąlygojančių veiksmų. Pagal Kristjansson (2007), pajamų, turto ir kultūrinio kapitalo pasiskirstymas atsispindi rizikų pasiskirstyme, o nelygus rizikų pasiskirstymas lemia aukšto lygio nesaugumą. Taigi, pagal Kristjansson (2007), pajamos yra vienas iš svarbiausių nesaugumo veiksnių. Šiandien daugumoje Vakarų šalių vyriausybės politika ir užimtumo santykiai perėjo iš kolektyvinės atsakomybės už rizikų valdymą į didesnę asmeninę savęs aprūpinimą, teigė Cooper (2008). Cooper (2008) tyrimas atskleidė, kad kai atsakomybė už rizikas yra perkeliama ant pačių žmonių pečių, nelygybė padidėja ir pagilėja.

Kita vertus, kalbant apie pensijas neišvengiamai kyla klausimas apie kartų ekonominę lygybę ir, jei tokia yra akivaizdi, tai, pagal Chaney (2012), ji gali būti suvokiama kaip diskriminacinė.

Apie dichotominę valstybę / rinką pensijų mokėjimo šaltinių klasifikaciją pasisakė Lusting, Pessino, Scott (2014) ir teigė, kad pensijos fiskalinėje literatūroje kartais yra traktuojamos kaip rinkos pajamos, o kitais atvejais kaip valstybės išmokos. Valstybės išmokomis traktuojamos todėl, kad jos teikiamos sistemų su dideliu subsidijavimo elementu, o rinkos, nes yra atidėtos pajamos.

¹⁷ Esping-Andersen (1990) išskyrė tris gerovės valstybių režimus: socialdemokratinį, konservatyvųjį ir liberalųjį.

Pirmenybių formavimasis

1999 m. Pedersen atkreipė dėmesį, kad pajamų nelygybės vertinimas visuomenėje susijęs su vertybine – ideologine pozicija. Pagal jį, visuomenė apsibrėžia, koks lygybės laipsnis jai yra tinkamas.

Kananen, Taylor-Gooby, Larsen (2006) (cit. Armingeon, Bonoli, 2006) identifikavo, kad naujos socialinės rizikos pensijų srityje yra didžiausia kliūtis tiems, kurie neturėjo stažo ir turėjo mažas pajamas. Taigi, tie, kurių pajamos yra aukštesnės, ne taip palankiai žiūri į pensijų sistemas, kurias organizuoja tik valstybė. Švedijos duomenys atskleidė, kad nuomonės apie pensijų sistemą nėra labai skirtingos tarp profesinių grupių. Tik pensininkai ir negalintys dirbti labiau teigiamai žiūrėjo į valstybės atsakomybę. Tie, kurie turėjo aukštesnes pajamas, labiau pritarė aktuarišiam teisingumui. Didesnė nedarbo rizika reiškia, kad labiau palaikoma dosni socialinės paramos sistema ir valstybės atsakomybė.

Pirmenybės apie tai, koks turi būti pajamų pasiskirstymas, kyla iš interesų, nacionalinės politikos ir politikos institucijų, teigė Lynch, Myrskyla (2009), kadangi pastarosios generuoja skirtingus pajamų pasiskirstymus, o pirmenybės kyla iš pajamų ar rizikų. Asmeninės pirmenybės apie perskirstomąją socialinę politiką yra stratifikuotos pagal socioekonominę poziciją (pajamos) ir individualų gyvenimo ciklą (amžius), atkreipia dėmesį Beblavy, Thum, Veselkova (2013).

Valstybinių pensijų perskirstymo pobūdį tyrinėjo Grafstein (2014) ir išskyrė du būdus: perskirstymas iš daugiau uždirbančiųjų mažiau uždirbantiems ir lėšų perskirstymas iš dirbančiųjų pagyvenusiems žmonėms. Jo tyrimo rezultatai atskleidė, kad žmonės, turintys didesnes pajamas, mažiau palaiko perskirstymą per valstybines pensijas, o turintys mažesnes nei vidutines pajamas palaiko valstybines pensijų programas.

Metodika

Gyventojų požiūris į pajamų nelygybę ir pensinį aprūpinimą analizuojamas naudojant Eurobarometro 81.5 2014 m. birželio mėnesio duomenis (Eurobarometras 81.5 June 2014 m.). Požiūriui išsiaiškinti pasirenkamos trys grupės: visi gyventojai, pensininkai ir bedarbiai. Šios grupės išskiriamas remiantis Lynch, Myrskyla (2009) tyrimo išvadomis apie pirmenybes (žr. skyrelį anksčiau).

Pensininkų pajamų nelygybei ir skurdui vertinti yra naudojama antrinė Eurostato duomenų analizė. Duomenų analizei yra naudojama hierarchinė klasterinė analizė, 2013 m. duomenys ranguojami didėjančia tvarka.

Pensijų poveikis pajamų nelygybei yra vertinamas naudojant antrinę Gyventojų pajamų ir gyvenimo sąlygų tyrimo 2012 m. duomenų analizę. Duomenų analizei yra naudojamas Gini koeficientas ir vertinamas Gini koeficiento pokytis, atimant socialines išmokas iš disponuojamų pajamų.

Požiūris į pensinį aprūpinimą ir pajamų nelygybę

1 lentelė. Aprūpinimas pensijomis (proc.)

	Visi šalies gyventojai	Pensininkai ar negalintys dirbti	Bedarbiai
Labai geras	0,4	0,8	9,8
Pakankamai geras	16,3	20,5	48,8
Pakankamai blogas	49,4	48,3	29,4
Labai blogas	23,9	27,4	11,9
DK	10,0	3,0	

Šaltinis: Eurobarometras 81.5, 2014 m.

Pastaba: DK – „Nežinau“ (angl. *don't know*)

Galima pastebėti, kad beveik pusė šalies gyventojų, taip pat šalies pensininkai mano, kad aprūpinimas pensijomis yra gana blogas. Beveik pusė apklausoje dalyvavusių bedarbių mano, kad aprūpinimas pensijomis yra gana blogas. Kad aprūpinimas pensijomis labai blogas, mano didesnė dalis šalies pensininkų nei visų šalies gyventojų (daugiau kaip ketvirtadalis). Taigi, galima teigti, kad dauguma tiek šalies gyventojų, tiek pensininkų pensinį aprūpinimą vertina prastai.

Šalies gyventojų nuomonė apie pajamų nelygybę pateikiama 2 lentelėje.

2 lentelė. Per dideli pajamų skirtumai (proc.)

	Visi šalies gyventojai	Pensininkai ar negalintys dirbti	Bedarbiai
Visiškai sutinku	66,2	78,5	73,2
Sutinku	26,6	17,6	19,0
Nesutinku	4,5	1,9	3,8
Visiškai nesutinku	0,8	0,5	2,0
DK	1,9	1,5	2,0

Šaltinis: Eurobarometras 81.5, 2014 m.

Beveik du trečdaliai šalies gyventojų teigia, kad pajamų skirtumai yra per dideli. Dar didesnė dalis pensininkų ir bedarbių arba dauguma yra taip pat linkę manyti, kad pajamų skirtumai yra per dideli. Galima teigti, kad socialinių išmokų gavėjai suvokia pajamų skirtumus, vertindami savo situaciją, t. y. kokias galimybes jie turi, gaudami socialines išmokas.

3 lentelė. Atsakomybės už gerovę strategijos (proc.)

	Visi šalies gyventojai	Pensininkai ar negalintys dirbti	Bedarbiai
Vyriausybė (nacionalinė) turi prisiimti daugiau atsakomybės	33,0	35,1	-
Žmonės turi imtis daugiau atsakomybės	47,3	47,1	38,3
Tai savaiminis klausimas (angl. <i>SPONTANEOUS</i>)	17,0	15,1	23,7
DK	2,8	2,8	100,0

Šaltinis: Eurobarometras 81.5, 2014 m.

Didesnioji dalis šalies gyventojų ir pensininkų mano, kad už gerovę asmuo turi imtis daugiau atsakomybės. Daugiau nei trečdalis šalies gyventojų ir pensininkų mano, kad vyriausybė turi prisiimti daugiau atsakomybės už gerovę. Bedarbiai mano, kad tai priklauso nuo situacijos.

4 lentelė. Inovacijų reikšmė: nelygybės mažinimas (proc.)

	Visi šalies gyventojai	Pensininkai	Bedarbiai
Teigiama reikšmė	43,0	38,9	45,2
Neturi reikšmės	35,0	31,7	30,2
Neigiama reikšmė	6,8	7,9	6,3
DK	15,2	21,5	18,3

Šaltinis: Eurobarometras 81.5, 2014 m.

Žmonės mano, kad praėjus 15 metų mokslo ir technologijų inovacijos turės teigiamą reikšmę nelygybės mažinimui, nors trečdalis galvoja, kad reikšmės neturės.

Apibendrinant galima teigti, kad šalies gyventojai ir pensininkai pensinį aprūpinimą vertina prastai, mano, kad pajamų skirtumai yra per dideli, o patys žmonės turi imtis daugiau atsakomybės ir tiki, kad mokslo ir technikos inovacijos prisidės prie nelygybės mažinimo.

Pajamų nelygybė 65+ amžiaus grupėje

Kvintilinis santykis yra vienas iš pajamų nelygybės matavimų, parodantis, koks yra dvidešimties procentų asmenų, turinčių mažiausias ir didžiausias pajamas, pajamų santykis.

5 lentelė. Šalių klasteriai pagal kvintilinį santykį (kartais) 65+ amžiaus grupėje 2005–2013 m.

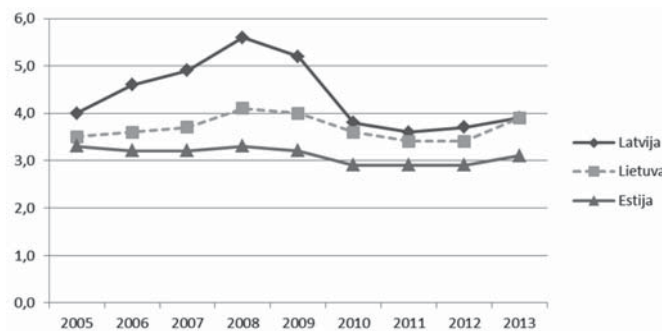
1.	Lenkija, Slovėnija, Malta	3,53
2.	Airija, Austrija	3,9
3.	Vokietija (iki 1990), Lietuva	3,74
4.	Estija, Olandija, Suomija, Švedija, Belgija, Danija	3,15
5.	Čekijos Respublika, Slovakija, Vengrija	2,5
6.	Graikija, Jungtinė Karalystė	4,41
7.	Ispanija, Kipras, Italija, Prancūzija	4,5

Šaltinis: Eurostat

Asmenų 65+ amžiaus grupėje pajamų nelygybė pagal kvintilinį santykį leidžia išskirti 7 šalių grupes, tarp kurių Lietuva patenka į vieną klasterį su Vokietija iki 1990 m.

Ranguojant šalis pagal asmenų 65+ amžiaus pajamų kvintilinį santykį didėjančia tvarka 2013 m., galima pastebėti, kad Lietuva patenka į 16 vietą kaip ir Latvija tarp 27 šalių, Estija su Belgija dalijasi 4 vieta.

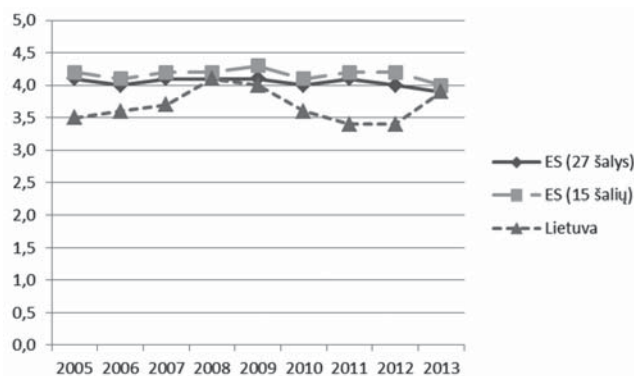
1 pav. Asmenų 65+ amžiaus pajamų kvintilinis santykis Baltijos šalyse (kartais)

Šaltinis: Eurostat

Estijoje asmenų 65+ amžiaus pajamų kvintilinis santykis buvo mažiausias tarp Baltijos šalių ir išliko iš esmės toks pats 2005–2013 m. Mūsų šalyje šio rodiklio dinamika keitėsi 2008–2009 m., t. y. kvintilinis santykis padidėjo ir 2013 m. Lietuvoje asmenų 65+ amžiaus pajamų kvintilinis santykis yra žemesnis nei Latvijos, tačiau 2013 m. pasiekė tą patį lygį.

2 pav. Asmenų 65+ amžiaus pajamų kvintilinis santykis Lietuvoje ir ES šalyse (kartais)

Šaltinis: Eurostat

Lietuvoje asmenų 65+ amžiaus pajamų kvintilinis santykis yra žemesnis nei ES 27 ir 15 šalių vidutiniškai. Tai priklauso nuo pajamų struktūros. Jei mūsų pensininkų didžiausią pajamų dalį sudaro senatvės pensijos, tai ir sąlygoja šį rezultatą, nes pensija yra pakankamai perskirstanti ir jos sklaida apie vidurkį nėra didelė.

Asmenų 65+ amžiaus skurdas

Pajamų nelygybės kompleksiškas vertinimas su skurdo rodikliais leidžia plačiau įvertinti pajamų nelygybės laipsnį ar poreikį intervencijai.

Lietuva, Estija ir Latvija nesudaro vieno bendro klasterio pagal skurdo rizikos lygį vyresnio amžiaus žmonėms (65+ amžiaus). Lietuva nepatenka į bendrą klasterį su kitomis Europos šalimis.

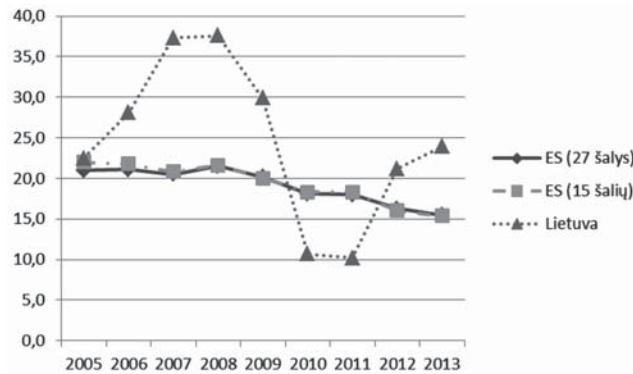
Lietuvos gyventojų skurdo rizika buvo žemiausia tarp Baltijos šalių iki 2011 m., o nuo 2011 m. jau buvo aukštesnė nei Latvijoje (žr. 3 pav.).

3 pav. Skurdo rizikos rodikliai 65+ amžiaus grupėje Baltijos šalyse (proc.)

Šaltinis: Eurostat

4 pav. Skurdo rizikos rodikliai 65+ amžiaus grupėje Lietuvoje ir ES šalyse vidutiniškai (proc.)

Šaltinis: Eurostat

Asmenų 65+ amžiaus grupės skurdo rizikos lygis buvo mažesnis nei ES 27 ir 15 šalių vidutiniškai tik 2010–2011 m. Kitais analizuojamo laikotarpio metais, 2006–2009 ir 2012–2013 m., skurdo rizikos lygis 65+ amžiaus grupėje buvo aukštesnis nei ES šalyse (27 ir 15) vidutiniškai.

Ranguojant Europos šalis pagal skurdo rizikos lygį 65+ amžiaus grupėje didėjančia tvarka 2013 m., galima pastebėti, kad Lietuva yra 24 vietoje tarp 27 šalių, Latvija 21, o Estija 26.

Gyvenimo ciklo pajamų nelygybė

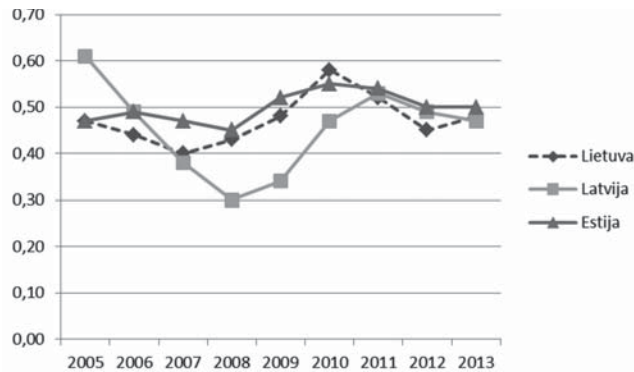
6 lentelė. Šalių klasteriai pagal agreguotą pakeitimo normą (proc.) 2005–2013 m.

1.	Belgija, Slovėnija, Olandija, Jungtinė Karalystė, Malta, Vokietija (iki 1990, ankstesnė FRG teritorija), Suomija, Islandija, Estija, Lietuva	0,47
2.	Italija, Portugalija, Čekijos Respublika, Norvegija, Ispanija	0,53
3.	Lenkija, Slovakija, Vengrija, Švedija, Austrija	0,59

Pagal agreguotą pakeitimo normą Lietuva užima 11 vietą ranguojant didėjimo tvarka tarp 30 Europos šalių, Estija – 14, o Latvija dalijasi 8–9 vietomis su Belgija 2013 m.

Agreguota pakeitimo norma 2005–2007 m. Lietuvoje buvo žemesnė nei Latvijoje ir Estijoje. 2008–2010 m. buvo aukštesnė nei Latvijoje, tačiau žemesnė nei Estijoje. 2010 m. Lietuvoje agreguota pakeitimo norma buvo didžiausia tarp Baltijos šalių, tačiau 2011–2012 m. buvo žemiausia. 2013 m. agreguota pakeitimo norma Lietuvoje vėl susilygino su Latvijos ir Estijos.

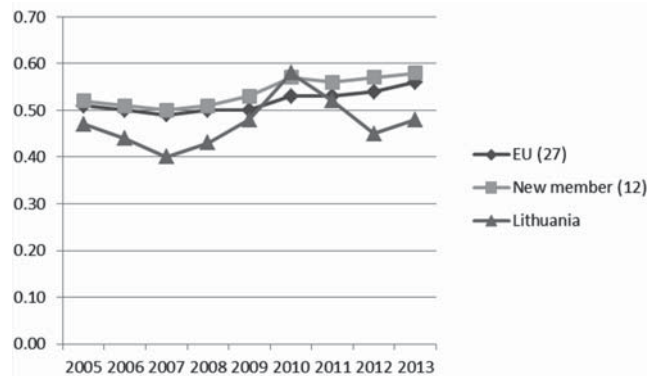
5 pav. Agreguota pakeitimo norma Baltijos šalyse (proc.)

Šaltinis: Eurostat

Agreguota pakeitimo norma buvo žemesnė nei ES, euro srities šalyse vidutiniškai 2005–2009 m., o 2010 m. pasiekė naujų šalių vidurkį ir buvo aukštesnė nei ES 27, nes šalyje darbo užmokesčiai mažėjo greičiau nei socialinės išmokos kriziniu laikotarpiu 2009 m., ir ši situacija atsispindi 2010 m. PGS Eurostato duomenyse. 2011–2013 m. agreguota pakeitimo norma vėl buvo žemesnė ES vidutiniškai.

6 pav. Agreguota pakeitimo norma Lietuvoje ir ES šalyse

Šaltinis: Eurostat

Pastaba: agreguota pakeitimo norma – 65–74 metų amžiaus asmenų pensinių pajamų santykis su 50–59 metų amžiaus asmenų darbinėmis pajamomis (proc.)

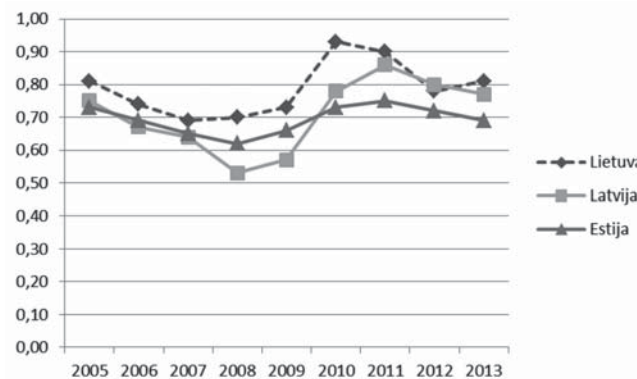
7 lentelė. Šalių klasteriai pagal santykinų medianinių pajamų santykį (proc.) tarp asmenų 65+ amžiaus ir mažesnio nei 65 metų amžiaus 2005–2013 m.

1.	Portugalija, Norvegija, Ispanija, Graikija, Islandija, Vokietija (iki 1990, ankstesnė Vokietijos Federacinės Respublikos teritorija), Austrija, Olandija, Slovėnija, Italija	0,87
2.	Belgija, Suomija, Danija, Estija, Bulgarija	0,73
3.	Čekijos Respublika, Slovakija, Malta, Švedija, Kroatija, Jungtinė Karalystė, Airija, Lietuva	0,80
4.	Prancūzija, Vengrija, Liuksemburgas	0,99

Šaltinis: Eurostat

Pagal santykinių medianinių pajamų santykį Lietuva, ranguojant didėjančia tvarka, dalijasi 10–11 vietomis su Švedija. Estija užima 1 vietą, o Latvija dalijasi 5–6 vietomis kartu su Kipru 2013 m.

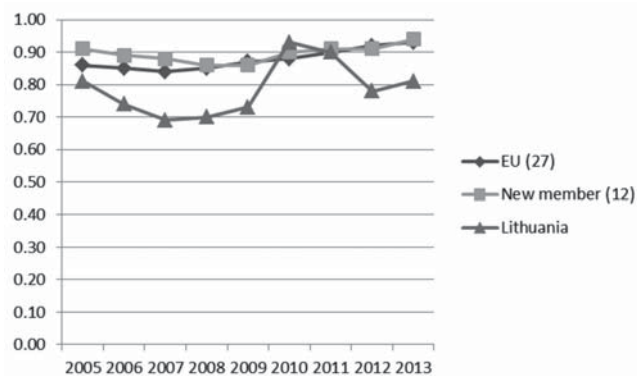
7 pav. Santykinių medianinių pajamų santykis 65+ Baltijos šalyse (proc.)

Šaltinis: Eurostat

Lietuvoje santykinių medianinių pajamų santykis 65+ amžiaus grupei buvo aukščiausias tarp Baltijos šalių iki 2012 m. Nuo 2012 m. šis santykis sumažėjo ir susilygino su Latvijos. 2013 m. vėl tapo aukščiausiu tarp Baltijos šalių.

8 pav. Santykinių medianinių pajamų santykis 65+ amžiaus grupei Lietuvoje ir ES šalyse vidutiniškai (proc.)

Šaltinis: Eurostat

Santykinių medianinių pajamų santykis 65+ amžiaus grupei buvo žemesnis nei ES šalyse vidutiniškai 2005–2009 m. 2010 m. buvo aukštesnis nei ES šalyse vidutiniškai, 2011 m. sumažėjo ir susilygino su ES šalių vidutiniu rodikliu ir 2012–2013 m. vėl buvo žemesnis nei ES šalyse vidutiniškai.

Pensijų poveikis pajamų nelygybei

8 lentelė. Socialinių išmokų poveikis pajamų nelygybei Lietuvoje 2012 m.

Disponuojamos pajamos	Gini / 0,326	Išmokų poveikis nelygybei gini koeficiento mažėjimas	Kvintilinis santykis / disponuojamųjų pajamų 5,68	Kvintilinio santykio pokytis
Disponuojamos pajamos iki socialinių išmokų	0,528	-	-	-
Disponuojamos pajamos iki socialinių išmokų, išskyrus senatvės ir našlaičių pensijas	0,387	-0,061	10,23	-4,55
Disponuojamos pajamos iki senatvės pensijos	0,447	-0,145	24,349	-18,669

Autorės skaičiavimai

Senatvės pensijos disponuojamų pajamų nelygybę mažina apie 15 procentinių punktų, o kvintilinį santykį – apie 19 procentinių punktų. Lyginant su kitomis socialinėmis išmokomis, tai yra viena labiausiai prisidedančių socialinių išmokų prie nelygybės mažinimo. Tai, žinoma, priklauso nuo išmokos dosnumo ir prieinamumo, kitaip tariant, kokia dalis asmenų gauna išmoką ir kokią dalį šios išmokos sudaro pajamose.

9 lentelė. Pajamų šaltinių dalis, vidutinis dydis ir sklaida Lietuvoje 2012 m.

Pavadinimas	Dalis disponuojamose pajamose (proc.)	Vidutinis dydis asmeniui per mėnesį (Lt)	Koncentracija / sklaida – kokiai daliai vyresnių nei 15 m. asmenų tenka pajamų šaltinis (proc.)
Išmokos bedarbiams	0,8	186,44	5,2
Senatvės pensija (išmokos senatvėje)	17,9	749,80	28,4
Išmokos našliams, našlaičiams	1,1	112,59	11,7
Išmokos ligos atveju	0,8	75,33	12,0
Išmokos negalios atveju	4,2	541,31	9,1
Stipendijos	0,1	91,84	1,3
Samdomo darbo atlygis	61,8	1347,13	54,5
Socialinės išmokos šeimai ir vaikams (įskaitant motinystės ir tėvystės išmokas), atskaičius mokesčius	2,71	139,61	12,53
Socialinės atskirties ir kitos socialinės išmokos	1,79	78,88	16,8
Kompensacijos būstui išlaikyti	0,06	16,57	2,54
Disponuojamos pajamos	100	997,22	

Autorės skaičiavimai.

Didžiausia dalis disponuojamose pajamose tarp socialinių išmokų tenka senatvės pensijoms, taip pat gavėjų skaičius yra didžiausias. Taigi, dėl šių priežasčių senatvės pensijos turi didžiausią poveikį pajamų nelygybei. Kitų socialinių išmokų dydis disponuojamose pajamose yra labai

mažas, nors, pavyzdžiui, gavėjų skaičius socialinės atskirties išmokų sudaro apie 17 proc., tačiau šių išmokų poveikis pajamų nelygybei yra nedidelis dėl jų menko dosnumo.

Išvados

Pensijų ir pajamų nelygybės santykis tyrinėjamas analizuojant išmokų teikimo principus, vertinant gyvenimo ciklo etape, analizuojant institucinius pensijų schemų bruožus ir gyventojų pirmenybes bei pensijų schemų palaikymą.

Šalies gyventojai ir pensininkai pensinį aprūpinimą vertina prastai, mano, kad pajamų skirtumai yra per dideli, kad žmonės patys turi imtis daugiau atsakomybės ir kad mokslo bei technikos inovacijos prisidės prie pajamų nelygybės mažinimo.

Lietuvos socialinio draudimo pensijų sistema pakankamai prisideda prie pajamų išlyginimo tarp pensininkų: pensininkų pajamų nelygybė yra vidutinė Europoje, tačiau didesnė nei Estijoje. Senatvės pensijos labiausiai mažina pajamų nelygybę tarp visų socialinių išmokų, nes sudaro didžiausią disponuojamų pajamų dalį, aprėpia didžiausią gyventojų dalį ir yra vidutiniškai didesnė nei kitos socialinės išmokos.

Socialinio draudimo pensijos, būdamos didžiausiu pajamų šaltiniu gavėjų pajamose, negali išspręsti didelės pajamų nelygybės, kuri patiriama pensiniame gyvenimo etape, lyginant su dirbančiais, ir stumia šalies pensininkus į skurdą. Agreguota pakeitimo norma Lietuvoje yra žemesnė nei ES vidutiniškai, 2013 m. buvo žemiausia tarp Baltijos šalių. Medianinių pajamų santykis Lietuvoje yra žemesnis nei ES vidutiniškai, tačiau aukštesnis nei kitose Baltijos šalyse. Lietuvos gyventojų 65+ skurdo rizikos lygis buvo žemiausias tarp Baltijos šalių iki 2011 m., o nuo tų metų iki dabar skurdo rizikos lygis didėja. Lietuvos gyventojų skurdo rizikos lygis 65+ amžiaus grupėje buvo vienas aukščiausių tarp Europos šalių 2013 m.

Literatūra

- Armingeon, K., Bonoli, G. (2006). The politics of post- industrial welfare states: adapting post-war social policies to new social risks. London and New York: Routledge, Taylor&Francis Group.
- Baker, E. C. (2008). Rawls, equality, and democracy. *Philosophy and social criticism*, Vol. 34 No.3, 203-246.
- Beblavy, M., Thum, A.E., Veselkova, M. (2013). Education and social protection policies in OECD countries: Social stratification and policy intervention. *Journal of European Social Policy*, 23(5), 487-503.
- Carpenter, M. (2009). The capabilities approach and critical social policy: lessons from the majority world? *Critical social policy*, vol.29(3),351-373.
- Chaney, P. (2012). Equality and territorial (in-) justice? Exploring the impact of devolution on social welfare for older people in the UK. *Critical Social Policy*, 33(1,) 114-139.
- Cooper, M. (2008). The inequality of security: Winners and losers in the risk society. *Human relations*, vol.61(9), 1229-1258.
- Esping-Andersen, G. (1990). Three worlds of welfare capitalism. UK: princeton University Press.
- Esping-Andersen, G. (1999). Social foundations of postindustrial economies. Oxford university press.

- Ferrarini, T., Nelson, K., Sjoberg, O. (2014). Decomposing the effect of social policies on population health and inequalities: an empirical example of unemployment benefits. *Scandinavian Journal of Public Health*, 42, 635-642.
- Fives, A. (2008). Political and philosophical debates in welfare. Palgrave macmillan.
- Grafstein, R. (2014). Public pensions and the intergenerational politics of aging societies. *Journal of Theoretical Politics*, 1-28.
- Hyman, R. Klarsfeld, A. Ng, E. Haq, R. (2012). Introduction: social regulation of diversity and equality. *European journal of industrial realtions*, 18(4), 279-292.
- Hoskins, D. D. (2002). Thinking about ageing issues. *International social security review*, vol. 55, 13-20.
- Hungerford, T. L. (2003). Is there an American way of aging?: income dynamics of the elderly in the United States and Germany. *Research on aging*, vol.25 No.5, september, 435-455.
- Hungerford, T. L. (2007). The persistence of hardship over the life course. *Research on aging*, vol.29 No.6, november, 491-511.
- Income inequality and growth: the role of taxes and transfers (2012). Economic Department Policy Note no.9. [žiūrėta 2014 m. vasario 20 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.oecd.org/eco/public-finance/49417295.pdf>
- Joumard, I. Pisu, M. Bloch, D. (2012) Tackling income inequality: the role of taxes and transfers. *OECD Journal: Economic Studies*. [žiūrėta 2014 m. vasario 5 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.oecd.org/eco/public-inance/TacklingincomeinequalityTheroleoftaxesandtransfers.pdf>
- Kleinman, M. A. (2001). European Welfare State? European Union Social Policy in Context. Palgrave macmillian.
- Korpi, W., Palme, J. (1998). The paradox of redistribution and strategies of equality: welfare state institutions, inequality, and poverty in the Western countries. *American sociological review*, vol. 63, october, 661-687.
- Kristjansson, A. L. (2007). On social equality and perceptions of insecurity: a comparison study between two European countries. *European journal of criminology*, vol.4 (1), 59-86.
- Lynch, J. Myrskylä, M. (2009). Always the third rail? Pension income and policy preferences in European Democracies. *Comparative Political Studies*, vol. 42, No. 8, August, 1068-1097.
- Luebker, M. (2005). The impact of taxes and transfers on inequality. *Travail Policy Brief No.4*. [žiūrėta 2014m. vasario 15d.]. prieiga per ineternetą: http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_protect/---protrav/---travail/documents/publication/wcms_160436.pdf
- Lund, B. (2002). Understanding state welfare: social justice or social exclusion? Sage publications.
- Lustig, N. Pessino, C. Scott, J. (2014). The impact of taxes and social spending on inequality and poverty in Argentina, Bolivia, Brazil, Mexico, Peru and Uruguay: introduction to the special issue. *Public finance review*, vol.42(3), 287-303.
- Myles, J. (1984). Old age in the welfare state: the political economy of public pensions. Boston, Toronto: Little, Brown and company.
- Myles, J. (1998). How to design a “Liberal” welfare state: a comparison of Canada and the United States. *Social policy and administration*, vol.32, No.4, december, 341-364.

- Niehues, J. (2010) Social spending generosity and income inequality: a dynamic panel approach. Discussion Paper No. 5178, september. Žiūrėta [2014 m. vasario 17 d.]. Prieiga per internetą: <http://ftp.iza.org/dp5178.pdf>
- Pierson, P. (2001). The new politics of the welfare state. Oxford university press.
- Prus, S. G. (2000). Income inequality as a Canadian cohort ages: an analysis of the later life course. *Research on aging*, vol.22 No. 3, May, 211-237.
- Scholtz, H. (2010). Inequality rose from above, so it shall fall again: income skewness trends in 16 OECD countries as evidence for a second Kuznets cycle. *International journal of comparative sociology*, 51(4), 246-267.
- Soderstrom, L. (2008). The economics of social protection. MA, USA: Edward Elgar, Cheltenham, UK*Northampton.
- Taylor-Gooby, P., Dale, J. (1981). Social theory and social welfare. London: Edward Arnold.
- Titmuss, R. M. (1974). Social policy an introduction. London George Allen and Unwin, Boston, Sydney.
- Torche, F. (2015). Analyses of intergenerational mobility: an interdisciplinary review. *ANNALES, AAPSS*, 657. No.1, January, 37-62.
- Ward, K., Kenneth, R. Himes, O.F.M. „Growing apart“: the rise of inequality. *Theological studies*, vol. 75(1), 118-132.

INCOME INEQUALITY: THE ROLE OF OLD-AGE PENSIONS

Daiva SKUČIENĖ
LSRC Institute of Social Welfare
Goštauto st. 11, LT-01108 Vilnius
E-mail: daiva.skuciene@lstc.lt

Summary. The growing or high income inequality is usually related with shadow economy, higher criminality, higher social exclusion and with other undesirable phenomena. So income inequality always is on the topic of academics and politicians. For the reduction of such undesirable phenomena two mechanisms are used: social security benefits and progressiveness of taxes (Luebker (2005)). The higher role for the reducing of income inequality devotes for social benefits. According to Caminada, Goudswaard (2009), Joumard, Pisu, Bloch (2012) social benefits more reduced income inequality than taxes in OECD countries. The analyses of Lithuanian social insurance old age pensions and their role for reduction of income inequality are provided in this paper. A few objectives were delivered for the implementation of the purpose: first, to analyse previous researches on the topic: the role of pensions on income inequality; to analyse the attitudes of country population to income inequality; to analyse the income inequality and poverty of Lithuanian retirees among other EU countries; to evaluate the impact of old age pension on income inequality.

The previous researches revealed that impact of pensions on income inequality is analysed on the bases of principles of benefits providing, on the bases of life cycle, on the institutional features of pension systems also on the analyses of priorities of people and their preferences to particular type of pension scheme.

For the empirical analyses the secondary analyses of Eurobarometer 81.5 (2014), Eurostat, EU- SILC (2012) data was used. The main findings of research were such: the Lithuanian inhabitants and retirees think that pension provision is rather bad, the differences of income are too high, the people have to show more initiative for their welfare and the innovation will have more impact on the reduction of income inequality in the future. The Lithuanian social insurance pension system has significant impact on income inequality reduction among retirees. However, the social insurance pensions as the biggest income source among income of retirees, cannot solve big life cycle inequality, which is reflect by replacement norm and so push country retirees to poverty.

Keywords: income inequality, old-age pensions, life-cycle inequality, poverty.

VISUOMENĖS GRUPIŲ POŽIŪRIS Į SOCIALINĖS PAŠALPOS ORGANIZAVIMĄ KAIP SOCIALINĖS PARAMOS POLITIKOS REFORMOS VEIKSNYS

Laimutė ŽALIMIENĖ
LSTC Socialinės gerovės institutas
Goštauto g. 11, LT-01108, Vilnius
El. paštas: laimazali@gmail.com

Arūnas POVILIŪNAS
Vilniaus universiteto Filosofijos fakultetas
Universiteto g. 9/1, LT-01122, Vilnius
El. paštas: arunas.poviliunas@fsf.vu.lt

Romas LAZUTKA
Vilniaus universiteto Ekonomikos fakultetas
Saulėtekio g. 9, LT-10222, Vilnius

Anotacija. Įvairių visuomenės grupių požiūris į socialinės paramos gavėjus ir jiems teikiamos paramos organizavimą leidžia spręsti, kokie socialinės paramos politikos principai visuomenės ar politikų bus palaikomi, o kokie sulauks nepritarimo ir bus sunkiai įgyvendinami. Atlikto tyrimo rezultatai leidžia teigti, kad Lietuvoje didžioji dalis savivaldybių socialinės paramos politikoje dalyvaujančiųjų palaiko socialinės pašalpos mokėjimą reglamentuojančias nuostatas, įtvirtinančias kontroliuojančias ir drausminančias socialinės pašalpos gavėjus nuostatas. Šias nuostatas galima apibūdinti kaip moralinės varguomenės diskursą, kuriam būdingas dominuojantis neigiamas požiūris į pašalpos gavėjus ir liberalios socialinės paramos politikos palaikymas. Tai, kad piniginės socialinės paramos reforma Lietuvoje turi gana platų įvairių socialinių grupių palaikymą, leidžia kalbėti apie galimą šios reformos sėkmingą įgyvendinimą. Kita vertus, moralinės varguomenės diskursas kuria diskriminuojančią aplinką, kuri ateityje gali padidinti visuomenės socialinę stratifikaciją, išstumiant socialinės pašalpos gavėjus į visuomenės užribį.

Raktažodžiai: visuomenės grupės, požiūris, socialinės pašalpos gavėjai, socialinės paramos reforma, moralinės varguomenės diskursas.

Įvadas

Viešasis diskursas yra vienas iš svarbių veiksnių, nuo kurio priklauso reformų sėkmė arba yra svarbus veiksnys kalbant apie pasipriešinimo pokyčiams problemas. Taigi, kalbant apie piniginės socialinės paramos politikos reformą Lietuvoje, yra aktualu nagrinėti viešąjį diskursą. Tyrėjai atkreipia dėmesį, kad reformos priimamos tada, kai normatyvinis ir kognityvinis diskursai papildo vienas kitą (Schmidt, 2005). Paprastai įvairios bendruomenės, visuomenės grupės turi tam tikras nuostatas paramos gavėjų atžvilgiu, o požiūris į socialinės paramos gavėjus ir jiems teikiamos paramos organizavimą leidžia prognozuoti, kokie socialinės paramos politikos principai visuomenės ar politikų bus palaikomi, o kokie sulauks nepritarimo ir bus sunkiai įgyvendinami. Įvairių visuomenės grupių požiūris į socialiai pažeistus, paramos reikalingus asmenis atspindi diskursus, kurie, diskurso analizės požiūriu, daro tiesioginę įtaką

socialinės paramos politikai. Kitaip tariant, viešasis diskursas turi poveikį socialinės politikos ypatumams. Straipsnyje vadovaujama R. Levitas diskurso samprata, kuri skiriasi nuo diskurso sampratos, paplitusios kritinės diskurso analizės mokyklose ir labiau akcentuojančios įvairių tekstų lingvistinę, pragmatinę, sociolingvistinę ir pan. analizę (Wodak, Meyer, 2009; Dijk, 2000; Fairclough, 2003). Būtent R. Levitas panaudojo diskurso analizę, aiškindama skirtingas socialinės atskirties interpretacijas ir analizuodama, kaip tos interpretacijos yra susijusios su skirtingais socialinės politikos profiliais (Levitas, 2005).

Savo knygos įvade R. Levitas diskursą apibūdino kaip susijusių sąvokų matricą, kuri padeda suprasti socialinį pasaulį. Kadangi ši matrica struktūroja supratimą, ji daro įtaką ir žmonių veiksmams. „Diskursas apima ir veikimo pasaulyje būdus, ir pasaulio apibūdinimą“ (Levitas, 2005, p. 3). Analizuodama britų socialinę politiką, R. Levitas išskyrė tris skirtingus socialinės atskirties diskursus: *perskirstymo diskursą* išplėtojo britų kritinė socialinė politika, kuri labiausiai akcentavo skurdą; *moralinės varguomenės diskursas* yra būdingiausias Naujajai dešinei, kuri buvo linkusi pabrėžti socialiai atskirtųjų deviacinę subkultūrą, moralinį nuopuolį ir jų priklausomybę nuo pašalpų; *socialinis integracinis diskursas* pirmiausia akcentuoja integracinę apmokamo darbo funkciją. R. Levitas socialinės atskirties diskursus suklasifikavo Didžiosios Britanijos socialinės politikos analizės pagrindu. Į klausimą, ar ši klasifikacija tinka Lietuvai, straipsnyje tiesiogiai neatsakinėjama, tačiau straipsnyje gvildenamos problemos požiūriu yra svarbu tai, kad R. Levitas tyrimas aiškiai išskyrė socialinę politiką formuojančius socialinės atskirties diskursus, kurie apima ir socialinės atskirties interpretavimą, ir socialinės atskirties mažinimo priemones.

Yra atlikta nemažai tyrimų, gilinantis, kaip neturtingieji, paramos gavėjai vaizduojami žiniasklaidoje, kaip požiūriai veikia gerovės politiką ir pan. Teigiama, kad neturtingųjų vaizdavimas ar visuomenės pritarimas socialinės paramos politikai yra susiję su institucine gerovės režimo logika, pavyzdžiui, socialdemokratinuose gerovės režimuose žmonės labiau remia socialinės paramos politiką, o liberaliuose gerovės režimuose tai daro nenoriai. Kitaip tariant, viešoji parama gerovės politikai ir diskusijos apie vargšų nusipelnymą gauti paramą siejama su institucine gerovės logika (Larsen and Dejgaard, 2013; Larsen, 2007). Taigi, šiame kontekste įdomu palyginti, ar įvairių visuomenės grupių nuomonė apie pinigines paramos reformos pagrindines nuostatas Lietuvoje taip pat prisideda ir patvirtina ankstesnių įvairių tyrimų rezultatus bei tyrėjų išvadas apie šalyje dominuojantį liberalų politinį socialinį diskursą ir socialinę politiką (Guogis, 2014).

Šiame straipsnyje analizuojamas įvairių visuomenės grupių požiūris į socialinės pašalpos teisinio reglamentavimo ypatumus ir pokyčius, kurie buvo įgyvendinami Lietuvos socialinėje politikoje 2011–2014 m., tobulinant socialinės paramos sistemos efektyvumą. Straipsnis remiasi 2013 m. atlikto empirinio tyrimo duomenimis,¹⁸ kurie leidžia vertinti, koks požiūris į paramos gavėjus dominuoja vienoje ar kitoje socialinėje grupėje, ir aptarti, kokį poveikį šis požiūris gali turėti naujų socialinės paramos politikos nuostatų įgyvendinimui.

¹⁸ Anketinė apklausa buvo atlikta 2013 m. įgyvendinant Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos finansuojamą projektą „Piniginės socialinės paramos nepasiturintiems gyventojams teikimo, vykdant savarankiškąją savi-valdybių funkciją, perspektyvos“ (sutarties Nr. D4-332, 2013-07-30).

Empirinio tyrimo ištakos: socialinės pašalpos reforma ir jos pirmieji rezultatai

Šioje straipsnio dalyje trumpai pristatoma socialinės pašalpos reformos Lietuvoje 2012–2014 m. samprata, tikslai ir pagrindinės nuostatos, kadangi toliau analizuojamo empirinio tyrimo ištakos bei poreikis gimė įgyvendinant šią reformą.

Piniginė socialinė pašalpa¹⁹ Lietuvoje skiriama nepasiturintiems gyventojams, kurių pajamos vienam asmeniui mažesnės už valstybės remiamas pajamas (VRP) – 102 eurus vienam asmeniui per mėnesį. Piniginė socialinė parama teikiama įvertinus asmens (šeimos) gaunamų pajamų ir turimo turto dydį, o darbingi gyventojai, pretenduojantys į socialinę pašalpą, turi dirbti arba bent ieškoti darbo.

Prieš ekonominę krizę padidintos valstybės remiamos pajamos šalyje socialinę paramą padarė santykinai dosnią (ypač daugiau vaikų turintiems, dėl ekvivalentinių skalių nebuvimo). Krizės metu centrinės valdžios nuspręsta apriboti paramos išlaidas ir tam įgyvendinti pasitelkta strategija – socialinės paramos reforma, paramos decentralizacijos ir kt. priemonės. Nuo 2012 m. sausio 1 d. įsigaliojo *Lietuvos Respublikos piniginės socialinės paramos nepasiturintiems gyventojams įstatymas*, kuriuo šalyje pradėta piniginės socialinės paramos sistemos pertvarka, pabrėžiant tokius tikslus, kaip siekis didinti darbingo amžiaus darbingų asmenų motyvaciją integruotis į darbo rinką, mažinti ilgalaikę priklausomybę nuo socialinės paramos, skurdo spąstų riziką, piktnaudžiavimo pinigine socialine parama galimybes ir užtikrinti piniginę socialinę paramą tiems asmenims, kuriems jos labiausiai reikia. Įstatymu sudarytas teisinis pagrindas piniginę socialinę paramą nepasiturintiems gyventojams teikti įgyvendinant du modelius: kaip valstybinę (valstybės perduotą savivaldybėms) funkciją ir kaip savarankiškąją savivaldybių funkciją penkiose bandomosiose (pilotinėse) savivaldybėse. Tokiu būdu, siekiant sustiprinti savivaldybių galias ir įtraukti bendruomenes į piniginės socialinės paramos teikimo procesą, daugiau teisių bei atsakomybės, skiriant piniginę socialinę paramą, suteikta pačioms savivaldybėms. Penkios bandomosios (pilotinės) savivaldybės (Akmenės rajono, Panevėžio rajono, Radviliškio, Raseinių ir Šilalės rajonų) 2012–2014 m. piniginę socialinę paramą turėjo teikti vykdydamos savarankiškąją savivaldybių funkciją, finansuojamą iš savivaldybių biudžetų lėšų. Įstatymas leido tiek bandomosioms (pilotinėms) savivaldybėms, tiek 55 savivaldybėms, kurios nedalyvauja pilotiniame projekte, pasitelkus į pagalbą bendruomenes, nevyriausybinės organizacijas, seniūnaičius ir kitus suinteresuotus asmenis, piniginę socialinę paramą teikti veiksmingiau ir taikliau: skirti tiems, kam iš tiesų jos reikia, taikyti efektyvias priemones užkertant kelią galimiems piktnaudžiavimams, paskatoms dirbti išsaugoti, racionaliau naudoti tam skiriamas lėšas. Buvo įteisintos tokios pagrindinės piniginės socialinės paramos pertvarkos nuostatos:

- socialinės pašalpos gavėjų įsidarbinimo skatinimas – įsidarbinus vaiką (vaikus) auginančiam ilgalaikiam bedarbiui, už kiekvieną jo su darbo ar tarnybos santykiais susijusį mėnesį dar 6 mėnesius papildomai mokama socialinė pašalpa, kurios dydis lygus 50 procentų socialinės pašalpos, mokėtos per praėjusius 12 mėnesių iki įsidarbinimo.
- piktnaudžiavimo pinigine socialine parama galimybių mažinimas.
- proporcingai mažinti socialinės pašalpos dydį šeimoms tais atvejais, kai bent vienas iš šeimos narių yra darbingo amžiaus darbingas, bet nedirbantis asmuo (išskyrus atvejus, kai nedirbama dėl objektyvių priežasčių, pavyzdžiui, augina vaiką, yra neįgalus ir pan.).

¹⁹ Tarptautiniame kontekste apibūdinama kaip minimalių pajamų palaikymo piniginė išmoka.

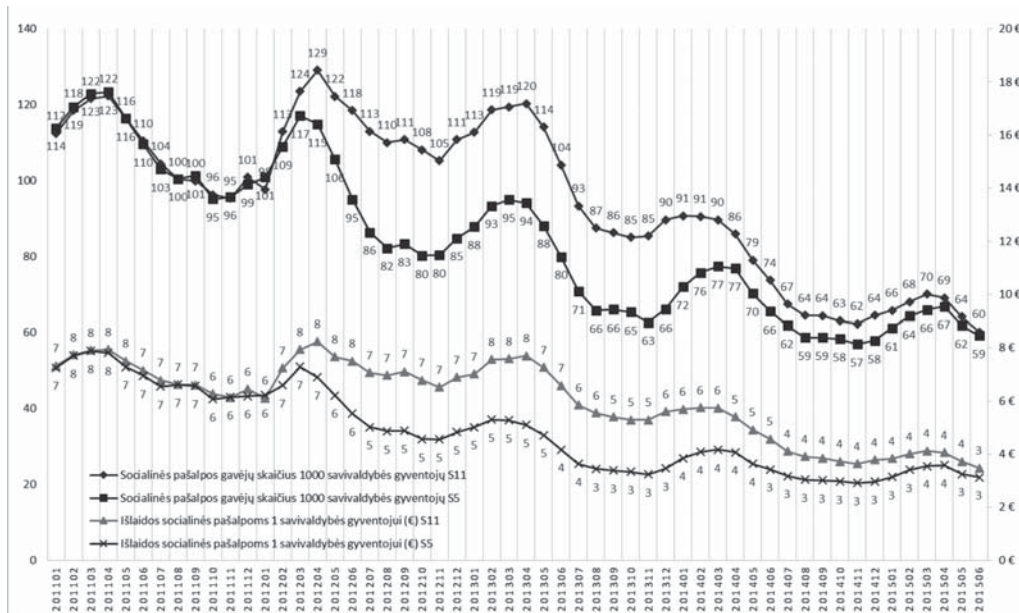
Tokiu būdu žmonės skatinami ieškoti darbo, dalyvauti aktyvios darbo rinkos politikos priemonėse, visuomenei naudingoje veikloje, o ne tenkintis tik ilgalaikės socialinės paramos garantijomis.

- sustiprintas bendradarbiavimas su nelegalaus darbo kontrolę ir prevenciją vykdančiomis institucijomis. Svarstant klausimus dėl paramos skyrimo, pasitelkiama bendruomenė, nevyriausybinė organizacijų atstovai, seniūnai, seniūnaičiai. Tai yra tie asmenys, kurie geriausiai žino savo teritorijoje gyvenančių šeimų gyvenimo sąlygas, materialinę padėtį ir kam labiausiai tokia parama reikalinga.
- įteisintas masto ekonomijos principu pagrįstas piniginių socialinės paramos skyrimo modelis, siekiant paramos efektyvumo ir veiksmingumo. Įvertinus šeimos bendrų išlaidų pasiskirstymą, piniginių socialinė parama (socialinė pašalpa ir būsto šildymo, geriamojo ir karšto vandens išlaidų kompensacijos) teikiama atsižvelgiant į šeimos narių skaičių. Patikslinti kompensuojami naudingojo būsto ploto, karšto ir geriamojo vandens normatyvų dydžiai. Padidintas kompensuojamas naudingojo būsto ploto normatyvas vienam gyvenančiam asmeniui, nustatyti diferencijuoti kompensuojamų naudingojo būsto ploto, karšto ir geriamojo vandens normatyvų dydžiai kiekvienam paskesniajam šeimos nariui ar bendrai gyvenančiam asmeniui.
- užtikrinamos lankstesnės sąlygos gauti piniginių socialinę paramą tiems, kuriems tikrai jos reikia, t. y. nepasiturintiems gyventojams nereikia būti pusę metų registruotiems darbo biržoje, kad turėtų teisę ją gauti. Taip pat nustatyta teisė į būsto šildymo, geriamojo ir karšto vandens išlaidų kompensacijas ir būstą nuomojantiems nepasiturintiems asmenims. Tai nemaža valstybės parama jaunoms šeimoms, dar neturinčioms nuosavo būsto.

Įvertinant anksčiau aptartas reformos nuostatas, apskritai galima teigti, kad piniginių socialinės paramos pertvarka padidino socialinę kontrolę socialinės pašalpos gavėjams. Nuo 2014 m. sausio 1 d. penkių eksperimentinių savivaldybių patirtis buvo pritaikyta visose likusiose savivaldybėse, reformos principai įsigaliojo visos šalies mastu. Įvertinti, kiek sumanymas griežtinti socialinę kontrolę buvo efektyvus ekonomine prasme, galime bandyti remdamiesi toliau pateikto 1 pav. duomenimis. Iki 2012 m. socialinės pašalpos rodikliai (gavėjų dalis, išlaidų dalis) savivaldybėse buvo panašūs, o prasidėjus pertvarkai 5 pilotinėse savivaldybėse (5S) išlaidų dalis socialinėms pašalpoms vienam savivaldybės gyventojui ir socialinės pašalpos gavėjų skaičiaus 1000-iui savivaldybės gyventojų pradėjo ypač skirtis (mažėti) nuo eksperimente nedalyvaujančių 11 kontrolinių savivaldybių (S11).²⁰

²⁰ Palyginimui buvo atrinktos eksperimente nedalyvaujančios, tačiau panašaus dydžio (kaimiškos, ne didžiųjų miestų) vienuolika savivaldybių: Alytaus r. sav., Anykščių r. sav., Druskininkų sav., Jonavos r. sav., Lazdijų r. sav., Pasvalio r. sav., Plungės r. sav., Rokiškio r. sav., Ukmergės r. sav., Varėnos r. sav., Vilkaviškio r. sav.

1 pav. Socialinės pašalpos gavėjų skaičiaus 1000-iiu gyventojų ir socialinei pašalpai skirtų išlaidų, tenkančių vienam gyventojui, pokyčiai penkiose pilytinėse ir vienuolikoje kontrolinių savivaldybių 2011–2015 m.

Šaltinis: Socialinės paramos šeimai informacinė sistema (<http://vitrinos.spis.lt:8080/index.html>). Skaičiavimai autorių.

Socialinės pašalpos rodiklių skirtumas tarp S5 ir S11 nuosekliai augo iki 2013 m. pabaigos. Tačiau 2014 m. pradžioje, kai reformos modelis buvo pradėtas taikyti visoms šalies savivaldybėms, situacija pasikeitė ir skirtumas tarp S5 ir S11 ėmė mažėti. Prireikė pusantrų metų, kol skirtumo tarp S5 ir S11 pagal minėtus rodiklius nebeliko. Trumpai charakterizuojant pokyčius, galima spėti, kad minėtos 11 kaimiškų rajonų savivaldybių taip pat „išmoko taupyti“ socialinėms pašalpoms skirtas lėšas. Ką reiškia tas taupymas, būtų atskiro tyrimo ir straipsnio tema. Diskurso analizės požiūriu ši dinamika suteikia pagrindą teigti, kad socialinės kontrolės arba disciplinavimo pokyčiai sudarė prielaidas rasti tokioms praktikoms, kurios sumažino ir socialinės pašalpos gavėjų skaičių, ir išlaidas socialinėms pašalpoms. Šios praktikos nusipelno specialios analizės, nes socialinės pašalpos gavėjų skaičiaus Lietuvoje dinamikos analizė rodo, kad minimalios paramos tinklas neapėmia visų tų, kuriems minimali parama yra reikalinga. 2011 m. tokių žmonių Lietuvoje buvo 84 tūkstančiai (Lazutka 2014: 28).

Tyrimo metodologija ir metodika

Tyrimo idėja remiasi metodologine nuostata, kad įvairių veikėjų požiūris kuria kompleksinį socialinį diskursą apie tam tikros grupės atstovus, kuris veikia politiką, formuojamą jų atžvilgiu (Lister, 2004). Šis diskursas ne tik veikia visuomenės požiūrį į tuos, kas gauna socialinę paramą arba išivaizdavimą, kaip ta parama turėtų būti teikiama, bet ir kuria prielaidas tam tikros politikos įgyvendinimui arba neprigijimui. Straipsnyje vadovaujamosi R. Levitas diskurso samprata, analizei pasitelkiant autoriaus išskirtus tris socialinės atskirties diskursus (*perskirstymo, moralinės*

varguomenės ir socialinį integraciją). Visuomenės narių palaikoma tam tikra politika ar prasmės matymas leidžia kalbėti apie realų pagrindą šios politikos įgyvendinimo sėkmingumui. Kalbant apie socialinės paramos politiką, diskursas turi įtakos tam, kaip socialiniai darbuotojai ir jų klientai supranta ar apibrėžia problemas, kokias veiklos strategijas ar intervencijas pasirenka, sprendžiant problemas asmenų, kuriems reikalinga parama (Bullock, 1995). Siekiant paaiškinti visuomenės paramą tam tikroms įgyvendinamoms politikoms, svarbų vaidmenį vaidina „paramos nusipelnymo supratimas“. T. y. žmonės labiau linkę paremti tuos, kuriuos mano esant nusipelnčius tokiai paramai gauti (Kallio, Kouvo, 2015). Šiam supratimui įtakos turi daugelis dalykų: istorinės socialinės paramos tradicijos, visuomenėje dominuojanti socialinio teisingumo samprata, asmenų, kuriems reikalinga parama, įvaizdis, statusas visuomenėje.

Be to, tyrėjai pažymi, kad „nusipelnymo“ supratimas gali skirtis įvairiose socialinėse grupėse, pavyzdžiui, profesionalų, politikų, NVO atstovų (Van Oorschot, 2000). Ir šis nusipelnymas gali būti siejamas tiek su poreikių pripažinimu (kodėl manoma, kad tie poreikiai yra svarbūs), tiek su požiūriu (kodėl ir kiek tikimasi, kad paramą gaunantis asmuo prisidės prie visuomenės gerovės). Nusipelnymas gali būti vertinamas pagal asmens galimybes pačiam kontroliuoti savo gyvenimą arba pagal identiteto tarp gaunančiojo ir teikiančiojo paramą panašumus (Kallio, Kouvo, 2015). Tokiu būdu neabejotinai socialinės rizikos grupės asmenys, pavyzdžiui, turintys priklausomybių, grįžę iš įkalinimo įstaigos ar ilgalaikiai bedarbiai, bus laikomi mažiau nusipelnusiais, negu, pavyzdžiui, pagyvenę asmenys ar neįgalieji. Remiantis politikos susvetimėjimo koncepcija (angl. *policy alienation*), socialinio administravimo grupės atstovai gali priešintis, nepalaikyti tam tikros socialinės politikos įgyvendinimo ir dėl to, kad nemato tos politikos prasmingumo klientų požiūriu, neįaučia visuomenės palaikymo. Tam tikros politikos nepalaikymo priežastimi gali būti strateginis ar taktinis nepajėgumas (nepakankamai sutvarkyta įstatyminė bazė, poįstatyminiai aktai) ar organizacinių prielaidų naujos politikos įgyvendinimui nebuvimas (Tummers 2012).

Anketinės apklausos metodika ir duomenų apdorojimas

Anketinės apklausos respondentai buvo socialinės pašalpos organizavime dalyvaujantys asmenys – įvairių socialinių grupių atstovai savivaldybėse. Empirinio tyrimo anketoje jiems buvo pateikti teiginiai apie socialinės pašalpos organizavimą ir teisinį reguliavimą, kuriuos jie turėjo vertinti kelių balų skalėje. Anketą sudarė 13 klausimų, tačiau šiame straipsnyje yra analizuojami atsakymai tik į du anketos klausimus, kuriuose buvo prašoma įvertinti teiginius apie pinigines socialinės paramos reglamentavimą ir šių teiginių svarbą paramos taiklumui didinti. Respondentų atranka buvo organizuojama daugiapakopiu būdu: pirmiausia buvo sudarytas su socialinės pašalpos organizavimu savivaldybėse susijusių institucijų sąrašas, paskui sąrašo pagrindu buvo išskirtos pareigybių grupės. Tokiu būdu apklausa apėmė socialinius darbuotojus, pinigines socialinės paramos specialistus, savivaldybių administracijos darbuotojus (merus, jų pavaduotojus, socialinės paramos skyrių vadovus) ir bendruomenių atstovus (NVO narius, seniūnaičius). Apklausa atlikta naudojant internetinės apklausos (CAWI – Computer Assited Web Interview) metodą, klausimą pildant pačiam informantui. Duomenims rinkti buvo naudota atviro kodo programinė įranga internetinėms apklausoms atlikti „Lime Survey“. Respondentams jų elektroninio pašto adresu buvo nusiųsta unikali arba unifikauta nuoroda (internetu adresas) į elektroninį klausimą. Klausimyne 6 balų skalėje (labai svarbu-labai nesvarbu) reikėjo įvertinti teiginius apie socialinės paramos organizavimą ir politiką, taip pat tam tikrų pinigines socialinės paramos nepasiturintiems gyventojams įstatymo nuostatų svarbą paramos taiklumui.

Apklausa vyko 2013 m. rugpjūčio 16–29 d. Apklausos metu buvo gautos 604 tinkamai užpildytos anketos.

Tyrimo rezultatų analizėje buvo atliktas vertinimo balų pergrupavimas, paliekant trijų balų skalę: 1 – nesvarbu (apjungiant *visiškai nesvarbu* ir *nesvarbu*); 2 – nei svarbu, nei nesvarbu; 3 – svarbu (apjungiant *svarbu* ir *labai svarbu*); 0 – nežinau.

Išskirtų respondentų grupių charakteristika

Tyrimo rezultatai buvo analizuojami lyginant keturių respondentų grupių: socialinių darbuotojų, piniginės paramos specialistų, valdžios atstovų ir bendruomenės atstovų nuomonę apie piniginės socialinės paramos reglamentavimo nuostatas (žr. 1 lent.).

1 lentelė. Empirinio tyrimo respondentų grupės

Pareigos	Dažnis	Proc.
Socialinio darbo profesionalai	196	32,5
Piniginės paramos specialistai	137	22,7
Valdžios atstovai	148	24,5
Bendruomenės atstovai	123	20,4
Iš viso	604	100,0

Šios grupės buvo išskirtos remiantis prielaida, kad atskirų socialinių grupių požiūris į socialinę paramą gaunančius asmenis gali būti nevienodas dėl skirtingo jų santykio su gaunančiais paramą asmenimis (Van Oorschot, 2000).

Socialinio darbo profesionalų grupę sudarė socialiniai darbuotojai, dirbantys socialinės paramos skyriuje, socialiniai darbuotojai seniūnijose ir socialinių paslaugų specialistai. Socialiniai darbuotojai reprezentuoja profesinius biurokratus (Evans, 2010), kurių nuomonė yra svarbi priimant sprendimus dėl socialinės pašalpos skyrimo. Savo vertinimuose jie turi tam tikrą laisvę, t. y. kaip profesionalai gali išreikšti savo nuomonę ir nėra taip suvaržyti pašalpos skyrimo procedūrų ir taisyklių, kaip piniginės paramos specialistai. Lietuvoje šie profesionalai dalyvauja socialinės pašalpos gavėjų gyvenimo sąlygų vertinime ir pildo buities tyrimo aktą, kurio turinys lemia sprendimo priėmimą dėl pašalpos skyrimo ar neskyrimo. Be to, tyrimai rodo, kad socialiniai darbuotojai dažniau aiškina skurdą struktūrinėmis, o ne individualistinėmis priežastimis, taigi mažiau kaltina patį klientą (Weiss-Gal, Benyamini, Ginzburg et al., 2009). Galima manyti, kad socialinių darbuotojų profesionalų, kaip socialiai pažeistųjų teisių ir interesų gynėjų, vertinimus dėl socialinės paramos gali veikti tokios profesinės vertybės kaip empatija, atjauta, pagarba asmeniui, nepriklausomai nuo socialinio statuso ir pan. Ši socialinė grupė išskirta ir įtraukta į piniginės socialinės paramos reformos vertinimo tyrimą dėl to, kad socialinio darbo profesionalai, nors nedideliu mastu, tačiau dalyvauja socialinės pašalpos organizavimo procese. Viena pagrindinių jų funkcijų yra pretendentų į socialinę pašalpą buities ir gyvenimo sąlygų patikrinimas, surašant formalų aktą, atspindintį pretendentų materialinę, socialinę padėtį. Šis aktas yra svarbus dokumentas pašalpos skyrimo metu, šalia informacijos apie pajamas, turtą iš oficialių informacijos šaltinių, tokių kaip mokesčių inspekcija, gyventojų registras ir kt.

Piniginės paramos specialistų grupę sudarė išmokų specialistai, socialinės paramos skyriaus specialistai. Ši socialinė grupė labiau primena M. Weberio klasikinius biurokratus, kurie neturi daug laisvės priimant sprendimus, nes tai reglamentuoja įtvirtintos procedūros ir taisyklės (Kallio, Kouvo, 2015). Piniginės paramos specialistai daugiau dirba kaip atvejo vadybininkai, kurie surenka prašymus, tikrina asmenų atitikimą paramai gauti ar skaičiuoja pašalpas. Šiame tyrime viena iš jų dažniausiai atliekamų funkcijų buvo sprendimų dėl piniginės socialinės paramos skyrimo arba neskyrimo priėmimas. Todėl piniginės paramos specialistams pirmiausia svarbu informacijos apie gavėją tikslumas, klaidų išvengimas, vertinant pretendento į pašalpą padėtį ir teisėtai paskiriant pašalpas.

Bendruomenės atstovų grupę sudarė sudarė seniūnaičiai, vietos bendruomenės atstovai, visuomeninių organizacijų atstovai. Jų santykis su socialinės pašalpos gavėjais yra labiau kaip kaimynų, giminaičių, tos pačios teritorijos, bendruomenės gyventojų, kurie dalijasi ta pačia gyvenama erdve, susitinka gatvėje ar renginiuose, taigi yra pažįstami kasdieniame gyvenime ir tai gali lemti palankesnę požiūrį į paramos nusipelnymą. Arba atvirkščiai – labai nepalankų, jeigu tiesioginė bendravimo patirtis yra neigiama (pavyzdžiui, kaimynas mato, kad kasdien socialinės pašalpos gavėjas užsiima nelegaliais darbais, girtauja etc.). Bendruomenės atstovai – seniūnaičiai, vietos bendruomenės nariai ar visuomeninės organizacijos pagal savo misiją atstovauja tiesiogiai bendruomenės nariams, pažįsta tuos žmones betarpiškai, gyvena šalia jų. Remiantis pinigines socialinės paramos reformos nuostatomis, bendruomenės atstovai turi tapti aktyviais pašalpos skyrimo proceso dalyviais. Šiame tyrime bendruomenės atstovai pažymėjo, kad jų veikla, dalyvaujant socialinės pašalpos skyrimo procese, labiausiai susijusi su dalyvavimu komisijos, kuri svarsto pinigines socialinės paramos skyrimą, veikloje.

Valdžios atstovų grupę sudarė savivaldybės administracijos vadovybė, socialinės paramos skyriaus vedėjai ar jų pavaduotojai, seniūnai, seniūnijos darbuotojai. Politikų, administratorių požiūris į socialiai pažeistus žmones turi įtakos tam, kokias socialinės politikos programas jie remia. Be to, tyrimai rodo, kad asmenys, remiantys politinės kairės pažiūras, labiau remia universalizmo principą teikiant paramą, o politinės dešinės rėmėjai naudoja nusipelnymo retoriką ir teikia prioritetą selektyviai paramai (Kallio, Kouvo, 2015). Šiame tyrime valdžios grupei atstovauja savivaldybės administracija, kurios funkcijos susijusios su sprendimų dėl paramos teikimo ir organizavimo reglamentavimu, labiau „popieriniu darbu“, informaciją apie paramos gavėjus gaunant tik iš užpildytų formų arba iš socialinio darbo profesionalų ar pinigines paramos specialistų komentarų. Todėl tiesiogiai su asmenimis, kuriems reikia paramos, dirbančių darbuotojų (socialinio darbo profesionalų, pinigines paramos specialistų) nuomonė ir požiūris yra svarbesni, nes formuoja valdžios atstovų ar kitų socialinių grupių diskursą minėtų asmenų atžvilgiu. Vietinės valdžios atstovų nuomonė svarbi tiek dėl to, kad jie betarpiškai atsakingi už paramos efektyvumą savo teritorijoje, tiek dėl to, kad daro įtaką centrinei valdžiai priimant sprendimus dėl reformų. Taip pat vietinės valdžios atstovai savo požiūriu daro įtaką sau pavaldiems profesionalams ir vietinei bendruomenei, tuo labiau kad jų nuomonė dažniau paskleidžiama žiniasklaidoje ir pasiekia didelę auditoriją. Bendruomenės atstovų grupė buvo išskirta, kadangi atlikti tyrimai rodo, kad biurokratų ir visuomenės vertinimai bei požiūris į asmenis, kuriems reikalinga parama, skiriasi (Kallio, Kouvo, 2015).

Apibendrinant tyrime išskirtų keturių socialinių grupių nuomonių lyginimo tikslingumą galima būtų teigti, kad šių grupių atstovų padėtis, informuotumas ir informacijos kanalai apie paramos gavėjus bei santykis su paramos gavėjais yra skirtingas, kas gali turėti įtakos jų vertinimams apie socialinės pašalpos reglamentavimą. Toliau analizuojama, kaip išskirtų keturių respondentų grupių atstovai vertina pinigines socialinės paramos nepasiturintiems gyventojams pertvarkos reikalingumą, atskiras jos nuostatas ir daromi apibendrinimai, kuriam socialinės atskirties diskursui ir kokiam gerovės režimui labiausiai atstovauja pateikti vertinimai.

Piniginės socialinės paramos pertvarkos poreikio vertinimas

Siekiant išsiaiškinti vyraujančias išskirtų grupių nuomones apie pinigines socialinės paramos pertvarkos poreikį, buvo suformuluoti vienas kitam ideologiškai prieštaraujantys teiginiai: 2 lentelėje stulpelyje „Pro“ teiginiai, labiau atitinkantys pinigines socialinės paramos nepasiturintiems gyventojams įstatymo nuostatas, o stulpelyje „Contra“ – teiginiai, kurie su jomis polemizuoja. Anketoje šie teiginiai buvo sumaišyti ir buvo tikimasi, kad iš šių teiginių vertinimų pavyks rekonstruoti visuminį pinigines socialinės paramos pertvarkos poreikio vertinimą – labiau palaikymą ar labiau nepritarimą.

Be to, svarbu pažymėti ir tai, kad teiginiai gali būti priskirti skirtingiems socialinės politikos diskursams. Tarkim, teiginys „Socialinės pašalpos mažinimas neįsidarbinus per atitinkamą laikotarpį didina socialinę atskirtį“ labiau atitiktų perskirstymo diskursą, o teiginys „Kova su piktnaudžiavimu pinigine socialine parama yra svarbiausias savivaldybės veiklos šioje srityje tikslas“ – moralinės varguomenės diskursą. Taigi, atsakymai į klausimus galėtų būti analizuojami ir skirtingų socialinės politikos diskursų požiūriu.

2 lentelė. Teiginiai, atspindintys atskirų pinigines socialinės paramos reformos principų palaikymą arba nepritarimą jiems

Pro	Contra
Piniginės socialinės paramos skyrimo pertvarkos dėka atsiradusi galimybė iš socialinių pašalpų sutauptas lėšas naudoti savivaldybės reikmėms sudaro prielaidas mažinti paramos gavėjų piktnaudžiavimą parama.	Piniginės socialinės paramos skyrimo pertvarkos dėka atsiradusi galimybė iš socialinių pašalpų sutauptas lėšas naudoti savivaldybės reikmėms padidina vietos gyventojų skurdą.
Socialinės pašalpos mažinimas neįsidarbinus per atitinkamą laikotarpį didina socialinę atskirtį.	Socialinės pašalpos mažinimas neįsidarbinus per atitinkamą laikotarpį mažina veltėdžiavimą.
Vietos bendruomenių organizacijų atstovų ištraukimas į piniginės socialinės paramos skirstymą daro piniginės socialinės paramos skirstymą taiklesniu.	Vietos bendruomenių organizacijų atstovai neturi pakankamai kompetencijų dalyvauti skirstant pinigine socialinę paramą.
Kova su piktnaudžiavimu pinigine socialine parama yra svarbiausias savivaldybės veiklos šioje srityje tikslas.	Taikant griežtas kovos su piktnaudžiavimu pinigine socialine parama priemones kyla grėsmė pažeisti asmens privatumą.
Savivaldybės valdžios ištraukimas į piniginės socialinės paramos organizavimą padeda didinti paramos taiklumą.	Savivaldybės valdžia nėra įsigilinusi į piniginės socialinės paramos tikslus.
Piniginės socialinės paramos sugriežtinimas skatina gyventojus aktyviau ieškoti darbo.	Piniginės socialinės paramos sugriežtinimas padidina gyventojų skurdą.
Visuomenei naudingos veiklos skyrimas už socialines pašalpas yra tinkamas būdas socialiniam teisingumui atstatyti.	Visuomenei naudingos veiklos skyrimas už socialines pašalpas yra nepriimtinas priverstinis darbas.
Vietos bendruomenių organizacijų atstovų įtraukimas į piniginės socialinės paramos skirstymą daro piniginės socialinės paramos skirstymą skaidresniu.	Vietos bendruomenių organizacijų atstovų įtraukimas į piniginės socialinės paramos skirstymą didina socialinę įtampą bendruomenėje.
Savivaldybės ir valstybės (Valstybinė mokesčių inspekcija, Darbo birža, Darbo inspekcija ir kt.) institucijos efektyviai bendradarbiauja, skiriant pinigine socialinę paramą.	Savivaldybės ir valstybės institucijų bendradarbiavimas, skiriant socialinę paramą, yra tik formalus.
Papildomos socialinės pašalpos skyrimas dar pusę metų po asmens įsidarbinimo skatina žmones ieškoti darbo.	Papildomos socialinės pašalpos skyrimas dar pusę metų po asmens įsidarbinimo sudaro darbdaviams prielaidas mažinti atlyginimus.
Teisės į pinigine socialinę paramą susiejimas su įvairiomis kitomis asmens prievolėmis, tiesiogiai nesusijusiomis su parama (pavyzdžiui, tam, kad gautų pinigine socialinę paramą, asmuo turi būti atsiskaitęs už šiukšlių išvežimą, dalyvauti renovuojant būstą ir kt.), padeda didinti paramos taiklumą.	Teisės į socialinę pašalpą susiejimas su įvairiomis kitomis asmens prievolėmis, tiesiogiai nesusijusiomis su parama (pavyzdžiui, tam, kad gautų pinigine socialinę paramą, asmuo turi būti atsiskaitęs už šiukšlių išvežimą, dalyvauti renovuojant būstą ir kt.), sudaro prielaidas pažeisti asmens teises.
Gilinimasis į paramos prašančio asmens gyvenimo sąlygas, lankant jį namuose, leidžia sumažinti neteisėtos pinigines socialinės paramos skyrimo riziką.	Gilinimasis į asmens gyvenimo sąlygas, lankant jį namuose, padidina savivaldybės išlaidas pinigines socialinės paramos administravimui.

Remiantis tyrimo duomenimis, populiariausių teiginių apie pinigines socialinės paramos reformos privalumus sąrašas būtų toks (žr. 2 pav.): visuomenei naudingos veiklos skyrimas už socialines pašalpas yra tinkamas būdas socialiniam teisingumui atstatyti – 2,7 iš 3 balų; kova su piktnaudžiavimu pinigine socialine parama yra svarbiausias savivaldybės veiklos šioje srityje tikslas – 2,7 balo; pinigines socialinės paramos sugriežtinimas skatina gyventojus aktyviau ieškoti darbo – 2,6 balo. Nepopuliariausi trys teiginiai apie pinigines socialines paramas: savivaldybės valdžia nėra įsigilinusi į pinigines socialines paramos tikslus – 1,6 iš 3 balų; pinigines socialines paramos skyrimo pertvarkos dėka atsiradusi galimybė iš socialinių pašalpų sutaupyti lėšas naudoti savivaldybės reikmėms padidina vietos gyventojų skurdą – 1,6 balo; taikant griežtas kovas su piktnaudžiavimu pinigine socialine parama priemonės kyla grėsmė pažeisti asmens privatumą – 1,6 balo. Iš esmės šie vertinimai labiau atstovauja moraliniam varguomenės diskursui.

2 pav. Teiginių apie pinigines socialines paramas vertinimas, vidurkis

Toliau pateikiamas išskirtų keturių socialinių grupių atstovų teiginių apie pinigines socialines paramas vertinimas. 3–4 lentelėse pateikiami tik tų teiginių vertinimai, kurie statistiškai reikšmingai skyrėsi. Kalbant apie teiginius, palaikančius reformą, nuomonės išsiskyrė dėl

trijų pagrindinių klausimų: vietos bendruomenių ir savivaldybės valdžios išitraukimo svarbos, pašalpų gavėjų drausminimo svarbos bei sutaupyto lėšų panaudojimo laisvė savivaldybėms. Visų keturių socialinių grupių vertinimai, susiję su pašalpų gavėjų darbo paskatomis, institucijų bendradarbiavimu ir kt., labai panašūs.

3 lentelė. Skirtingų socialinių grupių respondentų „Pro“ teiginių apie pinigines socialinės paramos reformą vertinimas (proc.)

Įstatymo nuostatos		Socialinė grupė			
		Socialinio darbo profesionalai	Piniginės paramos specialistai	Valdžios atstovai	Bendruomenės atstovai
Piniginės socialinės paramos skyrimo pertvarkos dėka atsiradusi galimybė iš socialinių pašalpų sutaupytas lėšas naudoti savivaldybės reikmėms sudaro prielaidas mažinti paramos gavėjų piktnaudžiavimą pinigine socialine parama.	Nesutinku	8,7	17,5	9,5	14,6
	Nei sutinku, nei nesutinku	13,3	16,1	7,4	4,9
	Sutinku	74,0	64,2	81,8	78,9
	Nežinau	4,1	2,2	1,4	1,6
		100,0	100,0	100,0	100,0
Vietos bendruomenių organizacijų atstovų išitraukimas į pinigines socialinės paramos skirstymą daro pinigines socialinės paramos skirstymą skaidresniu.	Nesutinku	12,2	16,8	20,3	5,7
	Nei sutinku, nei nesutinku	21,9	15,3	14,2	7,3
	Sutinku	64,3	64,2	64,2	87,0
	Nežinau	1,5	3,6	1,4	0,0
		100,0	100,0	100,0	100,0
Vietos bendruomenių organizacijų atstovų išitraukimas į pinigines socialinės paramos skirstymą daro pinigines socialinės paramos skirstymą taiklesniu.	Nesutinku	10,7	6,6	13,5	4,9
	Nei sutinku, nei nesutinku	29,6	24,8	23,6	9,8
	Sutinku	56,6	67,2	61,5	85,4
	Nežinau	3,1	1,5	1,4	0,0
		100,0	100,0	100,0	100,0
Savivaldybės valdžios išitraukimas į pinigines socialinės paramos organizavimą padeda didinti paramos taiklumą.	Nesutinku	6,1	16,1	7,4	4,1
	Nei sutinku, nei nesutinku	19,4	18,2	12,2	15,4
	Sutinku	68,4	63,5	79,1	75,6
	Nežinau	6,1	2,2	1,4	4,9
		100,0	100,0	100,0	100,0

3 lentelės tęsinys

Įstatymo nuostatos		Socialinė grupė			
		Socialinio darbo profesionalai	Piniginės paramos specialistai	Valdžios atstovai	Bendruomenės atstovai
Visuomenei naudingos veiklos skyrimas už socialines pašalpas yra tinkamas būdas socialiniam teisingumui atstatyti.	Nesutinku	5,1	15,3	8,1	4,1
	Nei sutinku, nei nesutinku	10,7	13,1	12,8	8,9
	Sutinku	82,7	68,6	77,7	86,2
	Nežinau	1,5	2,9	1,4	0,8
		100,0	100,0	100,0	100,0
Teisės į piniginę socialinę paramą susiejimas su įvairiomis kitomis asmens prievolėmis padeda didinti paramos taiklumą.	Nesutinku	16,3	27,0	18,9	30,1
	Nei sutinku, nei nesutinku	29,6	27,7	29,7	24,4
	Sutinku	51,0	41,6	47,3	38,2
	Nežinau	3,1	3,6	4,1	7,3
		100,0	100,0	100,0	100,0

Vertinimų vidurkių palyginimui tarp skirtingų socialinių grupių atstovų naudotas Kruskalo-Voliso kriterijus k -nepriklausomoms imtims. Išanalizavus 2 lentelėje pateiktus duomenis, galima teigti:

- Su teiginiu, kad piniginės socialinės paramos skyrimo pertvarkos dėka atsiradusi galimybė iš socialinių pašalpų sutaupytas lėšas naudoti savivaldybės reikmėms sudaro prielaidas mažinti paramos gavėjų piktnaudžiavimą pinigine socialine parama, dažniau sutiko valdžios atstovai (beveik 82 proc.) ir bendruomenės atstovai (beveik 79 proc.) ($\alpha = 0.05$ ir p -reikšmė = 0.009).
- Su teiginiais, kad vietos bendruomenių organizacijų atstovų įsitraukimas į piniginės socialinės paramos skirstymą daro paramos skirstymą skaidresniu ir taiklesniu, kur kas dažniau nei kitas pareigas užimantys respondentai sutiko bendruomenės atstovai – daugiau nei 85 proc. Atkreiptinas dėmesys, kad su teiginiu apie taiklumą kur kas rečiau nei kiti sutiko socialiniai darbuotojai – apie 57 proc. ($\alpha = 0.05$ ir p -reikšmė = 0.000).
- Su teiginiu, kad visuomenei naudingos veiklos skyrimas už socialines pašalpas yra tinkamas būdas socialiniam teisingumui atstatyti, dažniau sutiko bendruomenės atstovai ir socialiniai darbuotojai – atitinkamai apie 86 proc. ir apie 83 proc. ($\alpha = 0.05$ ir p -reikšmė = 0.013).
- Su teiginiu, kad teisės į piniginę socialinę paramą susiejimas su įvairiomis kitomis asmens prievolėmis, tiesiogiai nesusijusiomis su parama (pavyzdžiui, tam, kad gautų piniginę socialinę paramą, asmuo turi būti atsiskaitęs už šiukšlių išvežimą, dalyvauti renovuojant būstą ir kt.), padeda didinti paramos taiklumą, dažniau nei kiti

sutiko socialiniai darbuotojai – 51,0 proc. Beje, taip pat atkreiptinas dėmesys, kad vertindami šį teiginių respondentai kur kas dažniau nei vertindami kitus 3 lentelėje pateiktus teiginius rinkosi neutralų atsakymo variantą „nei sutinku, nei nesutinku“. Neapsisprendusių respondentų dalis visose skirtingas pareigas užimančių respondentų grupėse sudarė apie 30 proc. ($\alpha = 0.05$ ir $p\text{-reikšme} = 0.009$).

Kalbant apie teiginius, oponuojančius reformai, galima pastebėti, kad nuomonės išsiskyrė dėl trijų pagrindinių klausimų (žr. 4 lent.): dėl vietos bendruomenės ar valdžios kompetentingumo suprasti pinigines socialinės paramos tikslus, dėl socialinės pašalpos gavėjų prievolės atidirbti už pašalpą ir dėl administravimo išlaidų padidėjimo. Išanalizavus 4 lentelėje pateiktus duomenis, galima teigti:

- Su teiginiu, kad vietos bendruomenių organizacijų atstovai neturi pakankamai kompetencijų dalyvauti skirstant pinigine socialinę paramą, dažniausiai nesutiko bendruomenių atstovai (apie 51 proc.). Tai suprantama, mat teiginys yra tiesiogiai susijęs su jų kompetencijos įvertinimu ($\alpha = 0.05$ ir $p\text{-reikšme} = 0.001$).
- Su teiginiu, kad savivaldybės valdžia nėra įsigilinsi į pinigines socialinės paramos tikslus, kaip ir buvo galima tikėtis, dažniausiai nesutiko valdžios atstovai – apie 60 proc., palyginti su apie 43 proc. socialinių darbuotojų ir specialistų bei apie 25 proc. bendruomenės atstovų ($\alpha = 0.05$ ir $p\text{-reikšme} = 0.000$).
- Teiginio, kad visuomenei naudingos veiklos skyrimas už socialines pašalpas yra nepriimtinas priverstinis darbas, vertinime labiausiai išsiskyrė specialistų nuomonė. Su šiuo teiginiu nesutiko gerokai daugiau nei 80 proc. socialinių darbuotojų, valdžios ir bendruomenės atstovų, o tarp specialistų nesutikusiųjų dalis sudarė apie 72 proc. ($\alpha = 0.05$ ir $p\text{-reikšme} = 0.001$). Kitaip tariant, socialinės paramos specialistai šią drausminančią socialinės pašalpos gavėjus priemonę palaiko mažiau.
- Su teiginiu, kad gilinimasis į asmens gyvenimo sąlygas, lankant jį namuose, padidina savivaldybės išlaidas pinigines socialinės paramos administravimui, dažniausiai nesutiko bendruomenės atstovai (apie 36 proc.) ($\alpha = 0.05$ ir $p\text{-reikšme} = 0.002$).

4 lentelė. Skirtingų socialinių grupių respondentų „Contra“ teiginių apie pinigine socialinę paramą vertinimas (proc.)

Įstatymo nuostatos		Grupės			
		Socialinio darbo profesionalai	Socialinės paramos specialistai	Valdžios atstovai	Bendruomenės atstovai
Vietos bendruomenių organizacijų atstovai neturi pakankamai kompetencijų dalyvauti skirstant pinigine socialinę paramą.	Nesutinku	24,5	21,9	25,0	51,2
	Nei sutinku, nei nesutinku	27,0	29,2	23,6	13,0
	Sutinku	44,9	46,0	50,0	34,1
	Nežinau	3,6	2,9	1,4	1,6
		100,0	100,0	100,0	100,0

4 lentelės tęsinys

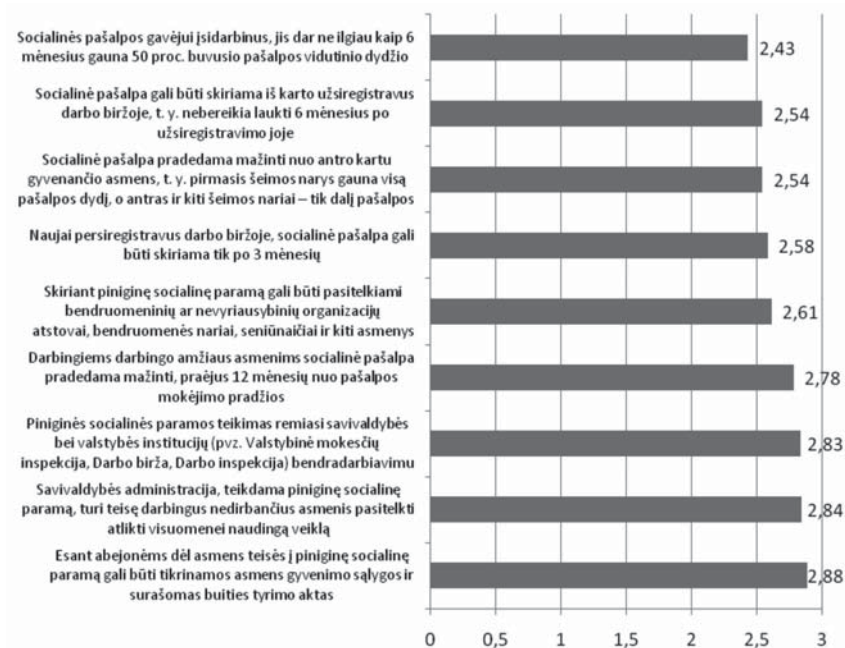
Įstatymo nuostatos		Grupės			
		Socialinio darbo profesionalai	Socialinės paramos specialistai	Valdžios atstovai	Bendruomenės atstovai
Visuomenei naudingos veiklos skyrimas už socialinės pašalpas yra nepriimtinas priverstinis darbas.	Nesutinku	83,2	72,3	85,1	88,6
	Nei sutinku, nei nesutinku	8,2	10,2	8,8	5,7
	Sutinku	7,7	17,5	5,4	5,7
	Nežinau	1,0	0,0	0,7	0,0
		100,0	100,0	100,0	100,0
Gilinimasis į asmens gyvenimo sąlygas, lankant jį namuose, padidina savivaldybės išlaidas pinigines socialinės paramos administravimui.	Nesutinku	27,6	21,2	23,6	35,8
	Nei sutinku, nei nesutinku	17,3	18,2	16,2	22,8
	Sutinku	53,6	58,4	57,4	37,4
	Nežinau	1,5	2,2	2,7	4,1
		100,0	100,0	100,0	100,0
Savivaldybės valdžia nėra įsigilinusi į pinigines socialinės paramos tikslus.	Nesutinku	43,4	42,3	59,5	25,2
	Nei sutinku, nei nesutinku	32,1	24,1	18,9	23,6
	Sutinku	15,3	27,0	15,5	39,0
	Nežinau	9,2	6,6	6,1	12,2
		100,0	100,0	100,4,90	100,0

Kaip užtikrinti paramos taiklumą?

Vienas esminių pinigines socialinės paramos organizavimo efektyvumo kriterijų yra paramos taiklumas, t. y. ar paramą gauna būtent tie, kam ta parama reikalinga. Paramos gavimo sąlygų apibrėžimas teisinėje bazėje yra viena iš taikomų strategijų taiklumui pasiekti. Anketoje buvo suformuluoti devyni pinigines socialinės paramos nepasiturintiems gyventojams įstatymo nuostatas atspindintys teiginiai ir prašoma įvertinti jų svarbą paramos taiklumui. Dauguma apklausos dalyvių teigė, kad visos šios nuostatos yra svarbios pinigines socialinės paramos taiklumui didinti. Tačiau galima teigti, kad svarbiausiomis paramos taiklumui įstatymo nuostatomis respondentai laikė tokias: kilus abejonių dėl asmens teisės į piniginę socialinę paramą, gali būti tikrinamos asmens gyvenimo sąlygos ir surašomas buities tyrimo aktas (2,9 iš 3 balų); savivaldybės administracijos teisę pasitelkti nedirbančius darbingus pašalpus gavėjus visuomenei naudingai veiklai (2,8 iš 3 balų); pinigines socialinės paramos teikimas remiasi savivaldybės ir valstybės institucijų bendradarbiavimu (2,8 iš 3 balų). Respondentų manymu, mažiausiai svarbios paramos taiklumui yra tokios įstatymo nuostatos: socialinė pašalpa gali būti skiriama iš karto užsiregistravus darbo biržoje, t. y. nebereikia laukti 6 mėnesius po užsiregistravimo joje (2,5 iš 3 balų); socialinė pašalpa pradeda mažinti nuo

antro kartu gyvenančio asmens, t. y. pirmasis šeimos narys gauna visą pašalpos dydį, o antras ir kiti šeimos nariai – tik dalį pašalpos (2,5 iš 3 balų); socialinės pašalpos gavėjui įsidarbinus, jis dar ne ilgiau kaip 6 mėnesius gauna 50 proc. buvusio pašalpos vidutinio dydžio (2,4 iš 3 balų) (žr. 3 pav.).

3 pav. Piniginės socialinės paramos nepasiturintiems gyventojams įstatymo nuostatų paramos taiklumui užtikrinti vertinimas (1 – nesvarbi, 3 – svarbi)

Kalbant apie šių nuostatų vertinimus tarp atskirų socialinių grupių, tik keturios iš pateiktų devynių nuostatų buvo vertinamos skirtingai, iš esmės nuomonės išsiskyrė vertinant įstatymo nuostatas, susijusias su paramos gavėjų dalyvavimo darbo rinkoje sąlygomis (žr. 5 lent.). Vertinimų vidurkių palyginimui tarp skirtingų respondentų grupių naudotas Kruskalo-Voliso kriterijus *k*-nepriklausomoms imtims.

5 lentelė. Skirtingų grupių respondentų įstatymo nuostatų, svarbių paramos taiklumui, vertinimai (proc.)

Įstatymo nuostatos		Grupės			
		Socialinio darbo profesionalai	Socialinės paramos specialistai	Valdžios atstovai	Bendruomenės atstovai
1. Socialinė pašalpa pradama mažinti nuo antro kartu gyvenančio asmens, t. y. pirmasis šeimos narys gauna visą pašalpos dydį, o antras ir kiti šeimos nariai – tik dalį pašalpos.	Nesutinku	9,7	21,9	11,5	14,6
	Nei sutinku, nei nesutinku	6,1	8,8	5,4	9,8
	Sutinku	82,1	68,6	79,7	65,9
	Nežinau	2,0	0,7	3,4	9,8
		100,0	100,0	100,0	100,0

5 lentelės tęsinys

Įstatymo nuostatos		Grupės			
		Socialinio darbo profesionalai	Socialinės paramos specialistai	Valdžios atstovai	Bendruomenės atstovai
2. Socialinės pašalpos gavėjui įsidarbinus, jis dar ne ilgiau kaip 6 mėnesius gauna 50 proc. buvusio pašalpos vidutinio dydžio.	Nesutinku	16,8	27,7	16,9	24,4
	Nei sutinku, nei nesutinku	8,2	10,2	8,1	8,1
	Sutinku	73,0	61,3	73,0	63,4
	Nežinau	2,0	0,7	2,0	4,1
		100,0	100,0	100,0	100,0
3. Darbingiems darbingo amžiaus asmenims socialinė pašalpa pradeda mažinti, praėjus 12 mėnesių nuo pašalpos mokėjimo pradžios.	Nesvarbi	4,1	10,2	8,1	11,4
	Nei svarbi, nei nesvarbi	2,0	7,3	3,4	5,7
	Svarbi	93,9	81,8	87,8	81,3
	Nežinau	0,0	0,7	0,7	1,6
		100,0	100,0	100,0	100,0
4. Naujai persiregistravus darbo biržoje, socialinė pašalpa gali būti skiriama tik po 3 mėnesių.	Nesvarbi	9,2	8,8	10,8	26,8
	Nei svarbi, nei nesvarbi	7,1	2,2	6,8	8,9
	Svarbi	81,6	89,1	79,7	54,5
	Nežinau	2,0	0,0	2,7	9,8
		100,0	100,0	100,0	100,0

Atlikta statistinė tyrimo duomenų analizė leidžia daryti išvadą, kad lentelėje pateiktos nuostatos, susijusios su socialinės pašalpos dydžio mažinimu antram ir kitiems šeimos nariams, svarbos paramos taiklumui didinti vertinimas tarp skirtingų respondentų grupių statistiškai reikšmingai skiriasi ($\alpha = 0.05$ ir p -reikšme = 0.001). Pastarąją nuostatą dažniausiai svarbia laikė socialiniai darbuotojai (82,1 proc.), o rečiausiai – bendruomenės atstovai (65,9 proc.).

Nuostatos, kad socialinės pašalpos gavėjui įsidarbinus jis dar ne ilgiau kaip 6 mėnesius gauna 50 proc. buvusio pašalpos vidutinio dydžio, vertinimai paramos taiklumui taip pat statistiškai reikšmingai skiriasi ($\alpha = 0.05$ ir p -reikšme = 0.043). Šią nuostatą nesvarbia dažniausiai laikė specialistai (27,7 proc.) ir bendruomenės atstovai (24,4 proc.), o dažniausiai svarbia – socialiniai darbuotojai (73,0 proc.) ir valdžios atstovai (73,0 proc.).

Statistinė duomenų analizė parodė, kad statistiškai reikšmingai skiriasi ir 5 lentelėje pateiktos nuostatos, kad darbingiems darbingo amžiaus asmenims socialinė pašalpa pradeda mažinti, praėjus 12 mėnesių nuo pašalpos mokėjimo pradžios, vertinimai ($\alpha = 0.05$ ir p -reikšme = 0.002). Kad ši nuostata yra svarbi socialinės paramos taiklumui didinti, mano beveik 94 proc. socialinių darbuotojų ir beveik 88 proc. valdžios atstovų.

Analizuojant nuostatas, kad naujai prisiregistravus darbo biržoje socialinė pašalpa gali būti skiriama tik po 3 mėnesių, vertinimus, labiausiai išsiskyrė bendruomenės atstovai. Beveik 27 proc. šiai respondentų grupei priklausančių asmenų, palyginti su apie 10 proc. kitoms grupėms atstovaujančių respondentų, nurodė, kad minėta nuostata yra nesvarbi piniginės paramos taiklumui didinti. Vos apie 55 proc. bendruomenės atstovų, palyginti su 80 ir daugiau proc. socialinių darbuotojų, specialistų ir valdžios atstovų, pripažįsta šios įstatymo nuostatos svarbumą. Statistinė analizė parodė, kad minėtos įstatymo nuostatos svarbumo vertinimas statistiškai reikšmingai skiriasi ($\alpha = 0.05$ ir $p\text{-reikšme} = 0.000$).

Teiginiui, kad gilinimasis į paramos prašančio asmens gyvenimo sąlygas, lankant jį namuose, leidžia sumažinti neteisėtos piniginės socialinės paramos skyrimo riziką, pritarė 80,1 proc. respondentų. Kalbant apie išskirtas socialines grupes, apie 96 proc. socialinių darbuotojų ir specialistų, apie 91 proc. valdžios atstovų ir kiek mažesnę dalis, bet irgi dauguma (apie 88 proc.) bendruomenės atstovų laiko nuostatą apie būtinumą tikrinti potencialaus piniginės socialinės paramos gavėjo gyvenimo sąlygas ir surašyti buities tyrimo aktą svarbia. Taigi, visų grupių atstovai mano esant reikalingą, pateisina paramos gavėjo asmens gyvenimo sąlygų tikrinimą, ką galima vertinti kaip nepasitikėjimą paramos gavėjų sąžiningumu, kartu kaip moralinio varguomenės diskurso išraišką. Galime pastebėti, kad 5 lentelėje pateiktų įstatymo nuostatų dėl paramos taiklumo vertinimuose išsiskiria socialinio darbo profesionalai, kurie mano esant svarbiomis tris iš keturių analizuojamų nuostatų. Tai galima sieti su jų profesinės veiklos lauku, kadangi betarpiškai matydami daugelio socialinės paramos gavėjų gyvenimą jie gali vertinti, kaip veikia viena ar kita pašalpos gavimo sąlyga. Kita vertus, šie vertinimai atspindi drausminančio pobūdžio priemonių palaikymą.

Respondentų požiūris į socialinės paramos gavėjų pasitelkimą visuomenei naudingiems darbams

Viešajame diskurse yra gana daug diskusijų, ar socialinės paramos gavėjų pasitelkimas visuomenei naudingiems darbams yra teisėtas dalykas, ar tai ekonomiškai naudinga, kokia šios priemonės socialinė vertė ir kt. Kitaip tariant, ši nuostata vertinama gana kontraversiškai, pradedant nuo vertinimų, kad tai padeda įtraukti remiamus asmenis į visuomenės gyvenimą, o baigiant nuomonėmis, kad tai gali būti traktuojama kaip priverstinis darbas ir žmogaus teisių pažeidimas.

Kaip buvo minėta analizuojant 2 pav. duomenis, didžiausią pritarimo balą, kokie veiksniai svarbūs piniginės paramos taiklumui didinti, gavo įstatymo nuostata, kad savivaldybės turi teisę pasitelkti nedirbančius darbingus pašalpų gavėjus visuomenei naudingai veiklai atlikti (2,7 iš 3 balų). Atlikus statistinę duomenų analizę, skirtingų socialinių grupių respondentų nuomonės šiuo klausimu statistiškai reikšmingai nesiskiria ($\alpha = 0.05$ ir $p\text{-reikšme} = 0.172$). Apie 90 proc. tiek socialinių darbuotojų, tiek specialistų, tiek valdžios ir bendruomenės atstovų pripažįsta minėtos įstatymo nuostatos svarbumą piniginės socialinės paramos taiklumo didinimui. Natūralu, kad anksčiau paminėtas vertinimas suponuoja ir kitą vertinimą, kuriame visų keturių respondentų grupių absoliuti dauguma (72–89 proc.) nesutinka, kad visuomenei naudingos veiklos skyrimas už socialines pašalpas gali būti traktuojamas kaip nepriimtinas priverstinis darbas. Išsiskiria tik socialinės paramos specialistų vertinimai, iš jų 17,5 proc. mano, kad visgi tai gali būti traktuojama kaip priverstinis darbas. Socialinio darbo profesionalai mano, kad tokia veikla nėra priverstinis darbas ir todėl pateisinamas. Iš šio tyrimo negalime pasakyti, ar tokius vertinimus suponuoja šių profesionalų įsitikinimas apie visuomenės naudingos veiklos svarbą asmens integracijai, galimybes bent tokiu būdu įsilieti į darbinį gyvenimą, ar labiau vidinė nuostata ir požiūris, kad pašalpos gavėjus būtina drausminti, pasitelkiant tokio pobūdžio veiklas (žr. 6 lentelę).

6 lentelė. Socialinės paramos gavėjų pasitelkimo visuomenės naudingiems darbams atlikti vertinimas tarp skirtingų socialinių grupių respondentų (proc.)

Įstatymo nuostatos		Grupės			
		Socialinio darbo profesionalai	Socialinės paramos specialistai	Valdžios atstovai	Bendruomenės atstovai
Siekiant paramos taiklumo savivaldybė, teikdama piniginę socialinę paramą, turi teisę darbingus nedirbančius asmenis pasitelkti atlikti visuomenei naudingą veiklą	Nesvarbi	3,1	9,5	2,0	4,1
	Nei svarbi, nei nesvarbi	4,1	2,9	1,4	2,4
	Svarbi	92,3	86,9	93,9	91,9
	Nežinau	0,5	0,7	2,7	1,6
		100,0	100,0	100,0	100,0
Visuomenei naudingos veiklos skyrimas už socialines pašalpas yra nepriimtinas priverstinis darbas.	Nesutinku	83,2	72,3	85,1	88,6
	Nei sutinku, nei nesutinku	8,2	10,2	8,8	5,7
	Sutinku	7,7	17,5	5,4	5,7
	Nežinau	1,0	0,0	0,7	0,0
		100,0	100,0	100,0	100,0

Kaip vertinamas bendruomenės įtraukimo ir institucijų bendradarbiavimo poreikis

Piniginės socialinės paramos teikimo institucinė struktūra – tai visų paramos teikime dalyvaujančių įstaigų ir organizacijų tinklas, jų ryšiai bei funkcijos, siekiant paramos tikslų. Kaip socialinė parama veikia išvardytų institucijų veiklos kontekste? Remiantis įstatymu (2011), piniginės socialinės paramos teikimo institucinė struktūra apima daugelį atstovų grupių: savivaldybės politikus, administraciją, seniūnijas, vietos bendruomenės narius, bendruomenes, NVO, Socialinės apsaugos ir darbo ministeriją, Darbo biržą, Valstybinę mokesčių inspekciją, Valstybinį registrų centrą, Valstybinę darbo inspekciją, Sveikatos priežiūros įstaigas. Kiekviena iš minėtų institucijų turi (atlieka) tam tikras funkcijas piniginės socialinės paramos teikimo procese. Vienų šios institucinės struktūros atstovų funkcijos reglamentuotos *Piniginės socialinės paramos nepasiturintiems gyventojams įstatyme*, kitų – kituose atitinkamų institucijų veiklą reglamentuojančiuose teisės aktuose. Siekiant socialinės paramos taiklumo, bendradarbiavimas tarp visų paramos teikimo procese dalyvaujančių institucijų yra labai svarbus veiksnys.

Anketinės apklausos duomenimis, šiek tiek mažiau svarbus paramos taiklumo veiksnys, respondentų nuomone, yra bendruomeninių, nevyriausybinių organizacijų, bendruomenės narių pasitelkimas į paramos skyrimo procesą. Skirtingų socialinių grupių respondentai daugmaž vienodai vertina įstatymo nuostatos apie bendruomeninių ar nevyriausybinių organizacijų įtraukimo svarbą paramos taiklumo didinimui ($\alpha = 0.05$ ir $p\text{-reikšme} = 0.070$). Nors kiek dažniau, kaip ir buvo galima tikėtis, bendruomenės atstovai (apie 85 proc.), palyginti su kitų grupių respondентаis (apie 70 proc.), vertindami minėtą nuostatą, rinkosi atsakymo variantą „svarbi“ (žr. 7 lentelę).

Analizuojant įstatymo nuostatas, susijusias su institucijų bendradarbiavimu, svarbą paramos taiklumo didinimui, rastas statistiškai reikšmingas skirtumas ($\alpha = 0.05$ ir $p\text{-reikšme} = 0.000$). Kur kas dažniau socialiniai darbuotojai (apie 91 proc.), socialinės paramos specialistai (apie 96 proc.), valdžios atstovai (apie 93 proc.) nei bendruomenės atstovai (apie 80 proc.) minėtą įstatymo nuostatą laikė svarbia. Indiferentiškus atsakymus klausimui dėl bendradarbiavimo svarbos pateikė kas dešimtas bendruomenės atstovas, kitose grupėse tokių neapsisprendusių dalis buvo daug mažesnė.

7 lentelė. Skirtingų grupių respondentų vertinimai apie įstatymo nuostatas, susijusias su bendruomenės įtraukimu ir institucijų bendradarbiavimu (proc.)

Įstatymo nuostatos	Grupės				
		Socialinio darbo profesionalai	Socialinės paramos specialistai	Valdžios atstovai	Bendruomenės atstovai
Skiriant piniginę socialinę paramą gali būti pasitelkiami bendruomeninių ar nevyriausybinių organizacijų atstovai, bendruomenės nariai, seniūnaičiai ir kiti asmenys.	Nesvarbi	7,1	15,3	14,9	7,3
	Nei svarbi, nei nesvarbi	17,9	10,9	13,5	4,9
	Svarbi	73,5	73,0	70,3	84,6
	Nežinau	1,5	0,7	1,4	3,3
		100,0	100,0	100,0	100,0
Piniginės socialinės paramos teikimas remiasi savivaldybės bei valstybės institucijų (pavyzdžiui, Valstybinė mokesčių inspekcija, Darbo birža, Darbo inspekcija) bendradarbiavimu.	Nesvarbi	4,6	2,9	2,0	5,7
	Nei svarbi, nei nesvarbi	3,1	1,5	3,4	10,6
	Svarbi	91,3	95,6	92,6	79,7
	Nežinau	1,0	0,0	2,0	4,1
		100,0	100,0	100,0	100,0

Sutaupyto piniginei paramai skirtų lėšų naudojimas

Vienas iš indikatorių, netiesiogiai atspindinčių respondentų požiūrį į socialinės paramos gavėjus, yra vertinimai, kokiems tikslams būtų teisinga naudoti sutaupytas pinigines socialinės paramos lėšas. Piniginės socialinės paramos pertvarka pilotinėse savivaldybėse parodė, kad įvykdžius pakeitimus yra sutaupoma lėšų. Tomis lėšomis savivaldybės gali disponuoti laisvai savo nuožiūra. Apklauso duomenimis, tarp dažniausiai nurodomų tikslų, kam skirti sutaupytas paramos lėšas, buvo: skurstančių asmenų integracijos į darbo rinką priemonėms (apie 67 proc.), papildomai piniginei paramai labiausiai skurstantiems (52 proc.) ir savivaldybės socialinių paslaugų plėtrai (apie 45 proc.). Taigi, šie prioritetai galėtų būti charakterizuojami kaip socialinio integracinio ir persikirstymo diskursus atspindintys pavyzdžiai. Tarp rečiausiai pasirenkamų tikslų pateko pasiūlymai skirti sutaupytas lėšas savivaldybės investiciniams projektams (apie 20 proc.), kultūros renginių ir laisvalaikio organizavimui savivaldybėje (apie 16 proc.) bei savivaldybės švietimo reikalams (apie 15 proc.). Taigi, dauguma tyrimo dalyvių mano, kad sutaupytos paramos lėšos turėtų būti panaudojamos skurstančiųjų problemų sprendimui, o ne bendriems savivaldybės reikalams ir pan. Kai kurie respondentai dar nurodė tokias lėšų panaudojimo

galimybes, kaip pinigines socialinės paramos, socialinio darbo specialistų atlyginimų didinimui, kvalifikacijos tobulinimui ar jų darbo sąlygų gerinimui, naujų darbuotojų pinigines socialinės paramos srityje priėmimui ir jų kontrolės funkcijų stiprinimui. Taip pat buvo siūloma skirti lėšas naujoms darbo vietoms kurti, moksleivių laisvalaikiui organizuoti, vietos bendruomenėms ar socialiniams būstams plėtoti.

Kintamųjų pasiskirstymų tarp socialinių grupių statistiniam palyginimui buvo taikytas Chi kvadrato homogeniškumo kriterijus. Tyrimo duomenimis (žr. 8 lent.), skirtingų socialinių grupių respondentai vienodai vertina šiuos galimus sutaupyto piniginių socialinės paramos lėšų panaudojimo variantus: savivaldybės švietimo reikalams ($\alpha = 0.05$ ir $p\text{-reikšme} = 0.187$), savivaldybės sveikatos paslaugoms ($\alpha = 0.05$ ir $p\text{-reikšme} = 0.496$), papildomai piniginei paramai labiausiai skurstantiems ($\alpha = 0.05$ ir $p\text{-reikšme} = 0.207$) ir skurstančių asmenų integracijos į darbo rinkos priemonėms ($\alpha = 0.05$ ir $p\text{-reikšme} = 0.698$). Statistiškai reikšmingi skirtumai rasti šiais atvejais:

Valdžios atstovai dažniau nei kitas pareigas užimantys respondentai teigė, kad sutaupytos lėšos galėtų būti naudojamos savivaldybės aplinkos tvarkymui ($\alpha = 0.05$ ir $p\text{-reikšme} = 0.029$). Tokį atsakymo variantą pasirinko 23 proc. valdžios atstovų, apie 12 proc. socialinių darbuotojų ir apie 15 procentų specialistų bei bendruomenės atstovų.

Specialistai ir bendruomenės atstovai dažniau nei kiti nurodė, kad sutaupytos lėšos galėtų būti panaudojamos kultūros renginių ir laisvalaikio organizavimui savivaldybėje ($\alpha = 0.05$ ir $p\text{-reikšme} = 0.011$).

Galimybę sutaupytas lėšas panaudoti savivaldybės investiciniams projektams rečiausiai rinkosi socialiniai darbuotojai – apie 9 proc., apie 20 proc. kitų socialinių grupių respondentų ($\alpha = 0.05$ ir $p\text{-reikšme} = 0.009$).

Savivaldybės socialinių paslaugų plėtrą kaip tikslą, kuriam gali būti panaudotos sutaupytos lėšos, dažniau rinkosi socialiniai darbuotojai (apie 71 proc.) ir valdžios atstovai (apie 63 proc.), rečiau – pinigines paramos specialistai (apie 50 proc.) ir bendruomenės atstovai (apie 45 proc.) ($\alpha = 0.05$ ir $p\text{-reikšme} = 0.000$).

Kad sutaupytas lėšas pirmiausia reikėtų naudoti verslui plėtoti, pritarė daugiau pinigines paramos specialistų (apie 30 proc.), bendruomenės atstovų (39 proc.) ir valdžios atstovų (apie 28 proc.) nei socialinių darbuotojų (apie 17 proc.) ($\alpha = 0.05$ ir $p\text{-reikšme} = 0.000$).

8 lentelė. Skirtingų socialinių grupių respondentų vertinimai, kam pirmiausia reikėtų skirti lėšas, sutaupytas sumažėjus pinigines socialinės paramos gavėjų skaičiui ar paramos dydžiui, proc. (galimi 3 atsakymų variantai)

Sutaupyto lėšų panaudojimo tikslai	Grupės			
	Socialinio darbo profesionalai	Piniginės paramos specialistai	Valdžios atstovai	Bendruomenės atstovai
Savivaldybės švietimo reikalams	13,8	14,6	12,2	21,1
Savivaldybės sveikatos paslaugoms	26,0	27,0	20,3	26,8
Savivaldybės aplinkos tvarkymui	12,2	14,4	23,0	14,6
Kultūros renginių ir laisvalaikio organizavimui savivaldybėje	8,7	18,2	8,1	16,3

8 lentelės tęsinys

Sutaupyto lėšų panaudojimo tikslai	Grupės			
	Socialinio darbo profesionalai	Piniginės paramos specialistai	Valdžios atstovai	Bendruomenės atstovai
Savivaldybės investiciniams projektams	9,2	19,7	20,9	19,5
Savivaldybės socialinių paslaugų plėtrai	71,4	49,6	62,8	44,7
Papildomai piniginei paramai labiausiai skurstantiems	45,9	46,0	56,1	52,0
Skurstančių asmenų integracijos į darbo rinkos priemones	64,8	60,6	61,5	66,7
Verslui plėtoti	16,8	29,9	27,7	39,0

Analizuojamų keturių respondentų grupių nuomonių pasiskirstymo skirtumai šiuo klausimu iš esmės atspindi užimamos pozicijos (padėties) ypatumus. Didžiausi vertinimų skirtumai vertinant teiginius apie „perteklinių“ paramos lėšų naudojimo tikslus atsiranda tada, kai vertinami teiginiai, specifiniai tos grupės veikėjų interesams, t. y. valdžios atstovams svarbiau investicijos, bendra aplinka, socialiniams darbuotojams – socialinių paslaugų plėtra, bendruomenės atstovams – skurstančių bendruomenės narių integracija. Tiesa, piniginės paramos specialistų, kaip veikėjų grupės, interesai gana indiferentiški.

Išvados

Atlikto tyrimo rezultatai leidžia teigti, kad didžioji dalis savivaldybių socialinės paramos politikoje dalyvaujančių veikėjų palaiko socialinės pašalpos mokėjimą reglamentuojančias nuostatas. Šios nuostatos atspindi drausminimo ir kontrolės principų palaikymą organizuojant paramą, o tai galima sieti su dominuojančiu neigiamu požiūriu į pašalpos gavėjus. Netgi socialiniai darbuotojai, kurie pagal savo profesinę misiją turėtų būti labiau empatiški savo klientų padėčiai, pritaria gavėjus labiau kontroliuojančioms ir drausminančioms nuostatoms.

Galima teigti, kad piniginės socialinės paramos reforma Lietuvoje turi gana platų įvairių socialinių grupių palaikymą, kuris leidžia kalbėti apie liberalios pakraipos politikos palaikymą ir galimą šios reformos sėkmingą įgyvendinimą. Kita vertus, kontroliuojančių ir drausminančių socialinės pašalpos gavėjus nuostatų maksimizavimas kuria diskriminuojančią aplinką, kuri ateityje gali padidinti visuomenės socialinę stratifikaciją, išstumiant socialinės pašalpos gavėjus į visuomenės užribį. Paramos taiklumo didinimas sumažina socialinės paramos išlaidų poreikį. Tačiau vien tik paramos gavėjų drausminimas, griežtinant paramos gavimo sąlygas, pavyzdžiui, teisės į paramą netekimas dėl nesugebėjimo prisiimti darbinių įsipareigojimų, nesukuriant paramos tinklo tokiems asmenims, marginalizuoja socialiai pažeidžiamų grupių asmenis. Vertinant tyrimo duomenis skirtingų socialinės atskirties diskursų požiūriu, būtų galima teigti, kad socialinės integracijos diskursas nusileidžia moraliniam varguomenės diskursui, o perskirstymo diskursas yra akivaizdžiai nepopuliariausias.

Literatūra

- Bullock, H. E. (2004). From the front lines of welfare reform: An analysis of social worker and welfare recipient attitudes. *Journal of Social Psychology*, 144, 571–588.
- Dijk, T. A. (2000). Ideology and discourse: A Multidisciplinary Introduction. English version of an internet course for the Universitat Oberta de Catalunya (UOC). P. 4. <http://www.discourses.org/download/books/>.
- Evans, T. (2010). *Professional Discretion in Welfare Services: Beyond Street-level Bureaucracy*. Farnham: Ashgate Publishing.
- Fairclough, N. (2003). *Analysing Discourse: Textual analysis for social research*. London, New York: Routledge.
- Guogis, A. (2014). Kai kurie socialiniai-politiniai gerovės valstybių kūrimo Europoje ir Lietuvoje aspektai. *Filosofija, Sociologija*. 25, 2, 71–79.
- Kallio, J., Kouvo, A. (2015). Street-level Bureaucrats and the General Public's Deservingness Perceptions of Social Assistance Recipients in Finland. *Social Policy and Administration*, 49,3, 316-334.
- Larsen, Christian Albrekt. (2007). The Institutional Logic of Welfare Attitudes: How Welfare Regimes Influence Public Support. *Comparative Political Studies*, 19, Doi: 10.1177/0010414006295234
- Larsen, Ch. A., Dejgaard, T. E. (2013). The institutional logic of images of the poor and welfare recipients: A comparative study of British, Swedish and Danish newspapers. *Journal of European Social Policy*, July 2013; vol. 23, 3: pp. 287-299.
- Lazutka R., Poviliūnas A., Skučienė D., Žalimienė L. et al. (2013). Piniginės socialinės paramos nepasiturintiems gyventojams teikimo, vykdant savarankiškąją savivaldybių funkciją, perspektyvos. Tyrimo ataskaita. Lietuvos socialinių tyrimų centras. <http://www.socmin.lt/lt/tyrimai.html>.
- Lazutka, R. (2014). The Minimum Income Scheme Reform in Lithuania. In: *Ekonomika*. Vol. 93(4). P. 28. <http://www.zurnalai.vu.lt/ekonomika/article/view/5038/3301>
- Levitas, R. (2005). *The Inclusive Society? Social Exclusion and New Labour*. Second Edition. Palgrave Macmillan.
- Lietuvos Respublikos piniginės socialinės paramos nepasiturintiems gyventojams įstatymas. *Žin.*, 2011, Nr. 155–7353.
- Lister, R. (2004). *Poverty*. Cambridge, England: Polity Press.
- Schmidt, V. A. (2005). The Rolle of Public Discourse in European Social Democratic Reform Projects. *European Integration online Papers*. Vol. 9. No 8. http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=754087
- Socialinės paramos šeimai informacinės sistema. (<http://vitrinos.spis.lt:8080/index.html>).
- Tummers, L., G. (2012). Policy alienation of public professionals: The construct and its measurement. *Public Administration Review*, Vol. 72, No. 4, pp. 516-525.

- Van Oorschot, Wim. (2000). Who should get what, and why? On deservingness criteria and the conditionality of solidarity among the public. *Policy & Politics*, vol 28, no 1, 33-48. <https://perswww.kuleuven.be/~u0079125/wvo/ArtikelenOnline/who%20should%20get%20what.pdf>
- Weiss-Gal, I., Benyamini, Y., Ginzburg, K., Savaya, R. and Einat Peled. (2009). Social Worker's and Services user's Causal Attributions for poverty. *Social Work*, 54, 2, 125-133. http://netwerktegenarmoedebe.webhosting.be/documents/Geestelijke-gezondheid_full.pdf
- Wodak, R., Meyer, M. (2009). Critical Discourse Analysis: History, Agenda, Theory, and Methodology. Kn: Wodak, R., Meyer, M. (ed.) *Methods of Critical Discourse analysis*. Sage publications.

SOCIETY GROUPS ATTITUDE TOWARD ORGANIZATION OF SOCIAL BENEFIT AS FACTOR OF SOCIAL ASSISTANCE POLICY REFORM

Laimutė ŽALIMIENĖ
LSRC Institute of Social Welfare
Goštauto st. 11, LT-01108 Vilnius
E-mail: laimazali@gmail.com

Arūnas POVILIŪNAS
Vilnius University Faculty of Philosophy
Universiteto str. 9/1, LT-01513, Vilnius
E-mail: arunas.poviliunas@fsf.vu.lt

Romas LAZUTKA
Vilnius University Faculty of Economics
Saulėtekio al. 9, LT-10222, Vilnius

Summary. Various society groups attitude to social assistance recipients and to organization of social assistance enable us to deal with questions what social assistance policy principles among the public and politicians will be supported and what will get rejections and will be difficult to implement. The article is based on the data of empirical research which was carried out in 2013. These data allow us to consider what attitude to the social assistance recipients is dominant in one or another social group. The survey results suggest that the most of the municipal social assistance policy actors support provisions which regulate the payment of social benefit. These provisions reflect the maintenance of discipline and control principles in support organization, what might be connected with the general prevailing negative attitude towards benefit recipients. Even social workers, who under their professional mission should be more empathic their clients' situation, support provisions which more control and discipline the recipients. It can be argued that reform of cash social assistance in Lithuania has a fairly large support of various social groups. This allows us to talk about the potential successful implementation of this reform and further regard for strengthening of liberal social policy. By comparing various society groups' opinion about the main provisions of cash social assistance reform in Lithuania, it can be said that the differences of evaluations do not allow us to talk about one or another social group clear regard for cash assistance recipients.

On the other hand, the maximization of provisions which control and discipline social benefit recipients creates discriminatory environment which in the future could increase the society social stratification by pushing the social benefit recipients to society's corner. The increase of assistance accurateness reduces the demand of social assistance expenditure. However, only discipline of assistance recipients by tightening the conditions of assistance receiving, for example, the loss of right to assistance due to the inability to take working obligations without creating a support network for such persons, marginalizes socially vulnerable groups. Evaluating the research data from different approaches of social exclusion discourses, it could be argued that the social integration discourse concedes to the moral poor discourse and the redistribution discourse is obviously the most unpopular. Meanwhile, the moral poor discourse creates discriminatory environment which could increase the society social stratification in the future by pushing the social benefit recipients to society's corner.

Keywords: society groups, attitude, social benefit recipients, social assistance reform, moral poor discourse.

UŽIMTUMO POLITIKOS IR SOCIALINĖS PAGALBOS ĮTAKA SOCIALINEI STRATIFIKACIJAI. Lietuvos socialinė raida Nr. 4. – Vilnius: Lietuvos socialinių tyrimų centras, 2015. – 128 psl. Sudarytojai: prof. dr. (HP) Laimutė Žalimienė, prof. dr. (HP) Boguslavas Gruževskis, dokt. Jolita Junevičienė.

ISSN 2029-963X (spausdintinis)
ISSN 2424-497X (internete)

Lietuvos socialinė raida – tai Lietuvos socialinių tyrimų centro tęstinis recenzuojamas mokslo leidinys, skirtas aktualių socialinių problemų Lietuvoje vertinimui ir jų sprendimų paieškai. Leidinys tęsia Socialinių tyrimų instituto 2004 m. pradėtą leidinių, kuriuose analizuojama Lietuvos socialinė raida įstojus į ES, ciklą. Čia publikuojami originaliais mokslinių tyrimų rezultatais pagrįsti empiriniai ir teoriniai moksliniai straipsniai, nagrinėjantys įvairių reiškinių įtaką šalies socialinei ir ekonominei raidai. Leidinys leidžiamas kartą per metus. Ketvirtajame leidinio *Lietuvos socialinė raida* numeryje pateikti moksliniai straipsniai analizuoja užimtumo politikos ir socialinės pagalbos sąsajas su socialinės stratifikacijos procesais. Leidinyje pateikti septyni straipsniai aptaria užimtumo politikos, socialinės politikos, socialinės pagalbos etc. problemas įvairiuose kontekstuose naudojant įvairias teorines perspektyvas, tačiau visus juos jungia didesnės ar mažesnės išvalgos, kaip tai atsiliepia visuomenės stratifikacijai.